

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**İSLAM'DA SOSYAL ADALETE YÖNELİK
TUTUMLAR
(UŞAK ÖRNEĞİ)**

Habibe Hayat BAĞBAKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Şahin DOĞAN

Çankırı – 2023

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

İSLAM’DA SOSYAL ADALETE YÖNELİK
TUTUMLAR
(UŞAK ÖRNEĞİ)

Habibe Hayat BAĞBAKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Şahin DOĞAN

ankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	iii
TEZ KABUL VE ONAY.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR	viii
TABLO LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. YÖNTEM.....	5
2.1. Araştırmanın Konusu	5
2.2. Araştırmanın Amacı	6
2.3. Araştırmanın Önemi.....	7
2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
2.5. Araştırmanın Yöntem Yaklaşımı	8
2.5.1. Araştırmanın Hipotezleri.....	8
2.6. Veri Toplama Araçları	8
2.6.1. İslam’da Sosyal Adalet Tutum Ölçeği	9
2.6.2. Açıklayıcı Faktör Analizi.....	9
2.6.3. Faktör Analizi Sonuçları	11
2.7. İslam’da Sosyal Adalet Tutum Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliği	14
2.8. İslam’da Yardımlaşma, İnsani Eşitlik, Adalet, Adil Ücret ve Devletin Rolü Boyutları.....	15
2.8.1. Yardımlaşma Boyutu	15
2.8.2. Devletin Rolü Boyutu	17
2.8.3. İnsani Eşitlik Boyutu.....	18
2.8.4. Adil Ücret Boyutu	19
2.9. Evren ve Örneklem	21
2.10. Veri analizi ve Yorum	21
3. İSLAM’DA SOSYAL ADALET	22
3.1. İslam	22
3.1.1. İslam’ın Kavramsal Çerçevesi	22
3.1.2. İbn-i Haldun ve Asabiye	24
3.2. İslam ve Toplum	27
3.2.1. Toplumsal Düzeni Sağlamada İslam’ın İlkeleri.....	30
3.2.2. İslam Hukukunda Toplumsal Sözleşme Kaynağı “Medine Sözleşmesi”	31
3.3. Sosyalizm, Liberalizm ve İslam’da Sosyal Adalet.....	34
3.3.1. Sosyal Adalet	34
3.3.2. Sosyalizm ve Sosyal Adalet	46
3.3.3. Liberalizm ve Sosyal Adalet	48
3.3.4. İslam ve Sosyal Adalet.....	50

3.4. İslam’da Sosyal Adaletin Toplum İçerisinde Tesis Edilmesine Yardımcı Kavramlar.....	59
3.4.1. Sadaka	59
3.4.2. Fitre	63
3.4.3. Zekat.....	63
3.4.4. Kurban.....	66
3.4.5. Oruç.....	68
4. BULGULAR	70
4.1. Kişisel Özellikler.....	73
4.1.1. Cinsiyet	73
4.1.2. Yaş.....	75
4.1.3. Medeni Durum	77
4.1.4. Eğitim Durumu.....	79
4.1.5. Meslek	82
4.1.6. Aylık Kazanç.....	86
5. REGRESYON.....	90
5.1. Yardımlaşma Tutumu.....	90
5.2. Devletin Rolü Tutumu.....	91
5.3. İnsani Eşitlik Tutumu	93
5.4. Adil Ücret Tutumu	94
6. SONUÇ	96
KAYNAKÇA	100
EKLER.....	104
EK-1: BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU	104
ÖZGEÇMİŞ.....	111

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *İslam'da Sosyal Adaletle Yönelik Tutumlar (Uşak Örneği)* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

25 / 07 /2023

İmza

Habibe Hayat BAĞBAKAN

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Habibe Hayat BAĞBAKAN tarafından hazırlanan *İslam'da Sosyal Adalet Yönelik Tutumlar (Uşak Örneği)* başlıklı bu çalışma, 25.07.2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oy birliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Sosyoloji* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Şahin DOĞAN	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Tevfik ERDEM	İmza:
Üye	: Dr. Öğrt. Üyesi Hakkı KALAYCI	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 25/07/2023 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvan Ad SOYAD

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Alan araştırması olarak yapılan bu çalışmada toplumun İslam'ın sosyal adaletine yönelik tutumları farklı değişkenler açısından analiz edilerek araştırılmaya ve anlamaya çalışılmıştır. Konu üzerinden Türkiye'de bu alana yönelik yapılmış olan bir çalışmanın bulunmaması açısından toplum içerisindeki İslam'da sosyal adaletle yönelik tutumların araştırılması bizim için önem taşımaktadır.

Araştırma ana başlıkları Giriş, Yöntem, İslam'da Sosyal Adalet, Bulgular ve Regresyon analizlerinin bulunduğu bölümler olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İslam'da sosyal adalet ve genel bir çerçeveden sosyal adaletle bakış bulunmaktadır. Yöntem bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları, yöntem yaklaşımı ve araştırmanın hipotezleri, veri toplama araçları ve İslam'da Sosyal Adalet Tutum ölçeği, İslam'da Sosyal Adalet Tutum ölçeğinin alt boyutları (yardımlaşma, devletin rolü, insani eşitlik ve adil ücret), açımlayıcı faktör analizi, İslam'da Sosyal Adalet Tutum ölçeğinin geçerliği ve güvenilirliği, evren ve örneklem, veri analizi ve yorum bulunmaktadır. İslam'da Sosyal Adalet bölümünde konuya ilişkin kavramsal çerçeve kısmı bulunmaktadır. Bulgular ve regresyon analizlerinin bulunduğu bölümde ise katılımcıların demografik özellikleri, yardımlaşma, insani eşitlik, adalet ve adil ücret gibi değişkenlerin analiz ve yorumları yer almaktadır.

Tez çalışmasının hazırlanma sürecinde ölçek oluşturma ve analizler konusunda başından sonuna kadar geçen süreçte beni her konuda destekleyen ve tecrübeleriyle bana ışık tutan çok değerli danışman hocam *Sayın Doç. Dr. Şahin DOĞAN*' a teşekkürlerini borç bilirim. Tez jüri üyeleri içerisinde yer alan *Sayın Dr. Öğr. Üyesi Hakkı KALAYCI* ve *Sayın Prof. Dr. Tefik ERDEM* hocalarıma saygılarımı sunarım. Çalışmaya katılarak anket sorularını yanıtlayan katılımcılara da katkılarından dolayı ayrıca teşekkür ederim.

25/07/ 2023

Habibe Hayat BAĞBAKAN

ÖZET

Tezin Başlığı : İSLAM'DA SOSYAL ADALETE YÖNELİK TUTUMLAR
(UŞAK ÖRNEĞİ)
Tezin Yazarı : Habibe Hayat BAĞBAKAN
Danışman : Doç. Dr. Şahin DOĞAN
Anabilim Dalı : Sosyoloji
Tezin Türü : Yüksek Lisans
Kabul Tarihi : 25/07/2023

Bu tez çalışmasının amacı katılımcıların İslam'da Sosyal Adalet Yönelik Tutumlarının araştırılmasıdır. Bu nedenle Uşak il merkezinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri kadın ve erkek 353 kişiye rastsal olarak yüz yüze anket uygulanmıştır. Çalışmada Doç. Dr. Şahin DOĞAN tarafından geliştirilen “İslam'da Sosyal Adalet Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda cevapların dört faktöre dağıldı görülmüştür. Bunlardan birinci faktör *yardımlaşma*, ikinci faktör, *devletin rolü*, üçüncü faktör *insani eşitlik*, dördüncü faktör ise *adil ücret* olarak adlandırılmıştır. Dört faktör toplam varyansın %70'ni açıklamaktadır. Yapılan test sonucunda “Cronbach Alpha” güvenilirlik katsayısı 0,94 olarak bulunmuştur.

Cinsiyet temelli yapılan t-test sonucunda insani eşitlik boyutunda farklılaşma olduğu sonucu çıkmıştır. Yaş, medeni durum ve meslek temelli tek yönlü ANOVA varyans analizi sonucunda yaş, medeni durum ve meslek gruplarında farklılaşmalar olduğu, eğitim ve aylık kazanç değişkenlerinde ise fark çıkmadığı görülmüştür. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda ise demografik değişkenlerin dört faktörde de hiçbirinin anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Temel dini inançların *yardımlaşma*, *devletin rolü* ve *insani eşitlik* tutumlarına etkisi olduğu, dini davranışların (ibadetlerin) ise *yardımlaşma*, *devletin rolü*, *insani eşitlik* ve *adil ücret* tutumlarına etkisi olduğu sonucu çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam'da Sosyal Adalet, Sosyal adalet, Yardımlaşma, İnsani Eşitlik, Adil Ücret

ABSTRACT

ThesisTitle : THE ATTITUDES TO SOCIAL JUSTICE IN ISLAM
(THE CASE OF UŞAK)
Author : Habibe Hayat BAĞBAKAN
Supervisor : Associate Professor Dr. Şahin DOĞAN
Department : Sociology
ThesisType : Master's Thesis
Date : 25/07/2023

The aim of this thesis is the use of Attitudes Towards Social Justice in Islam. For this reason, a face-to-face survey was applied randomly to 353 men and women aged 18 and over, residing in the city center of Uşak. In the study, Assoc. Dr. The "Social Justice Attitude Scale in Islam" developed by Şahin DOĞAN was used. As a result of the exploratory factor analysis, it was seen that the answers were distributed over four factors. The first factor is *charity*, the second factor is the *role of the state*, the third factor is *human equality*, and the fourth factor is *fair wages*. Four factors explain 70% of the total variance. As a result of the test, the reliability coefficient of "Cronbach Alpha" was found to be 0.94.

As a result of the gender-based t-test, it was concluded that there was a differentiation in the dimension of human equality. As a result of one-way ANOVA analysis of variance based on age, marital status and occupation, it was observed that there were differences in age, marital status and occupation groups, but no difference in education and monthly earnings variables. As a result of the multiple regression analysis, it was seen that none of the demographic variables had a significant effect on all four factors. It has been concluded that basic religious beliefs have an effect on the attitudes of charity, the *role of the state* and *human equality*, while religious behaviors (worships) have an effect on the attitudes of *charity*, the *role of the state*, *human equality* and *fair wages*.

Keywords: Social Justice in Islam, Social Justice, Charity, Human Equality, Fair Wages

KISALTMALAR

Akt	Aktaran
Çev.	Çeviren
sgk.	Sosyal Güvenlik Kurumu
ss.	Sayfa Sayısı
TDK	Türk Dil Kurumu

TABLO LİSTESİ

<u>Tablo No:</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1: Betimleyici istatistikler	10
Tablo 2.2: KMO ve Bartlett's test değerleri	11
Tablo 2.3: Faktör analizi sonuçları	12
Tablo 2.4 Faktör alt boyutları ve açıkladıkları toplam varyans miktarları	12
Tablo 2.5: İslam'da sosyal adalet ölçeğinin alt boyutları	13
Tablo 4.1: Cinsiyet	70
Tablo 4.2: Yaş	70
Tablo 4.3: Medeni Durum	71
Tablo 4.4: Eğitim	71
Tablo 4.5: Meslek	72
Tablo 4.6: Aylık Kazanç	73
Tablo 4.7: Cinsiyet' e göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (T-Test)	73
Tablo 4.8: Cinsiyet' e göre devletin rolü puanlarının karşılaştırılması. (T-Test)	74
Tablo 4.9: Cinsiyet' e göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (T-Test)	74
Tablo 4.10: Cinsiyet' e göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (T-Test)	75
Tablo 4.11: Yaşa göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	75
Tablo 4.12: Yaşa göre devletin rolü puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	76
Tablo 4.13: Yaşa göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	76
Tablo 4.14: Yaşa göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	77
Tablo 4.15: Medeni durumlarına göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	77
Tablo 4.16: Medeni durumlarına göre devletin rolü tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	78
Tablo 4.17: Medeni durumlarına göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	78
Tablo 4.18: Medeni durumlarına göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	79
Tablo 4.19: Eğitim durumlarına göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	80
Tablo 4.20: Eğitim durumlarına göre devletin rolü tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	80
Tablo 4.21: Eğitim durumlarına göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	81
Tablo 4.22: Eğitim durumlarına göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	81
Tablo 4.23: Mesleğe göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	82

Tablo 4.24: Mesleğe göre devletin rolü tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	83
Tablo 4.25: Mesleğe göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	84
Tablo 4.26: Mesleğe göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	85
Tablo 4.27: Aylık kazanca göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	86
Tablo 4.28: Aylık kazanca göre devletin rolü tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	87
Tablo 4.29: Aylık kazanca göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	87
Tablo 4.30: Aylık kazanca göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)	88
Tablo 5.1: Yardımlaşma tutumunun regresyon analizi	90
Tablo 5.2: Devletin rolü tutumunun regresyon analizi	91
Tablo 5.3: İnsani eşitlik tutumunun regresyon analizi	93
Tablo 5.4: Adil ücret tutumunun regresyon analizi	94

1. GİRİŞ

Adaletli mi yoksa eşitliğin bulunduğu bir dünya fikri mi önemlidir? Dünya hayatında karşı karşıya geldiğimiz olumlu veya olumsuz tüm olaylar ve olgulardan ruhsal ve bedensel olarak etkilendiğimiz aşikârdır. Hayatın karşımıza gelen olumlu tarafları bizleri mutlu ve tatminkâr hissettirirken olumsuz tarafları ise tükenmişlik ve yoksunluk duygusuyla beraber bir çöküşe sürükleyebilir. Olumlu ve olumsuz taraflar kişilere göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bir kişi için olumsuzluk doğuran bir olay diğeri için olumlu olarak sayılabilir. Böylesi bir durumda her kişiyi aynı derecede mutlu ve yeterli hissettirmek mümkün olmayacaktır. Belirli bir derecede mal varlığına sahip olan kişinin kazanmış olduğu üç birim para ile mal varlığı bulunmayan sefalet içerisinde yaşayan kişinin kazanmış olduğu üç birim paranın maddi ve manevi değeri kişiler için aynı olmayacaktır. Eşitlik derecesinin sağlanması toplum içerisindeki tüm bireyleri mutlu ve tatmin edecek bir çözüm değildir. Çünkü her kişinin emeğinin, birikiminin, zekasının ve yaratılışına özel fitratının farklılığı gibi durumlar toplum içerisindeki yerini de farklılaştırmaktadır. Bu farklılaşma sebebi ile kişiler arası mutlak bir eşitlik de sağlanamamaktadır. Eşitlik kavramının yerine burada adalet kavramını kullanırsak daha doğru olabilecektir. Eşitlik sağlanması durumunda kişilerin üretkenliğinde de bir azalma gözlemlenebileceği gibi kişiler arası adaletli bölüşüm sayesinde eşitliğin yok etmeye çalıştığı rekabet gibi itici güçler daha da kuvvetlenebilecektir. Bunun sebebi olarak söyleyebiliriz ki herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olması, emek vermeden kazanması gibi durumlar rekabet itici gücünü de ortadan kaldırarak üretkenliğin azalmasını da tetikleyebilir. Adaletli bölüşüm sayesinde herkesin hak ettiğini alacağı bir yaşamda rekabet isteği ve üretkenlik de aynı oranda artabilecektir. Dünya yaşamında bu adaletli bölüşüm imkanı sosyal adalet kavramı çerçevesinde açıklanabilir. Sosyal adaletin sağlanması durumunun yalnızca dünyevi değil, manevi duyguların doyurulmasını da kapsayan bir işlevi bulunmaktadır. Bundandır ki manevi doygunluğumuzun sağlayıcısı olarak din olgusu içerisinde de sosyal adalet kavramını incelememiz mümkündür. Evrensel bir bütünlük, dostluk, iyilik, merhamet, emek, yardımlaşmak... gibi birçok dünyevi ve manevi iyiliğe ve güzelliğe yönlendiren İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'ı

Kerim’de sosyal adalet bağlamında da öğretiler bulunmaktadır. Biz bu öğretilerden yola çıkarak, sosyal adalet kavramını açıklığa kavuşturmaya çabalayacak ve Müslümanlar arasındaki günümüz dünyasında yer edinmiş konuya yönelik tutumları anlamaya çalışacağız.

İnsanlığın başladığı ilkel dönemlerden günümüz modern döneme kadar geçen süre boyunca bireyler topluluk oluştururken bazı normlara bağlı kalmışlardır. Bu normlar toplulukların oluştukları bölgelere göre değişiklik göstermiştir. Normlar bağlamında toplumsal yaşamlarının düzenini sağlayan insan toplulukları zaman geçtikçe “iyi toplum” hakkındaki düşüncelerini de geliştirerek topluluklarına yeni normlar eklemişlerdir. Belirli normlar çerçevesinde kendilerine eş, yönetici, koruyucu gibi kişileri seçip içerisinde bulundukları toplumda belirli bir düzen sağlayarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Topluluklar zamanla büyüdükçe içerisinde barındırdığı insan grupları farklılaşmış ve çoğalmıştır. Böylelikle topluluğun en başında belirlenmiş olan normlar zamanla büyük topluluklarda bulunan bazı kesimlerin haklarına yönelik eksik kalmıştır. Dolayısıyla toplumda bulunan farklı kesimlerin yaşama seviyeleri bakımından denge sağlanamadığı görülmüştür. Bu durum ise sosyal adalet kavramının toplumlarda ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir.

Sosyal adalet kavramını sosyal ve adalet olarak ikiye ayıracak olursak; sosyal, gündelik hayattaki toplumsal olaylar ve olgular bütünü olarak ve adalet ise Aristoteles çerçevesinden baktığımızda hak etme temelli bir anlayış olduğunu görebiliriz (Çakır, 2017, s.561-562). Aristoteles’e göre adalet anlama sahip olması için polis adındaki şehir devletleriyle bir bütün halinde olması gerekir. Bu bütünlük ona göre insanın kol ve bacakları gibi vücut bütünlüğü ile tasvir edilmiş olup adaleti polisten çıkardığımızda nasıl kol ve bacakları vücuttan çıkardığımızda bütünlük bozuluyorsa aynı şekilde burada da bütünlük bozulmaktadır (Çakır, 2017, s.561). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise adalet, “Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması” olarak tanımlanmıştır. Sosyal adalet tanımlaması ise, “Toplumun değişik kesimlerinde hayat standardı, gelir düzeyi vb. birtakım ölçülerin fırsat eşitliği çerçevesinde dikkate alınmasıyla sosyal alanda sağlanan denge durumu” şeklinde tanımlanmaktadır (Çakır, 2017, s.564). Sosyal adaleti içeren fırsat eşitliği kavramını basit bir örnek ile açacak olursak, kırsal kesimde yaşamakta olan çocukların eğitim, sağlık, sosyal aktiviteler alanındaki erişimleri ile kent alanında yaşayan çocukların tüm bu imkanlardan yararlanabilme oranlarını eşitlemektir, diyebiliriz.

Kırsal kesimlerde daha çok tarla ve hayvancılıkla geçimini sağlayan aileler çocuklarının türlü imkanlardan nasıl faydalanacakları hakkında bilgisi olmayabilir. Fırsatların varlığından haberdar etmek de fırsat eşitliği sağlamaya yönelik bir çalışmadır. Kişilerin hayat standartlarını yaşadıkları bölgelere göre düşük ya da yüksek olarak değerlendirmekten ziyade adaletli bir fırsat eşitliği sağlanması bölgeler arası iç ve dış göçlerin de önüne geçebilecektir. Peki bu adalet kavramından bu kadar bahsederken dünyanın çeşitli bölgeleri neden daha zengin ve diğer bölgeleri ise sefalet içerisinde yaşamlarını sürdürmektedir? Bunca kişi adaleti savunurken niçin hala yaşadığımız gezegende mutlak bir adaletten bahsedemiyoruz? Bunun sebebi olarak belki de insanların hırs ve kin gibi, kötü haset huylarını gösterebiliriz. Kendini yukarıda görme isteği, modernliğin getirmiş olduğu tüketim doyumsuzluğu gibi itici içsel güçler, bazı faillerin adalet önüne bir set çekerek ulaşılamaz hale gelmesini sağlamaktadır. “Sosyal adaleti sağlamada kıstaslar nelerdir?” sorusundan yola çıkarak İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’an’ı Kerim’den yola çıkarak birtakım çıkarımlarda bulunabiliriz.

Sosyal adaletin toplumda bulunan farklı kesimlerdeki yaşam düzeylerinde dengenin sağlanması yönünden bakacak olursak bunlar göçmenler, ırk bakımından farklı topluluklar, kadınlar, işçiler, memurlar, dini inancı farklı bireyler, cinsel yönelimi farklı bireyler, yaşlılar, yoksullar vb. modern dönemde aklımıza gelebilecek bir takım sosyal haklardan yoksun ve toplum baskısına maruz kalan bireyleri sıralayabiliriz. Bu bireyler zaman zaman toplumdan dışlanmakta ve ötekileştirilmektedirler. Tüm bu toplumsal dışlanmanın en az düzeye indirgenerek dengelenmesi ve sosyal adaletin sağlanması durumu bir bakıma devlete düşmektedir. İçerisinde bulunan erdemleri birey sayısının az olduğu devletlerde sosyal-ekonomik açıdan yoksun bireyler daha fazla toplum dışına itilebilmektedirler. Erdemli insanların ahlaki değerlerinin yüksek olması onların empati becerilerinin de gelişmiş olduğunu göstereceğinden dolayı sosyal ve ekonomik açıdan yoksun olan bireylere oldukça büyük yardımları dokunacaktır. Bu erdemli insanların yardımları sayesinde toplumdaki sosyo-ekonomik açıdan yoksunluk çeken bireylerin sayısı gittikçe azalarak bir denge durumunun oluşması sağlanacaktır. Aslında baktığımızda devlet yalnızca sosyo-ekonomik açıdan yoksunluk çeken bireylere odaklanmaktansa, toplumda bulunan diğer bireylerin erdemli kişiler olabilmeleri için mücadele verdiğinde sosyal adalet zamanla kendi dengesini bulmuş olacaktır. Yalnızca sosyo-ekonomik açıdan yoksun bireylere

odaklanması ve diğer bireyler üzerinde durulmaması topluluklar içerisindeki yoksun bireyleri daha fazla arttırabileceği söylenebilir. Çünkü kişiler toplumda iç içe olduğu insanlardan yardım beklemekten ziyade onu yöneten yöneticilerden yardım beklemektedirler. Bu durumda toplum içerisindeki farklı tabakalarda bulunan bireylerin birbirlerine daha fazla yabancılaşmalarına sebebiyet verebilecektir. Eğer ki devlet diğer üst tabakadan olan bireylere de odaklanır ise ahlak ve erdem üzerinde çalışmalar yapılmasıyla birlikte toplumsal düzen kendi içerisinde dengesini bulabilecektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Konusu

Adalet, tüm insanların insani eşitlik boyutunda hak etmiş olduğu önemli bir unsurdur. Bireyler gerek emeklerinin karşılığını almak gerekse yalnızca insan oldukları için elde etmek istedikleri bir değer olması bakımından adaletin toplum içerisinde işlenmesini istemektedirler. Toplum içerisinde adaletin sağlanmasına yönelik kurallar tarihsel süreçte farklılıklar göstermiştir. Bu kurallar genellikle devlet tarafından halkın refahı için düzenlenmişlerdir. Zamanın şartlarına göre hukuksal alanda hala düzenlenmeye çalışılan bu kurallar toplumun ihtiyaçları doğrultusunda değişiklik gösterebilmektedirler. Büyük savaşların olduğu dönemlerde insanın yaşam hakkı önemli bir unsurken, çalışanların tatil yapma hakkı gibi döneme uygun çeşitli haklar da gündem olabilmektedir.

Adaletin sağlanmasında öne çıkan insani eşitlik, adil ücret ve toplum içerisindeki yardımlaşma gibi temel konular sadece devlet politikalarında değil, din içerisinde de yer almaktadır. İslam dininde adil ücret, adalet ve yardımlaşma gibi konular toplum içerisinde sosyal adaleti sağlama açısından ana öğelerdir. Allah katında her insan yalnızca insan olması bakımından eşit sayılmaktadır. İnsani eşitliğin din içerisinde yer almasının yanında devlet içerisinde de ekonomi, hukuk ve toplumsal alanda da önemli bir yeri bulunmaktadır. Toplum içerisinde yardımlaşma unsuru zengin ve fakir arasındaki dengeyi sağlamak adına gerekli görülmektedir. İslam içerisinde yer alan zekat, fitre, sadaka ve kurban gibi ibadetler Allah'ın rızasını kazanmanın yanında toplumda dengeyi sağlayabilmek adına yardımlaşmayı teşvik edici unsurlardır.

Kişiler dünyaya geldikleri topluluklar içerisinde o zamana kadar yerleşmiş olan normlar dahilinde kişiliklerini şekillendirerek sosyal hayatlarını devam ettirmektedirler. Sosyal hayatlarına devam ederken zamanla oluşturduğu tutumlar içerisinde dini tutumlar da bulunmaktadır. Kişileri içerisinde bulunduğu toplumun dini

tutumları da şekillendirmektedir (Doğan, 2007, ss. 1).İslam'ın adaleti tesis edici unsurlarının yer ettiği bir toplum içerisinde doğan kişi, bu tutumlarla hayatını sürdürüp, adaletli tutumların gelecek nesillere taşınmasında ve toplumda dengenin sağlanabilmesi adına atılacak adımlarda etkili olabilecektir.

Sosyal adalet, toplum içerisinde bulunan tüm bireylerin temeli aynı olan haklara, fırsatlara, korunmaya, yapılan sosyal yardımlara ve yükümlülöklere sahip oldukları ideal bir durumdur. Rawls'a göre bu haklar eşitsizlikler bağlamında en kötü durumda olanların yararına olacak şekilde düzenlenmeli ve fırsat eşitliği gözetilmelidir. İslam'da da toplumsal adaleti sağlama konusunda liyakat önemli bir unsurdur. Sosyal adalet kavramını sosyal ve adalet olarak ikiye ayıracak olursak; sosyal, gündelik yaşamdaki toplumsal olaylar ve olgular bütünü, adaletin ise Aristoteles çerçevesinden baktığımızda hak etme temelli bir anlayış olduğunu görebiliriz (Çakır, 2017, s.561-562).

Sosyal adalet, bireylerin eylemlerinin yanı sıra toplumun bir bütün olarak adalet ve adaletsizliği anlamında ele alınmaktadır. Sosyal adaletin belirli dağıtım politikalarının kıstasları olarak hakediş, liyakat, ihtiyaç ve bazen de eşitlik ilkelerinin öne çıktıklarını belirtebiliriz. Adalet ve eşitliğin ayrıldığı nokta olarak adaletin farklı hizmetler gören kişilere eşitödüller verilmesini onaylamadığını görürüz. Böylelikle adil olarak hareket etmek her bir kişiye hakkı olanı ve hak edilenin verilmesi olarak görölmektedir (Barry, 2003, s. 53-171).

2.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı katılımcıların İslam'daki sosyal adaletle yönelik tutumlarını ölçmektir. Ayrıca demografik değişkenlerle (yaş, cinsiyet, eğitim durumu...) sosyal adaletle yönelik dini tutumların, değişkenlere göre fark edip etmediği araştırılacaktır. Ek olarak demografik değişkenler ve dindarlığın İslam'da ki sosyal adaletle yönelik

tutumlar üzerinde hangilerinin daha etkili olduğunu analiz edip ortaya koymak amaçlanmıştır. Temel dini inançların ve dini davranışların devletin rolü, yardımlaşma, insani eşitlik ve adil ücret boyutlarına etkilerini ortaya çıkarmak da araştırmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

2.3. Araştırmanın Önemi

Toplum içerisindeki İslam'da bulunan sosyal adalete yönelik tutumların ölçülmesi bu konuda daha önce yapılmış bir alan çalışması bulunmaması açısından önem taşımaktadır. Konu üzerinden toplumun İslam'daki sosyal adalete yönelik tutumlarının incelenmesi yapılan anket çalışmasıyla beraber 18 yaş ve üzeri katılımcılara uygulanmıştır.

Temel dini inançlar ve dini davranış tutumlarının sosyal adalete yönelik devletin rolü, yardımlaşma, insani eşitlik ve adil ücret boyutlarına olan etkilerinin belirlenmesi araştırma bağlamında ve alan yazınında bu konu üzerinden çalışma olmaması dolayısıyla yapacağı katkı bakımından önem arz etmektedir.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

İslam'da Sosyal Adalet araştırması yapılırken İslam içerisinde yer alan sosyal adalet anlayışı, liberalizmde yer alan sosyal adalet anlayışı ve sosyalizmde yer alan sosyal adalet anlayışı ile ilgili literatür taranmıştır. Daha sonrasında demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek, aylık kazanç, ikamet edilen şehir) ve temel dini inançlar, dini davranışlar ve yardımlaşma, insani eşitlik, adil ücret ve devletin rolü boyutları çerçevesinde anket soruları hazırlanmıştır. Yüz yüze uygulanan anketlerin hepsi Uşak ilinde 2022 ve 2023 yılları arasında toplamda 353 kişiye uygulanmıştır.

2.5. Araştırmanın Yöntem Yaklaşımı

İslam’da Sosyal Adalet isimli araştırma alan araştırması şeklinde yapılmıştır. Nicel yöntem kullanarak yapılan bu çalışmada anketler 353 kişiye uygulanmıştır. Katılımcılar Uşak ilinde ikamet etmektedir.

2.5.1. Araştırmanın Hipotezleri

Yaptığımız İslam’da Sosyal Adalet isimli araştırmanın teorik kısmından hareketle geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

- 1.Temel dini inançların yardımlaşma tutumuna etkisi vardır.
- 2.Dini davranışların yardımlaşmaya yönelik tutumlara etkisi vardır.
- 3.Temel dini inançların insani eşitlik tutumuna etkisi vardır.
- 4.Dini davranışların insani eşitliğe yönelik tutumlara etkisi vardır.

2.6. Veri Toplama Araçları

Araştırmamızda 7 demografik değişken, 6 demografik soru, 1 ikamet ettiği il/ilçe ile ilgili soru, 10 temel dini inanç, 8 dini davranış ve 32 tane de İslam’da sosyal adalete yönelik tutum sorusu sorulmuştur. Temel dini inanç ve dini davranış ölçeği olarak tez danışman hocam Şahin Doğan’ın hazırlamış olduğu ölçekler kullanılmıştır (Doğan, 2007; 2016).

İnanç ölçeği ve engelli tutum ölçeği için Likert tipi beşli cevap kategorileri kullanılmıştır. Bunlar “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” şeklindedir. Sorular olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekilde sorulmuştur. Olumlu sorulardan “Kesinlikle katılıyorum” beş

puan, “Katılıyorum” dört puan, “Kararsızım” üç puan, “Katılmıyorum” iki puan ve “Kesinlikle katılmıyorum” bir puan üzerinden değerlendirilmiştir.

Dini davranış ölçek soruları için ise Likert tipi beşli cevap kategorileriyle sorular sorulmuştur. Bütün sorular olumlu olarak sorulmuştur. Puan değerleri şu şekildedir: Her Zaman” beş puan, “Sıklıkla” dört puan, “Arasıra” üç puan, “Nadiren” iki puan ve “Hiç” bir puan olarak değerlendirilmiştir.

2.6.1. İslam’da Sosyal Adalet Tutum Ölçeği

Araştırmada veri toplama aracı olarak “anket” kullanılmıştır. Bu anketlerin hepsi yüz yüze uygulanmıştır. Bu çalışmada kullanılan “İslam’da Sosyal Adalet” tutum ölçeği Doç. Dr. Şahin DOĞAN tarafından geliştirilmiştir. Çalışmamızda kullanılan ölçek içerisinde demografik özellikler ve inanç tutumları yer almaktadır. Araştırma yapılmadan önce 80 kişiye pilot uygulama yapıp soruların doğru anlaşılıp anlaşılmadıkları değerlendirildikten sonra asıl uygulamaya geçilmiştir.

İslam’da sosyal adalet tutum ölçeği için Likert tipi beşli cevap kategorileri kullanılarak sorular hazırlanmıştır. Bunlar “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” şeklindedir. Sorular olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekilde sorulmuştur. Olumlu sorulardan “Kesinlikle katılıyorum” beş puan, “Katılıyorum” dört puan, “Kararsızım” üç puan, “Katılmıyorum” iki puan ve “Kesinlikle katılmıyorum” bir puan üzerinden değerlendirilmiştir.

2.6.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Tablo 2.1: Betimleyici istatistikler

Faktör maddeleri	Mean	Std. Deviation	Analysis N
1.Allah katında makam bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah'a kulluktur.	4,64	0,78	353
2.Allah katında zenginlik bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah'a kulluktur.	4,63	0,79	353
3.Allah katında ırk, ten rengi (beyaz, zenci gibi) bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah'a kulluktur.	4,67	0,75	353
4. Allah katında erkek veya kadın olmak bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah'a kulluktur.	4,63	0,81	353
5. Maddî durumu iyi olan her Müslüman zekât vermelidir.	4,61	0,80	353
6. Maddî durumu iyi olan her Müslüman fitre vermelidir.	4,52	0,91	353
7. Maddî durumu iyi olan her Müslüman sadaka vermelidir.	4,50	0,88	353
8. Maddî durumu iyi olan her Müslüman kurban etinden fakirlere dağıtmalıdır.	4,65	0,74	353
9. Maddî durumu iyi olan her Müslüman komşularına yardım etmelidir.	4,45	0,90	353
10. Maddî durumu iyi olan her Müslüman akrabalarına yardım etmelidir.	4,36	0,99	353
11. Maddî durumu iyi olan her Müslüman dünyanın diğer coğrafyalarında yaşanan ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmelidir.	4,30	0,99	353
12. Her insan çalışarak kazanmalıdır.	4,50	0,84	353
13. Çok çalışanın çok kazanması onun hakkıdır.	4,58	0,74	353
14. Çok çalışan ile az çalışanın aynı ücreti alması adalet değildir.	4,56	0,82	353
22.Çalışmadan ücret almak çalışanların hakkını gasp etmektir.	4,61	0,72	353
23. Çalışamayacak durumda olanlara devlet yardım etmelidir.	4,70	0,58	353
24. Her insan vergi borcunu ödemelidir.	4,50	0,90	353
25. Herkesten kazancı oranında âdil şekilde vergi alınmalıdır.	4,68	0,64	353
26. Devlet fahiş (çok yüksek) fiyat uygulayan iş yerlerine toplumun menfaati için müdahale etmelidir.	4,69	0,71	353
27.Her insan kanunlara uymalıdır.	4,78	0,54	353

28. Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip olmalıdır.	4,64	0,70	353
29. Devlet ekonomide hakem görevi yapmalıdır.	4,55	0,83	353
30. Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip olabilmeli ama ana kurumlar (adalet, emniyet, savunma) devletin elinde olmalıdır.	4,63	0,65	353
31. Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip olabilmeli ama devlet eğitim, sağlık gibi hizmetleri sunmalı isteyen devlet hizmetini, isteyen de özel sektör hizmetini tercih etme hakkına sahip olmalıdır.	4,67	0,63	353
32. Herkes yetenek olarak birbirlerinden farklıdır.	4,81	0,53	353

Tablo 2.2: KMO ve Bartlett's test değerleri

KMO and Bartlett's Test			
Kaiser-Meyer-Olkin Measure	of		0,919
Sampling Adequacy.			
Bartlett's Test	of Approx. Chi-Square		7851,103
Sphericity	df		300
	Sig.		0,0001

KMO ve Bartlett testine bakıldığında KMO katsayısının 0,60 ve üzerinde olması örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu anlamına gelir. Yapılan test sonucu örneklem uygunluğu değeri ,92 olarak bulunmuştur. $X^2=7851,103$, $sd=300$, $p<0,0001$) çıkması verilerin birbiri ile ilişkili olduğunu ve KMO'nun yüksek çıkması veri sayısının faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir.

2.6.3. Faktör Analizi Sonuçları

Tablo 2.3: Faktör analizi sonuçları

Açıklanan Toplam Varyans

Compon ent	Initial Eigen values			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Tota l	% of Varian ce	Cumulat ive %	Tota l	% of Varian ce	Cumulat ive %	Tot al	% of Varian ce	Cumulat ive %
1	10,953	43,810	43,810	10,953	43,810	43,810	5,624	22,496	22,496
2	3,008	12,033	55,843	3,008	12,033	55,843	4,968	19,873	42,370
3	2,316	9,265	65,108	2,316	9,265	65,108	3,800	15,202	57,571
4	1,309	5,235	70,343	1,309	5,235	70,343	3,193	12,772	70,343
5	,896	3,585	73,928						
6	,732	2,927	76,855						
7	,712	2,847	79,702						
8	,563	2,250	81,953						
9	,522	2,087	84,039						
10	,508	2,031	86,070						
11	,426	1,702	87,772						
12	,412	1,649	89,422						
13	,382	1,527	90,949						
14	,355	1,420	92,369						
15	,332	1,328	93,697						
16	,277	1,109	94,806						
17	,258	1,034	95,839						
18	,236	,944	96,783						
19	,197	,786	97,570						
20	,159	,636	98,205						
21	,158	,632	98,837						
22	,098	,392	99,229						
23	,075	,300	99,529						
24	,069	,274	99,804						
25	,049	,196	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Tablo 2.4 Faktör alt boyutları ve açıkladıkları toplam varyans miktarları

Faktör	Öz değer	Açıklanan toplam varyans
--------	----------	--------------------------

1	43,810	43,810
2	12,033	55,843
3	9,265	65,108
4	5,235	70,343

Tabloda da görüldüğü gibi oluşan dört faktörün açıkladıkları toplam varyans oranı %70,343'dür. Faktörlerin açıkladıkları varyans miktarlarına bakıldığında, birinci faktörün %43,810'nu, ikinci faktörün %12,033'nü üçüncü faktörün %9,265'ni, dördüncü faktörün ise %5,235'ni, açıkladığı görülmektedir.

Tablo 2.5: İslam'da sosyal adalet ölçeğinin alt boyutları

Rotated Component Matrix^a

	Component			
İslam'da Sosyal Adalet Yönelik Tutumlar	1	2	3	4
7. Maddî durumu iyi olan her Müslüman sadaka vermelidir.	,896			
6. Maddî durumu iyi olan her Müslüman fitre vermelidir.	,881			
9. Maddî durumu iyi olan her Müslüman komşularına yardım etmelidir.	,872			
10. Maddî durumu iyi olan her Müslüman akrabalarına yardım etmelidir.	,839			
5. Maddî durumu iyi olan her Müslüman zekât vermelidir.	,807			
8. Maddî durumu iyi olan her Müslüman kurban etinden fakirlere dağıtmalıdır.	,783			
11. Maddî durumu iyi olan her Müslüman dünyanın diğer coğrafyalarında yaşan ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmelidir.	,742			
31. Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip alabilmeli ama devlet eğitim, sağlık gibi hizmetleri sunmalı isteyen devlet hizmetini, isteyen de özel sektör hizmetini tercih etme hakkına sahip olmalıdır.		,792		
28. Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip olmalıdır.		,759		

30. Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip olabilmeli ama ana kurumlar (adalet, emniyet, savunma) devletin elinde olmalıdır.	,737
29.Devlet ekonomide hakem görevi yapmalıdır.	,688
27.Her insan kanunlara uymalıdır.	,667
25. Herkesten kazancı oranında âdil şekilde vergi alınmalıdır.	,663
32. Herkes yetenek olarak birbirlerinden farklıdır.	,662
26. Devlet fahiş (çok yüksek) fiyat uygulayan iş yerlerine toplumun menfaati için müdahale etmelidir.	,594
24. Her insan vergi borcunu ödemelidir.	,522
1.Allah katında makam bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah’a kulluktur.	,887
3.Allah katında ırk, ten rengi (beyaz, zenci gibi) bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah’a kulluktur.	,882
4. Allah katında erkek veya kadın olmak bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah’a kulluktur.	,875
2.Allah katında zenginlik bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah’a kulluktur.	,864
14. Çok çalışan ile az çalışanın aynı ücreti alması adalet değildir.	,759
13. Çok çalışanın çok kazanması onun hakkıdır.	,731
22.Çalışmadan ücret almak çalışanların hakkını gasp etmektir.	,695
23. Çalışamayacak durumda olanlara devlet yardım etmelidir.	,652
12. Her insan çalışarak kazanmalıdır.	,618

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

2.7. İslam’da Sosyal Adalet Tutum Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliği

İslam’da Sosyal Adalet tutum ölçeğinin güvenilirlik derecesini ölçmek için “güvenilirlik testi” uygulanmıştır. Yapılan test sonucunda “Cronbach Alpha” güvenilirlik katsayısı 0,94 olarak bulunmuştur. Alpha katsayısının yüksek olması

sorular arasındaki iç tutarlılık ve homojenliğin göstergesi anlamına gelir. *Yardımlaşma* tutumun güvenilirliği 0,95, *Devletin rolü* tutumunun güvenilirliği 0,89, *insani eşitlik* tutumunun güvenilirliği 0,96, *adil ücret* tutumunun güvenilirliği 0,83 olarak bulunmuştur.

2.8. İslam’da Yardımlaşma, İnsani Eşitlik, Adalet, Adil Ücret ve Devletin Rolü Boyutları

2.8.1. Yardımlaşma Boyutu

İslam dini toplum içerisindeki kişilerin sevgi özünde ve kardeşliği temel alarak bağlar kurmalarını istemiştir. Bu bağlar kurulurken yardımlaşma da oldukça önemli ahlaki bir görev olarak görülmüştür. Kur’an içerisinde yardımlaşmayı teşvik eden ayetler de bulunmaktadır. Örneğin ibadet etmek ile toplum yaşamda şefkat, yardımlaşma ve merhamet gibi duyguların birbirinden ayrılmayacağı konusu Maun suresinde yer almaktadır. Yine aynı şekilde Maide suresinde yer alan “İyilik ve takvada yardımlaşın, kötülük ve düşmanlıkta yardımlaşmayın” ayetinde de yardımlaşmaya verilen önem gösterilmektedir. Yardımlaşma unsuru yalnızca maddi değil manevi olarak da İslam dini içerisinde yer almaktadır. Maddi yardımlaşmalar zekat, sadaka ve fitre gibi yapılabilirken manevi yardımlaşmalar ise insanlara güler yüzlü davranmak, kişiler arası ilişkileri düzeltmeye vesile olmak, güzel söz, insanlara eziyet veren durumların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmak ve kötülüğün önlenmesini sağlamak şeklinde yapılabilmektedir. Müslümanlar en başta yakın çevresinden başlayarak sonrasında ise tüm insanlara yardımcı olmak konusunda görevlendirilmişlerdir. Yardımlaşma konusunda din ve kimlik gibi ayrımcılığa gidilemeyeceği belirtilmiştir (Maide 5/2, akt; Temel İslam Ansiklopedisi, 8, 2019, s.383-384).

Yardımlaşma ve dayanışma kişilerin toplum içinde sağlıklı ilişkiler kurarak yaşamalarını sağlamaktadır. Toplumun kültürü içerisinde var olan dayanışma ve yardımlaşma unsuru nesiller boyunca aktararak tüm zamanlarda bu unsurlar işleyebilmektedirler. Kültür bu tür olguların aktarılmasında önemli rol oynamaktadır.

Dayanışma sayesinde toplum içerisindeki zengin ve fakir kesim arasında bir etkileşim gerçekleşmektedir. Bu etkileşim sayesinde karşılıklı olarak tatmin olma duygusu da elde edilebilmektedir (Baycar, 2019, s.200-202). Zengin kesim birilerine yardım edebilmenin huzuru ile dolarken fakir kesimdeki kişiler ise ihtiyaçlarının karşılandığı konusunda mutluluk duyabilmektedirler.

Sosyal bir problem olan yoksulluğa baktığımızda çeşitli sebepler ile kişilerin ana yaşam ihtiyaçlarından mahrum kalmaları olarak tanımlandığını görebiliriz. Mutlak yoksulluk açlık sınırı altındaki kişiler ile açıklanmaktadır. Göreli yoksulluk ise aile ya da bir bireyin hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan standartları belirlemesiyle ölçülebilmektedir. Bu tür mutlak yoksulluğa göre rakamsal ifade edilememesinden dolayı değişkenlik gösterebilir (Daşlı, 2018, s.526-527).

İnsani yoksulluk kavramına baktığımızda ortalama hayat sürdürmek için gerekli olanlar, eğitim, gelir düzeyi gibi unsurları içerdiğini görebiliriz. Farklı coğrafi bölgelere göre sosyal dışlanma unsuru da bu kavram içerisinde örnek verilebilmektedir. Toplum içerisinde bulunan yoksul bireylere yardımcı olmak adına çeşitli vakıflar bulunmaktadır. Bu vakıflar ve devlet yardımıyla beraber dezavantajlı kırsal ve kentsel bölgede yaşayan kişilere aynı ve maddi yardımlar yapılabilir (Ceren ve Erdem, 2019, s.7-9).

1986 yılında 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu yasasıyla birlikte, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Türkiye'nin tüm illerine kurulmuştur. Yardımlar bu sayede gerçekleştirilmektedir. Bu kanun içerisinde yer alan kişiler mecburi durumlardan ötürü muhtaç durumda olan, sgk kapsamında olmayan ve daha sonradan üretken duruma geçerek faydalı hale gelebilecek kişiler şeklinde sınırlandırılmışlardır. Sosyal yardımlar içerisinde yakacak yardımları, şartlı eğitim yardımları, şartlı sağlık yardımları, barınma yardımları, yaşlı ve engelli yardımları, eşi vefat eden kadın yardımları ve asker ailesinin muhtaç olması durumunda yapılan yardımlar gibi başlıklar bulunmaktadır (Öztürk ve Öztürk, 2010, s.188'den akt. Daşlı, 2018, s.532-538).

2.8.2. Devletin Rolü Boyutu

Belirli bir örgütlenmeye sahip olmanın yanında toprağının sınırlarının belli olması siyasi hakimiyetin bu toprak bütünlüğü üzerinde yaşayan toplumda kurulmuş olması devlet olarak tanımlanan birliklerin tümünde görülen ortak özelliklerdendir. Tek ve en üst otorite olarak bu toprak bütünlüğü içerisinde devlet kabul edilmektedir. Geçmiş tarihlerden itibaren devletler bulundukları toplumun kültür, din ve normları gibi özelliklerden de şekillenmişlerdir. Hz. Muhammed'in kurmuş olduğu Medine topluluğu üzerindeki devlet, siyasi ideali ve siyasi gerçekliği birleştirerek kurduğu bilinmektedir. Bu devlet tevhide dayalıdır. Dolayısıyla ulus-devlet ya da eski zamanlarda kurulan Roma devletleri gibi devletlerinin özellikleriyle bazı farklılıklar bulunması sebebiyle mukayese edilememektedir. Hz. Muhammed Medine içerisinde yaşamakta olan topluluklar arasında dayanışma ve savunmaya dayanan bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma ilk konularımızda geçen "Medine Vesikası" olarak bilinmektedir. Hz. Muhammed adalet ve ahlakın bozulmuş olduğu Arap toplumunda yeni bir ahlaki ve sosyal düzen kurmaya çalışmıştır. Üstünlük kavramını kaldırarak kardeşlik, sevgi ve dayanışma temelli bir toplum oluşturmak istemiştir. Kadına karşı yapılan haksızlıklarının önünü keserek erkekler ile hayatı paylaşmakta olan kişiler olarak yeni haklar kazandırmıştır. Köleliğin ortadan kalkması için de çaba göstermiştir. Devletin kaynaklarını yönetmeleri için görevlendirdiği kişiler tarafından yargı, yönetim ve vergi toplama gibi işler yapılmıştır. Hz. Muhammed'in görevlendirmiş olduğu bu kişiler için dikkat ettiği unsur ehliyet ve liyakat olmuştur. Konu üzerinden yeterince bilgi sahibi olmayan kişiler var ise bu kişilerin görevden alınarak yerlerine daha bilgili kişilerin yerleştirilmesini istemiştir. Bu alanlarda ve siyasi alanda yönetim bağlamında ana unsur ona göre soy ve zenginlik gibi unsurlar olmamıştır. Yönetimde istişare sonucunda ortaya çıkan düşüncelere önem vererek bu yönde hareket edilmesini de istemiştir. Halkın şikayet ve istekleri önem taşımaktadır. Devlet burada hakim rol oynamalıdır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifelik sistemine geçilmiş ve Hz. Muhammed döneminde geçerli olan yönetim anlayışı diğer dönemler için de esas olarak kabul edilmiştir. İbn Haldun'a göre de devlet, insanoğluna mutlak olarak gereklidir çünkü insan temelinde siyasi bir varlıktır ve varlığını

sürdürebilmesi için sosyal örgütlenme gereklidir. Yöneten ve yönetilenler İslam siyaseti içerisinde hukuk önünde eşit haklara sahiptirler. Oligarşik yapı oluşturulması meşru görülmemiştir. Yöneticilerin adalet ve liyakat esas alınarak toplum tarafından belirlenmesi esas alınmıştır. Yöneticiler halka karşı şeffaf, hesap verebilir, denetlenebilir, şefkatli, yumuşak ve onların iyiliğini gözeten özellikle sahip olmalıdırlar. İslam topluluğunda yaşayan gayrimüslimler için ise can, mal ve inanç hürriyeti hakları tanınmıştır. Vatandaşlık hususunda toprak ve kan bağı değil de tercih ve irade özellikleri temel alınmıştır. Yani temelde İslam anlayışında devletin rolü adaletli ve insanların yararına olacak şekilde liyakatli ve ehliyetli şekilde yönetimi sağlamaktır. Devlet ve ekonomi ilişkisine baktığımızda ise özel mülkiyet ve vakıfların dokunulmaz oluşu, faiz işlemlerinin haram oluşu, her türlü ticaret ve üretimin gayrimeşru yollar dışında serbestliği gibi ilişkileri bulunduğu görülmektedir. İslami anlayış içinde devlet ekonomiyi denetlemekte ve yönlendirmektedir. (Temel İslam Ansiklopedisi, 2, 2019, s.199-209).

2.8.3. İnsani Eşitlik Boyutu

Kur'an içerisinde insanların yalnızca insan olarak yaratıldıkları için yaşama, kendine bir dini benimseme ve ona göre hareket etme, bulunduğu davranışların sonucunu bildiği neticede eyleme geçme, mülk sahibi olma, seyahat, cinsiyet hakları, ruh ve beden sağlığını koruma gibi haklarının bulunduğu bahsedilmektedir. İslam içerisinde insana insan olduğu için değer verilmekte ve yaratılış neticesinde eşitliğe sahip oldukları belirtilmektedir. "Ey insanlar! Biz sizi bir erkekten bir diğiden yarattık; sonra da (övünmek için değil) birbirinizi tanıyasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz en müttaki olanınızdır. Allah ise her şeyi bilir, her şeyden haberdardır." ayetinde belirtildiği gibi kişilerin doğuştan sahip oldukları dil, ırk, cinsiyet, renk ve millet gibi özellikler din içerisinde bir ötekileştirme sebebi olarak değil yalnızca insanları tanımlayıcı özellikte verilmiştir. Bu hakların insanlara Allah tarafından verilmiş olması vazgeçme ve devretme gibi yetkilerimizin olmadığını bizlere göstermektedir. Dolayısıyla bu haklara saygı göstererek onları korumak önemlidir. Siyasi otoriteler ve hukuk karşısında da bu haklar dokunulmazdırlar. İnsan hakları açısından Medine Sözleşmesi de önemli bir kaynaktır. İslam düşünürleri dinin

5 amacı olarak can, akıl, namus ve haysiyet, din ve mal korunumunu belirlemişlerdir. İnsani eşitlik ilkesinin sağlanabilmesi adına İslam içerisinde kul hakkı yenmemesine büyük önem verilmiştir. Başka insanların haklarını çiğnemek insanın insan olarak yaratıldığı için verilmiş olan haklarını gasp etmektir. İslam hukukunda insan hakları hukuk sisteminin bir parçası olarak kabul edilerek teminat altına alınmıştır. İslam hukuku içerisinde İnsan hak ve hürriyetleri şahıs üzerindedir ve devredilemez niteliği taşımaktadır. İslam devletleri içerisinde devletin organları kişilerin hak ve hürriyetleri diğer kişilere karşı koruma görevi üstlenmektedirler. 1981 yılında yayınlanan İslam Hakları Beyannamesi'nde Dünya İslam Konseyi insan hakları sınırlılıklarını şu temellendirmelere dayandırmışlardır; yaşam hakkı, özgürlük hakkı, eşitlik hakkı, adil yargılanma hakkı, cezaların şahsiliği, yüksek otorite zulmünden korunmak, işkenceden korunmak, sığınma hakkı, azınlıkların temel hakları, kamu hizmetlerine katılma hakları, inanç ve fikir açıklama özgürlüğü, din özgürlüğü, iktisadi haklar, mülkiyetin korunması hakları, işçi hakları, yaşamsal ihtiyaç hakları, aile kurma hakları, eşler arasındaki haklar, seyahat hakları (el-Hucurat, 49/13'den akt. Temel İslam Ansiklopedisi, 4, 2019, s.350-357).

İslam dini kendi inanç esasları bağlamında toplumdaki insan ilişkileri arasında hukuk çerçevesinde çeşitli düzenlemelerde bulunmuştur. Gerçek kanun koruyucu Allah olarak görülmektedir. İnsanlar kanun koruyucu görevi üstlenememektedirler ve İslam alimlerinin görevleri ise ilahi iradenin anlaşılmasını sağlamaktır. Gelir dağılımı, emek, üretim ve kalkınma gibi unsurlar da bu bağlamda değerlendirilmişlerdir. İnsanı homo economicus olarak görmez. Yalnızca maddi ihtiyaçların karşılanması gerekliliğini belirtir. Kalkınma ve maddi doyum gibi ilkeler hayatın temel amacı olmaması gerektiği belirtilmektedir. Emek verip çalışarak helal kazanç elde etmek, başkalarına yük olmamak, toplumdaki diğer bireylere fayda sağlamak gerektiği ifade edilmektedir. İktisadi faaliyetler sürdürülürken yine kul hakkına dikkat edilmesi gerekmektedir (Temel İslam Ansiklopedisi, 4, 2019, s.407).

2.8.4. Adil Ücret Boyutu

Toplum içerisinde ücretlerin adil şekilde dağıtılması hukuk ve iktisadi kadar her alanda önem taşımaktadır. Devletin ücretlerin adaletli dağıtımında rolü bulunmaktadır. Devletin bir diğer görevi de kamu hizmetlerinin özellikle savunmanın sağlanması amacıyla ihtiyaç miktarında ve adaletli olarak toplanan ve gerekli yerlere harcanan vergiyi toplamaktır (Temel İslam Ansiklopedisi, 2, 2019, s.198).

Devlet vergi toplarken adaletli olması gerektiği İslam düşünürleri tarafından belirtilen bir konudur. Vergi miktarları toprağın verimi, bulunduğu ortamın merkeze yakınlığı, ürün cinsi, ödeme gücü, keyfi vergi toplanmaması ile belirlenmektedir. Vergi memurlarının ahlaklı kişiler olması önemli bir husustur. Konulacak vergilerin hak, adalet ve eşitlik ilkeleri gözetilerek kararlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Farklı mallarda vergi ücretleri farklılaşmaktadır. Zekat da bir vergi çeşidi olarak görülmektedir ancak onun yanında kamu hizmetlerinde kullanılmak adına devlet tarafından resmi vergi de alınmaktadır. Çünkü zekat dini bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır (Temel İslam Ansiklopedisi, 8, 2019, s.346).

İslam düşüncesi içerisinde insanların en temel sorumluluklarından olarak geçimini helal yollardan kazançlar elde ederek sağlamak olarak görülmektedir. Hem dünya hem de ahiret hayatı için emek vererek kazanmak önem taşımaktadır. Buna bir örnek verecek olursak “İnsan için sadece çalışmasının karşılığı vardır. Çalışmasının karşılığı da yakında kendisine gösterilecektir” ayetini gösterebiliriz. Emek vermek yalnızca bedensel değil zihinsel bağlamda da değerlendirilmektedir. Başka birisinin adına çalışmak sözleşme yapılmışsa doğru olarak görülmektedir. İşçilerin işe alınırken ücret, tatil, dinlenme izinleri gibi hususlar adil ücret kavramı içerisinde önemlidir. İşçilerin emeklerinin karşılığı verilmelidir ve gereğinden fazla iş yükü oluşturulmamalıdır. Çalıştırılan kişilere verilecek ücretler sabit değildir ve piyasa bağlamında değerlendirilmektedirler. Makul bir hayat yaşamaya yetecek ölçüde ödeme yapılmalı ve toplumda bulunan kadınlar ve çocuklar gibi kesimlerin suistimal edilmesine izin verilmemelidir. İslam dini açısından anlaşılan ücretin altında ücret vermek, mazeretsiz şekilde ücreti ertelemek gibi durumlar caiz görülmemektedir. Emek verilerek elde edilen helal kazanç hem ahiret hayatında hem de bu dünya da önemlidir. Emek vererek

elde edilen kazançlar bireylere huzurlu, onurlu ve bereketli bir ömür sunabilmektedir (Temel İslam Ansiklopedisi, 2, 2019, s.434-438).

2.9. Evren ve Örneklem

İslam’da sosyal adalet isimli bu çalışmada veriler nicel bir yöntem olan anket aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma evrenini 2022-2023 yılları arasında Uşak ilinde yaşamakta olan ve 18 yaş üzerinde olan kişiler oluşturmaktadır.

2.10. Veri analizi ve Yorum

Araştırma verileri SPSS 26 paket programı kullanılarak analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın analizlerinde gruplar arasındaki farkların tespiti için T-Test ve ANOVA, değişkenler arası etkilerin test edilebilmesi için regresyon teknikleri kullanılmıştır.

3. İSLAM'DA SOSYAL ADALET

3.1. İslam

3.1.1. İslam'ın Kavramsal Çerçevesi

Dünya üzerine var olmuş tüm peygamberlerin tebliğ etmiş olduğu din olan İslam, en mükemmel ve son haliyle Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilmiştir. İslam (selm) kökünden türeyen İslam kavramı barış ve huzur ortamına girmek, teslim olmak ve kurtuluşa ermek gibi anlamlara gelmektedir. Kuran'ı Kerim'de bu anlamlara karşılık “Ey iman edenler! Hepiniz topluca barışa ve güvenliğe (İslam'a) girin!” (el-Bakara 2/208) ayeti bulunmaktadır. Temel özelliklerine baktığımızda İslam'ın içeriğinde doğru ve hak olana teslim olma ilkelerini görebiliriz. Kuran'ı Kerim içerisinde aynı kökten fiiller “Allah'a yönelmek”, “Allah'a teslimiyetin gereğini yapmak”, “tevhid inancına sahip bulunmak” gibi anlamlarda kullanılmıştır (Bakara, 2/112, ez-Zümer, 39/54, el-Enbiya, 21/108'den akt. Temel İslam Ansiklopedisi 4, 2019, s.388). Hz. Muhammed'den önce gönderilmiş olan peygamberler aracılığıyla da İslam'ın tebliğ edilmesi, tüm dinlerin ortak bağlamda aynı ilkeleri insanlığın yararına sunmak istediklerini söyleyebiliriz. Temelinde aynı düşünceleri savunan dinler zaman içerisinde farklı değişimlere uğrayarak insanlığa yarar sağlayan öğretilerden uzaklaşmışlardır. İslam dininin Hz. Muhammed aracılığıyla doğru yoldan ayrılmış olan topluluklar üzerine inmesindeki ana sebepte aslında doğru yoldan ayrılmış toplumlar arasındaki huzur, refah ve barış ortamını tekrar sağlamaktır.

İslam'daki ilahi ilkelerin yer aldığı kutsal kitap Kuran'ı Kerim'de insanın kim olduğu, evrendeki yeri, sonu ve evrenin mahiyeti vb. temel bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler dahilinde varlığın anlamına dair geniş bir bakış açısı, insanların dünyada nasıl yaşaması gerektiği, bireysel olarak pratik hayatın gereklilikleri ve toplum düzeni gibi öğretilerle sunulmaktadır. Yaratıcı Kuran'ı Kerim'de yarattığına kim olduğunu bildirmiş ve bunun yanında dünya yaşamında rehberlik edecek kuralları da belirtmiştir.

Böylelikle insanların hem yaratıcı ile hem de diğer insanlar ile ilişkilerini düzenleyerek bütüncül bir hayat tarzı tasarlamıştır (Temel İslam Ansiklopedisi 4, 2019, s.404). Kutsal kitap içerisindeki dünya hayatına dair belirlenmiş ilkeler tüm insanlığın yararına olacak şekilde toplumları en iyi, ahlaklı ve barışçıl biçimde bir arada yaşamalarına yardımcı olmak amacıyla düzenlendiği görülmektedir.

İslam'ın Arap yarımadasına indirilmeden önce Mekke'nin de içerisinde bulunduğu Hicaz bölgesinin sosyal ve toplumsal düzenine baktığımızda belirli bir siyasi sistemin ve merkezi otoritenin var olmadığı bilinmektedir. Toplumsal düzeni sağlamak için kabile ve gruplar arasındaki dengeler kan bağı, gelenek, örf, hakemler, kabile meclis başkanlarının ve şehir eşrafının önemli rol oynadıkları söylenebilir. Mekke dönem şartlarında Kabe'nin burada bulunmasıyla dini ve aynı zamanda Mekke ve Medine'den geçen ticaret yolu ve yılın belirli zamanlarında Mekke'de kurulan panayırılar sebebiyle ticari bir merkez olmuştur. Bölgede yaşayan Arap toplulukları bedevi ve hadari olarak iki gruba ayrılmaktadırlar. Bedeviler vaha ve çöllerde çadırlarında konar-göçer biçimde develeriyle birlikte yaşamaktadırlar. Geçimlerini avcılık, ticaret, hayvancılık ve baskınlar vb. yollarla sağlamaktadırlar. Temel yiyecekleri et, hurma, süt ve süt ürünleridir. Zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için ise kervanlara ve köylere baskın düzenlemektedirler. Arap dilini doğru şekilde kullanmaktadırlar. Hadariler ise köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik hayat yaşayan gruplardır. Kerpiç ya da taştan yapılan evleri kullanmaktadırlar. Geçim yolları olarak tarım ve ticareti kullanmışlardır. Hadarilerin çocuklarını doğru Arapça öğrenebilmeleri için çöle bedevilerin yanına gönderdikleri bilinmektedir. Her iki grubun yaşam şartlarının farklı olmasına rağmen sosyal yapının tek temeli olan gelenek ve ahlaki değerler olarak bağlandıkları kabileyi görmektedirler. Aynı soydan gelen bireylerin oluşturduğu kan bağı olan kabilelerde genellikle erkek soyundan gelen akrabalığa dayalı bir oluşum söz konusudur. Kabile başkanı seyyid, şeyh, emir, rab ve melik olarak adlandırılmakta ve eşit hak sahipleri tarafından kabile toplantısında seçimi yapılmaktadır. Kabile başkanında aranan özelliklere baktığımızda kahramanlık, cömertlik, sabır, tevazu, yaş ve etkili konuşma gibi özellikler ön planda tutulmaktadır. Başkanlık değişimi bazen kan bağı ile bazen de yukarıda sayılan bu özelliklere sahip kimselerin seçilmesi ile yapılmaktadır. Kabile başkanı, Arap Yarımadası halkının kanunu olan örfe göre hükümler vermektedir. Kabile düzenin temeli asabiyet

kavramından oluşmaktadır. Bu kavram bir bireyin asabesini (baba tarafından akrabası) yani kabilesini haklı ya da haksız durumlarda her daim savunmaya hazır olması olarak tanımlanmaktadır. Asabiye kabile üyelerinin harekete geçmesini sağlayan dayanışma ve birlik ruhu olarak da bilinmektedir (Sarıçam, 2002, s.22-44). Arap yarımadasının Hicaz bölgesinde bulunan Bedevi ve Hadari insan toplulukları bölgenin yaşam stillerinin farklı alanlarda şekillendiğini gösterse de asabiye kavramı çevresinde bu gruplar toplanmışlardır. Bireysel yaşam stilinden son derece uzak olan kabilelerin birlikte hareket etme güdülerini asabiye kavramı ile açıklanabilir.

3.1.2. İbn-i Haldun ve Asabiye

Ortaçağ İslam düşünürlerinden olan İbn-i Haldun, Kuzey Afrika'da bulunan Tunus bölgesinde 27 Mayıs 1332 yılında doğmuştur. İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ı Kerim, tarih ve matematik gibi konular üzerine eğitim görmüştür. İbn-i Haldun'un ailesi de kendisi gibi eğitilidir. Yaşamı boyunca elçi, araştırmacı gibi pozisyonlarda Tunus, İspanya, Cezayir gibi ülkelerde bulunan hükümdarlarla çalışmıştır.

Çalışma konusu olarak kendisine toplumsal kurumların birbirleri ile olan ilişkileri ve ilkel-modern dönem toplumlarının karşılaştırmalarını belirlediği görülmektedir. Kurumlar arası ve insan ilişkilerinin tümünün temelini umran ilmine dayandırmaktadır. Ona göre insan türünün devamlılığını sağlamak için sosyal düzen zorunludur. Birey sosyal düzeni sağlarken toplumda olumlu ve olumsuz iki yön gelişmektedir. Olumlu yönleri yardımlaşma ve dostluk iken olumsuz yönleri zulüm ve düşmanlık olarak görünmektedir. İbn-i Haldun'a göre olumsuz yönlerinin topluma ve insanlık türüne olan zararlarının önlenmesi için bir kanun dağıtıcısının varlığı zorunlu olmaktadır. Bu kanun dağıtıcı rolünü ise ona göre devlet üstlenmektedir. Devlet olmadığı zaman toplum kaos ve kargaşa içerisine düşmektedir. Kaos durumu da insan türünün yok olmasına sebebiyet verecektir ve bundan dolayı O, insanların siyasi birlikteliği için devletin varlığını desteklemektedir. Onun devlet düşüncesi ise insani icatların geliştiği, insanlarına iyi ve refah dolu bir hayat sunan, mütevazî hüküm sahibi olan ve iyi bir şekilde yöneten olarak görülmektedir (Ünal, 2019, s.136-137). Zulüm ve düşmanlık gibi insanlığı olumsuz etkileyecek olan unsurların önüne İbn-i Haldun'a

göre devlet geçebilecektir. Devletin yokluğunda toplumun içerisine düştüğü kaos ve kargaşa durumu bireylerin birlikte hareket etmeye yönelik olan güdülerini de olumsuz etkileyebilecektir.

Görüldüğü gibi devlet kavramı üzerinde oldukça duran İbn-i Haldun'a devlet kuramcısı kimliği kazandıran ise Mukaddime eserinin giriş bölümünde bahsettiği tarihsel olgular ile toplumsal yaşam şekilleri arasındaki ilişkiden yola çıkarak devletin kaynağı, işlevi ve gelişimi üzerine olan düşünceleridir (Yıldız, 2010, s.29). Toplumsal yaşam şekillerini tarihsel olgular ile ilişkilendiren İbn-i Haldun devletin kaynağında topluma olumlu yönden etki sağlayacak dostluk ve yardımlaşma içeren ilkeler barındırmaktadır.

Devletlerin kurulurken belirli bir gelişme dönemi yaşayıp daha sonrasında yıkıldıklarını gözlemlemiştir. İbn-i Haldun'a göre insan topluluklarının da oluşturmuş oldukları devlet canlı bir organizma gibi doğar, gelişir, geriler ve ölür (Deniz, 2006, s.106-107). Ona göre devletlerin kaçınılmaz sonu bu şekilde olmaktadır. Bunun nedenini araştırırken bazı kavramlar ortaya atmıştır.

Devleti oluşturan insanları birlikte tutan dayanışma kavramına önemli vurgu yapmıştır. Ona göre dayanışma kavramı ırk, dil, din ve tarih gibi ortak değerlere dayanmaktadır. İnsanların zaruri gıda gibi biyolojik ihtiyaçlarını karşılama gücü tek başlarına olduklarında oldukça düşük bir seviyede seyretnmektedir. Böylelikle hem bireysel hem de toplumun ihtiyaçlarını karşılama gayesi ile bir araya gelinmesi bir dayanışma oluşturmaktadır (Ünal, 2019, s.132). Bu olgular etrafında birbirine kenetlenen toplumlar belirli bir dayanışma türü ortaya koymaktadırlar ve tüm bu olgular arasındaki bağların bilincinde olan toplumlar bir dayanışma sergileyebilmektedirler. Böylelikle devlet de somut insan birlikteliklerinden ziyade bilinç kavramı çerçevesinde ruhsal bir birliktelik olarak karşımıza çıkmaktadır (Aster, 2005, s.394-395). Devletleri somut insan birlikteliklerinden ortak bilinç kavramına evrilmesini sağlayanlar ise din, tarih, dil ve ırk gibi ortak dayanışma sonucu ortaya çıkmış olan unsurlardır. Toplumların tarihler boyunca dayanışma sonucu ortaya çıkarmış olduğu ortak değerler, devletler kurulurken kuvvetli bağların göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Kuzey Afrika’da bulunan devletlerin yükselme ve çökmelerini kırsal bölgelerde bulunan göçebe toplumların yerleşik toplumlara göre toplumsal örgütlenme alanındaki farklılıklarından olduğunu söylemiştir ve böylelikle ortaya asabiye kavramını atmıştır. Ona göre asabiye, belirli bir grubun dayanışma ve toplumsal uyumunu göstermektedir. Asabiye kavramına bugünkü kavram çerçevemizle bakacak olursak grup hissi, dayanışması, birlik şuru ve kolektif bağ olarak açıklayabiliriz. Ona göre toplumların asabiyelerinin en yüksek oldukları dönemler kendilerini güvende hissetmedikleri dönemlerdir. Asabiye’nin güçlenmesi ve güven ortamının oluşmasıyla birlikte devlet kurulup rahata eriştikten sonra asabiye seviyesi düşmektedir (Karagül, 2016, s.51-53). Buradan görüleceği üzere göçebe topluluklarının yüksek oranda birbirlerine bağlı durumları, büyük bir asabiye oluşturdıklarını gösterir. Böylelikle de kent içerisinde bulunan yerleşik hayat topluluklarını bu bağlılıklarıyla yenip yeni devletler kurabilmişlerdir. Bu devletler kurulduğu ve göçebe toplulukların yerleşik hayata geçtiği vakit asabiye ruhunu kaybettiklerini ve daha büyük asabiye’ye sahip göçebe toplulukların onların üzerinde devlet kurduğunu söylemektedir. Yani köylü sınıfının ilk olarak tarım devleti olması ve bu tarım devletinde bulunan insanların nüfusunun artmasıyla beraber bir gelişme göstermesiyle kent toplumuna geçişler olmaktadır. İlk zamanlar devleti destekleyen köylü kesimin yavaş yavaş kentli haline dönüşmesi ile devlet üzerindeki halk desteği azalmaktadır. Bu da köylü toplumunda olan dayanışmayı azaltarak, kent toplumunun bireyci, yarışçı, mücadeleci ve zengin olma odaklı yapısıyla devleti karşı karşıya bırakır. Dayanışma duygusu da böylelikle gevşer ve zayıflar (Aster, 2005, s.396).

İbn-i Haldun’a göre dini esaslara dayalı olan bir devlet asabiye’ye önem vermediği takdirde varlığını sürdüremeyecektir. Yani her konuda bir asabiye gereklidir ve yalnızca din temelli yönetim sayesinde devletin ayakta kalacağı düşüncesi de İbn-i Haldun’a göre doğru değildir. Devlet insanların sosyal bir varlık olmasından doğan güvenlik, gıda ve biyolojik ihtiyaçlar gibi ihtiyaçların tek başına birey olarak halledilmesinin zor olduğu düşüncesi ile ortaya çıkmaktadır ve bu devlet oluşumunun da ayakta durup güçlü olması için asabiye önemli bir değerdir (Karagül, 2016, s.53). Bireylerin dayanışma kuvvetleriyle bir araya gelmelerinden doğan asabiye gücü yalnızca devlet kurarken değil bu devletin sürdürülmesinde de gerekli bir unsur olarak görülmektedir.

3.2. İslam ve Toplum

Toplum sözcüğünün kavramsal tanımlamasına baktığımızda aynı toprak parçası üzerinde birlikte yaşayarak temel çıkarlarını sağlama için iş birliği yapan insanların tamamı olduğunu belirtebiliriz (TDK'dan akt. Güngör ve Acar, 2020, s.110). Geçmiş ve modern toplumlar arasındaki değişim ve gelişmelere baktığımızda oldukça büyük farklılar görebiliriz. Farklılıkların temelinde medeniyetlerin oluşması ve bilimin ilerlemesi gibi nedenler yatmaktadır. Topluluklar zaman ilerledikçe içerisinde barındırdıkları insanların ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli toplum kuralları belirlemişlerdir. Bu kurallar neticesinde toplumlarda belirli düzenler sağlanarak toplumun güvenliği, barınma ihtiyacı, temel besin ihtiyaçları ve sosyalleşme gibi ihtiyaçları da karşılanmıştır. Toplumun içerisinde bulunan bireylerin ihtiyaçları kimi toplumlara göre ayırım yapmadan kimi toplumlara göre ise bazı toplumsal grupları ayırarak karşılanmıştır. Bu ayrılan toplumsal gruplar içerisinde kimi zaman çocuklar, kadınlar, engelliler, farklı ırklar ve yaşlılar gibi gruplar bulunmaktadır. Toplumun dışına itilen bu grupların çalışma, barınma, temel besin ihtiyaçları ve hatta yaşama hakları dahi bazı toplumlar içerisinde büyük zarara uğratıldığı bilinmektedir.

Topluluklar üzerinde belirli kanun koyucuların yanı sıra dinsel öğretilerinde toplum içerisindeki düzeni sağlamak açısından oldukça yararlı doktrinlere sahip olduğu bilinmektedir. İslam dini temelinde bu konuyu ele aldığımızda barışçıl ve adalet temelli çeşitli öğretileri insanlığa sunduğunu gözlemleyebiliriz. İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim içerisinde yazmakta olan ayetlerde toplumların adaleti, hoşgörüyü, yardımlaşmayı, barışı, iyiliği temel alması gereken öğretilere rastlayabiliriz. İslam'ın tek bir topluma değil tüm evrene inmiş bir din olması yönüyle konuya baktığımızda ise yalnızca bir toplumun yanlışlarını düzeltmesini değil, tüm dünya üzerinde yaşamakta olan bireylerin çeşitli eylem ve düşünceleri üzerinde iyi yönde düzeltmeler yapılması gerektiğini belirtebiliriz. Toplumsal düzen içerisinde erdemli insanların oluşu o toplumu adaletli ve dolayısıyla bulunduğu devleti de adaletli yapacağı gibi, İslam dininin de insanlığa Kuran-ı Kerim aracılığıyla sunmuş olduğu öğretiler tüm insanlığın ortak iyiliğine hizmet etmek amaçlanmıştır.

Toplumdaki kanun koyucuların yanı sıra dinin de bireyler üzerinde çeşitli emir ve yasaklarının bulunması toplumsal düzen açısından önem taşımaktadır. İslam dini çerçevesinde bakacak olursak bu dine mensup kişilerin ahiret inancına sahip olmaları dolayısıyla cinayet işlemek, intihar etmek, diğer canlılara zarar vermek, hırsızlık yapmak, yalan söylemek gibi eylemlerin kutsal bir cezalandırıcı tarafından karşılıksız kalmayacağına olan inanç bireylerin bu olumsuz eylemleri üzerinde durdurucu etki yaratmaktadır. Yaratıcıya ve ölümden sonraki hayata olan inanç kişilerin dünya hayatı üzerinde yapmış oldukları hareketleri düzenleme ve kontrol etme çabası içerisine girmelerini sağlamaktadır. İslam dininin inmiş olduğu Arap topraklarında bulunan bozulmuş toplumsal yapılar dinsel inançlar neticesinde düzenlenmesi mümkün olabilmektedir. Kanun koyucuların kendi istekleri doğrultusunda topluma uygulamış oldukları emir ve yasaklar onları cezalandıracak kimse olmadığı düşüncesiyle birlikte sapkın durumlar almaya başlamıştır. İslam ile birlikte gelen tek tanrılı din ve ahiret inancı toplumdaki üst düzey yöneticiler dahi herkesin ilahi düzen tarafından yaptıklarının kayıt altına alındığı ve öbür dünyada hesaba çekileceğinin bilinmesi, bireyler üzerinde toplumdaki düşünce ve hareketlerine düzen getirme ihtiyacı doğurmuştur. Bireyin ve toplumun yararına olmayan düşünce ve eylemlerin bu dünya da cezalandırıcısı olmasa da ölümden sonraki yaşamda cezasının olduğu düşüncesi toplumsal düzen üzerinde farklı etkiler sunmuştur.

Bireyin yaratıcıya, peygambere, hesap gününe, Kuran-ı Kerim'e ve ahiret gününe olan inançları neticesinde bu bireyin iman ve inançları konusunda bilgi sahibi olabiliriz. Ahlak olgusuna baktığımızda ise dinin iman esasına bağlı olarak bunu belirlediğini ve amacın ise nefis'ine hakim olmak olduğunu belirtebiliriz. İslam düşüncesi çerçevesinde baktığımızda iman eden kişinin Allaha olan sevgi ya da korkusuyla birlikte çeşitli ahlaki kuralları yerine getireceğini düşünebiliriz. Bireylerin kendi kanun koyucularının koymuş olduğu kurallar ve iman etmiş olmanın gerekliliklerini birlikte yerine getirmesi birlikte gerçekleşmeyebilmektedir. Bir örnekle açıklayacak olursak devlet dairesinde çalışmakta olan bir memurun devletin eşyası olan bir kalemi kendisine alarak kullanması kimse görmüyorken mümkün olabilir ve bir problem çıkmayabilir. Ancak bu bireyin tek başına olduğu ortamda kendi işini görmek için kendi kalemi ve devlete ait olan kalemin kullanımına karar vermesinin sonucu iman

ilkeleri ile uyuşmak istiyorsa kendi kalemını kullanması neticesinde mümkün olabilmektedir (Mutlu, 2011, s.39-40). Bireylerin nefşlerini kontrol ederek kendisi ve toplumsal olarak en iyiyi yapması durumunda İslam açısından hem iman etmiş hem de toplumsal açıdan düzenin sağlanmasında oldukça büyük etki sunmuş olmaktadır. Bireylerin kendilerini ve toplumu ilgilendiren her hareketinde bir cezalandırıcı mekanizmanın olduğu düşüncenin akla gelmesi dinsel açıdan iman ve toplumsal açıdan ise erdemli bir kişiliğin özelliklerini sunması anlamına gelmektedir. Erdemli insan ahlaklı olanı yapar ve ahlaklı işler ise iman etmeye karşılık gelir.

İslam dini çerçevesinde baktığımızda bilimsel çalışmalar neticesinde elde edilecek bilgilerin topluma yararının dokunmasını teşvik etmekte olduğunu söyleyebiliriz. İslam dinine göre Allah tek var edendir ve bilim ise var olanı anlama gayretidir. Dolayısıyla din ve bilimin karşıt değil aksine paralel şekilde ilerlemektedir (Mutlu, 2011, s.41). Yoktan var olan tüm olgu ve olayların insanlığa yararının sunulması için bilim gerekli bir unsurdur. Böylelikle din, içerisinde bilimi barındırarak medeniyetlerin ilerlemesi için gerekli unsurları beraber ortaya çıkarmaktadırlar diyebiliriz.

İslami açıdan baktığımızda ülkelerin içerisinde barındırdıkları toplumlara refah sağlamakta olan değerler Kuran'da şu şekilde geçmektedir; çok çalışmak, israf etmemek, cimri olmamak, akılcılık, yatırım, tasarruf ve başka kimselere yük olmamak. Kuran'da geçen bu değerler neticesinde İslam ülkelerini inceleyecek olursak refah ve sanayileşme bağlamında Batı ülkelerinden geride olduklarını görebiliriz (Mutlu, 2011, s.41). Bu konuya öznel bir yorumda bulunacak olursak İslam ülkelerindeki ilk handikapı, dinsel inanışı Arap kültürü ile karıştırmak olarak belirtebiliriz. Arap toplumunun sapkınlıkları ve medeniyet yolundan çıkmış oldukları zaman içerisinde bu toplum üzerine inmiş bir din olan İslam'ın öğretileri ile Arap toplumunun zaten var olan kültürel değerleri karıştırılmamalıdır. Arap toplumunun bir parçası olan aile, evlenme, iş alanları, sosyal yaşantı, yemek yeme adabları ve giyiniş tarzları gibi olgular yalnızca Arap kültürünü belirtir ve dinin bir parçası değildir.

3.2.1. Toplumsal Düzeni Sağlamada İslam'ın İlkeleri

Bireylerin bir arada yaşamalarının sonucunda oluşması gereken toplumsal düzeni sağlamak açısından toplumsal sözleşme ve hukuk gibi değişmez ilkelerin gerekliliği geçmişten günümüze kadar bilinmektedir. İslam hukuku vahiy temellidir ve günümüz hukuk sistemlerinde geçen birçok kavramın içerisinde barındırıldığını görürüz. Aynı zamanda toplumsal sözleşme teorisiyle İslam hukukun benzerlik göstermesi insana ait olan hal ve davranışların doğruluğunu ve yanlışlığını saptamada önemli etken olmaktadır. İslam'ın ilkelerinin yer aldığı kutsal kitap olan Kuran'ı Kerim'de toplumun refah ve huzurunu sağlamak için gerekli olan değişmez maddeler sunulmaktadır. İslam hukuku temelli baktığımızda bu hukukun din kimlikli olduğunu belirtebiliriz. İçerisinde barındırdığı toplumsal düzenin sağlanmasının üzerinde etkili olacak olan temel ilkeler ise adalet, huzur, barış, hoşgörü, insan aklı, selamet ve refahtır. İslam hukuku literatürüne baktığımızda “toplum” sözcüğünün “ma’şeri” sözcüğüne denk düştüğünü, ma’şeri vicdan kavramının ise toplumun ortak kanaat ve duyguları olarak tanımlandığını görebilmekteyiz. Dolayısıyla İslam hukukunun insanın temelinde var olan hürriyet, hak ve özgürlük gibi kavramlardan bağımsız şekilde düzenlenemeyeceğini belirtebiliriz (Güngör ve Acar, 2020, s.108-110). Toplumsal düzenin sağlanmasında gerekli olan ilkelerin İslam ilkeleri içerisinde yer alıyor olması, insanlığın bütüncül olarak adaletini ve iyiliğini arzu eden din temelli hukuk sisteminin din, dil, ırk ya da herhangi bir farklılık gözetmeksizin kolektif iyi olma hali için sunulmuş vahiy kaynaklı ilkelerden oluşmakta olduğunun göstergesidir. Tüm dünya üzerinde yer alan toplulukların bu ortak ilkeler dahilinde yaşamlarını sürdürmeleri sonucunda medeniyetlerin geliştiği ve insanlığın yararına olacak birçok yeniliğin ortaya çıktığı belirtilebilir. Günümüzde Orta Doğu ülkelerine baktığımızda adalet ve barışın farklı sebepler doğrultusunda sağlanamaması neticesinde bu bölgedeki topluluklar genellikle refah ve huzurdan yoksun olarak yaşamlarına devam etmektedirler. Batı ülkelerinin kendi içerisinde barındırdıkları toplumlara baktığımızda adalet temelli uygulamalar neticesinde ilk olarak toplum huzuru ve refahı sağlanmış daha sonra ise toplumun bilim ve akılcılık anlamında da büyük gelişmeler yaşandığı görülmüştür. Dolayısıyla buradan toplumlarda adaletli ve refah ortamı sağlanmadan ülkelerde ve topluluklarda bilim ve akılcılık alanında büyük gelişmeler yaşanamayacağı kanısına varabiliriz. Topluluklar kendi içerisindeki farklı görüşler,

cinsiyetler, ırklar, dinler, diller ve kültürler gibi kesimlerin toplumun geneli bağlamında adaletini, huzurunu ve barışını gibi temel İslam ilkelerini sağlamadan toplumlarının büyük gelişmeler yaşayacağı kanısına kapılmamalıdır. Topluluklar birbirleriyle etkileşen sosyal varlıklardır ve dolayısıyla toplum çerçevesinde sağlanacak bir sosyal adaletin varlığı topluluğun en küçük birimi olan aileden başlayıp tüm ülkeye kadar refahın yayılmasına sebebiyet verecektir.

3.2.2. İslam Hukukunda Toplumsal Sözleşme Kaynağı “Medine Sözleşmesi”

İslam dininin bireye yüklemiş olduğu anlamlar evrensel nitelik taşımaktadır. Bu anlamların temel öğelerine baktığımızda bireylerin toplum ile olan ilişkilerini düzenleyici ilkeler içerdiklerini görebiliriz. Birey ve toplumun uyum içerisinde varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından bu ilkelerin gereklilikleri bilinmektedir. İslam’ın da onaylamadığı bir arada yaşama kültürünü olumsuz etkileyen nepotizm kavramı liyakatin önünde büyük bir set oluşturmaktadır. Nepotizm bireyin kendi yetki ve gücü bağlamında aile üyelerine ya da tanıdıklarına sağladığı avantaj ve kayırmacılık olarak tanımlanabilir. Liyakat ise bireyin belirli mevki ya da statü için gerekli nitelik ve özelliklere sahip olması ve diğer aynı nitelik ve özelliklere sahip bireylerle eşit koşullarda değerlendirilmesi kavramı olarak tanımlanabilir (Güngör, 2019, s.114). İslam’ın toplumsal düzeni oluşturma ve koruma çabasında adalet kavramının büyük oranda etkili olduğu ve bu bilgi neticesinde ise nepotizme karşıt bir görüş sergileyeceğini belirtebiliriz. Nepotizmin etkin olarak kullanıldığı toplumlarda bireylerin emek vermiş oldukları alan doğrultusunda ilerlemeleri ve yer edinmelerinin önü bir bakıma kapalı olacaktır. Bunun sebebi olarak o alanda hali hazırda çalışan kişilerin kendi aile üyeleri ya da tanıdıklarını kayırarak işe yerleştirebilecekleridir. Bu toplumlarda sosyal adaletinde çok iyi işlediğini söyleyemeyiz. Çünkü kişiler alanında uzman ve liyakat sahibi bireyler ile mukayese edilmekten çok, nepotizm ile mevkilere yerleşen liyakatsiz bireylerle mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla alanında liyakat sahibi olmayan bireyler ile liyakat sahibi bireyler arasında eşit ve adaletli bir mukayese mümkün olmayacaktır.

Adaletin mutlak anlamda uygulanabildiği toplumlara bakıldığında liyakatin güçlü bir şekilde işlediği görülebilmektedir. Ancak tam tersi olarak adalet ilkesinin tam olarak işlemediği toplumlarda liyakatin de sağlıklı bir biçimde tecelli etmediği de söylenebilmektedir. İslam hukukunda “fıtrat” olarak değerlendirilen kavram bağlamında baktığımızda insan topluluklarının bir arada yaşama üzerindeki düşünceleri coğrafi alanlar neticesinde farklılaştığında dahi adaletin işletilmesi konusundaki yaklaşımlar neredeyse her bölgede benzer özellikler gösterdiği belirlenmiştir. Bireyler belirli fıtratta yaratılmaktadırlar lakin çalışıp çaba sarf etmek ve istenilen mevki için gerekli koşulların oluşturulması da emeğe bağlı kılınmıştır. İslam hukuku bu durum için ise “tevekkül” kavramını kullanmaktadır (Güngör, 2019, s.115). İslam’ın toplumsal düzeni sağlama öğretileri bağlamında baktığımızda liyakate büyük derecede önem verdiği ve nepotizm kavramını ise toplumsal düzen açısından olumsuz bulduğunu bireylerin yaratılış fıtratları bağlamında emek verdikleri neticede tevekkül ederek mevkilerine ulaşacaklarını dile getirebiliriz. İslam’ın toplumsal düzeni sağlamak için statü ve mevkiler elde edilmesindeki en temel gaye emek ve çaba sarf etmektir. Emek ve çaba sarf etmeden elde edilen mevkiler nepotizm bağlamında değerlendiriliyor olmakta ve dolayısıyla İslam’ın sosyal adaleti sağlamak için sunduğu temel ilkeler içerisinde barınmamaktadırlar.

Liyakat ilkesinden kopmadan İslam ilkeleri çerçevesinde adaleti temel alan bir ayete bakacak olursak Kuran’ı Kerim’de yer alan Nisa suresi 58. ayette “emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder” şeklinde konunun açıklığa kavuşturulduğunu görürüz (Nisa Suresi,58’den akt. Güngör, 2019, s.115). İslam’ın toplumsal düzeni sağlamada temel almış olduğu Kuran’ı Kerim’de yer alan bu ayet açık ve net bir şekilde liyakati temel alarak nepotizmden uzak durmayı ve toplumu yönetici pozisyonunda yer alan bireylerin adaleti kullanarak, bireyler ve toplumlar üzerinde düzeni sağlaması gerektiği belirtilmiştir.

İslam’ın kurumsallaşmasını sağlamak ve Müslümanlara rahat vermeyen Mekkeli müşriklerden arınmak amacıyla Medine’ye hicret eden Hz. Muhammed burada bulunan farklı dini inanışlara sahip kabileler ile birlikte yaşama projesi başlatmıştır. Medine’nin devlet yapısına sahip olmaması sebebiyle bölgede bulunan gruplar arasında birlik ve beraberlik sağlanmamıştır. Hz. Muhammed ilk olarak Mekke’den

Medine'ye gelen Muhacirler ile Medine'de ikamet eden yerli gruplar arasında kardeşleşme uygulaması gerçekleştirerek Müslümanlar arasında sevgi, saygı, birlik ve beraberlik duygusunun gelişmesini sağlamaya çalışmıştır. Medine'nin şehir olması için gerekli olan adliye, ilmiye, maliye ve askeriye gibi alanlarda teşkilatlanma sağlanması için Yahudi, Hristiyan, Mecusi ve Müşrikler gibi Medine'de yaşan topluluklar arasında bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantı neticesinde Medine'nin şehir devlet olması kararlaştırılmıştır. İstişare edilerek belirlenen kuralların temel hatlarına baktığımızda idari ve adli yapı, şehir güvenliği, grupların birbirleriyle ve yabancılarla olan ilişkileri, din ve vicdan özgürlükleri olduğunu görebiliriz. Tüm belirlenenler yazılı bir metin haline getirilip toplumun tümüne duyurulmuştur. Birlikte yaşamının temelini oluşturan bu sözleşme dönemin ve bölgenin anayasası niteliğini taşımaktadır. Medine sözleşmesinin 47 maddesinin ana hatlarına baktığımızda Müslümanlar ve onlarla birlikte savunmaya katılanların tek bir toplum olarak kabul edileceği ve aralarında bulunan her türlü kavmin sınıf ve kabile ayrımcılığına uğratılmayacağı, Medine ve civarının sözleşmeye katılan taraflarca harem yani güvenli bölge olarak sayılacağı, inanç ve milliyet gibi farklılıklar gözetilmeksizin herkesin can ve mal sağlığı korunarak inanç ve düşünce özgürlüğünün sağlanması, dışarıdan gelen saldırılara karşı şehrin birlikte savunulacağı ve savaş masraflarının beraber karşılanacağı, müttefik olunan kişiye karşı suç işlenmeyeceği, zalimlik edene karşı mazlumun tarafı tutulacağı, her grubun kendi bölgesinden sorumlu olacağı, Medine'de ikamet eden gruplardan hiçbirisinin müşriklere yardım etmeyeceği, gruplar ya da bireyler arasında anlaşmazlıkların çözülmesinde Muhammed'in hakemliğine başvurulabileceği gibi içeriklerin söz konusu olduğunu görebiliriz (Yılmaz, 2021, s.243-244). Mekke'de yaşanan sıkıntılar neticesinde Müslümanların kurumsallaşmasını sağlayacak bir bölge olarak Medine'ye yapılan hicret, bu alanda bulunan farklı gruptan insan topluluklarının birleşerek bir sözleşme yapmasıyla birlikte yaşama projesi oluşturulmuştur. Bu proje dahilinde yazılı olarak tüm topluma duyurulan ilkeler şehir devletinin refahını sağlayacak niteliktedirler. Din, sınıf ve kavim gibi farklı grupların bütüncül adaletini sağlanmak ve dış etkenlere karşı birlikte hareket ederek var olan refah düzenini korumak ilkeler bağlamında alınan kararların özeti niteliğindedir.

3.3. Sosyalizm, Liberalizm ve İslam’da Sosyal Adalet

3.3.1. Sosyal Adalet

İnsanın sosyal bir varlık ve hayatını da toplumsal olarak sürdürmesi gerekliliği toplumsal hayat içerisinde bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına birbirleriyle iş birliği, yardımlaşma ve iş bölümü yapmalarını gerektirmektedir. Bireyler birbirlerinin birikim ve emeklerinden hak ve hukuk bağlamında yararlandıklarında toplumda herhangi bir problem ile karşılaşılması çok da olası olmayacaktır. Yalnızca bireylerde bulunan egemen olma içgüdüğü hakka girmek, emeğe göz dikmek, haksızlık ve zulüm yapmak gibi toplumu olumsuz etkileyen olayları meydana getirebilmektedir. Toplumsal hayatta meydana gelen problemler ve kargaşaların adalet yolu ile giderilmesi, bireylerin kendi hakları ve diğer insanların haklarına müdahale etmemeleri bağlamında konulan ve uygulanan kural ve kanunlar neticesinde mümkün olabilecektir (Denek, 2010, s.33-34). Toplumsal hayatta gerekli olan düzenin sağlanmasında bireyler ve gruplar üzerinde çeşitli denetleyicilerin olması ortaya çıkabilecek toplumsal kargaşaları önlemekte etkili olacaktır. Günümüzde baktığımızda bu kural koyucular devletler ve hukuk sistemleri olarak görülmektedir. Hukuk sistemleri bağlamında bireyler kişisel hak ve özgürlüklerinin yanında toplumdaki diğer bireylere karşı olan kuralları da öğrenebilmektedirler. Toplumsal düzeni sağlama açısından kurallara uyulmayan toplumlarda kargaşa ve kaos hâkim olacaktır. Dolayısıyla toplumsal hayatı adalet bağlamında düzenleyen kurallara uyulmasıyla toplumsal refahın sağlanması ve bireylerin mutlu bir hayat sürmeleri mümkün olabilecektir.

Adalet genel anlamıyla hak edilen ve verilen arasındaki dengeyi bizlere ifade etmektedir. Adaletin bu dengesi bazı durumlarda eşitlik olarak gerçekleşmekte olsa da, adalet tam olarak eşitlik hali değil bir denge halidir (Karaman, I, s.343’den akt. Bakkal, 2018, s.6). Sosyal anlamda adalet baktığımızda tam bir eşitlik halinin mümkün olamayacağını görebiliriz.

Adalet doğru gelir dağılımı ve zenginlik ile ilişkili olan problemler bağlamında ele alınan bir kavramdır. Bu alandaki düşünürler sosyal adalete dair dağıtım politikalarının özelliklerini ortaya sunmakla ilgilenmişlerdir. Bu özellikler ana hatlarıyla *hak ediş*, *ihtiyaç* ve *liyakat* kavramları çevresinde toplanmıştır. Bunlara ek olarak bazen eşitlik kavramına da değinmişlerdir. Çoğu düşünür sosyal adaletin devlete pozitif bir rol sunduğu düşüncesi etrafında birleşmişlerdir. David Hume kural temelli muhafazakâr adalet anlayışını savunurken Norman Barry ona şu şekilde bir eleştiri getirmiştir; mülkiyet haklarını içine alan Hume düşüncesinde adaletin kuralları ifadesiyle adalet kavramı hak ediş ve ihtiyaçla bağlantılıdır ve bu da adaletin kurallarının bir kısmının adaletsiz olduğunu göstermektedir. Adalet kavramının geleneksel kullanımında radikal düşünce olmadığı gibi çağdaş olarak adalet kavramını kullananlarda da bir ahlaki ve siyasi görüşe bağlılık görülmemektedir. Sosyal adalet konusunda şüpheli yaklaşanlar doğru olarak ifade edilmiş olan adalet anlayışının karşısında kendilerini görmemektedirler. Gündelik hayat dilinde adalet kavramından genel olarak arzu edilen ya da edilmeyen duruma göre veya zenginlik ve gelir dağılımına göre değil de sosyal hayat pratiklerini oluşturan usul ve kuralları ifade ettikleri ve bu pratikleri yapan insanların durumları eylemlerine uyguladıkları zaman söz edilmektedir. Yani adalet kişilerin özellikleri olarak görülmektedir. Doğal adalet kuralları çığnendiğinde burada kuralların belirlendiği zaman içerisinde kişilerin keyfi durumlarından söz edilmektedir. Bu durumunda hukuki göstergeleri bulunmaktadır. Adalet durumu yalnızca hukuka uymak değildir ve bir kanunun adaletsiz olduğu radikal görüşe dayandırılmadan da düşünülebilmektedir. Çağdaş düşünce içerisinde adalet kavramı geleneksel bağlamda ödev ve haklar ile ilişkili olarak refah düşüncesine de değinmektedir. Yani adil olmak her kişiye hak ettiğini ve hakkı olanı vermektir. Somut durumlar karşısında hakkı olan ve hak edilenin belirlenmesi arasında uyumsuzluklar da ortaya çıkabilmektedir. Geçmiş bir adaletsizliği gidermek cebri hukukun uygulanmasıyla olmaktadır. Yani bir kişi hareket etmeden dahi adil davranabilmektedir. Adam Smith'in bir eserinde bahsettiği adaletin çoğu durumlarda negatif erdem olması bizi yalnızca komşumuza zarar vermekten alıkoymasını adalete özgü olarak onu güvence altına almak için güç kullanması ile ilintilidir (Barry, 2000, s.153-154).

Bentham adalet ve refah arasındaki bağlantıyı faydacılık aracılığıyla aktarmıştır. Eserlerinde refah ve toplam iyilik hiçbir ahlaki kavramdan bağımsız olarak ele alınmamıştır. Adalet kuralları ilave bir haklılık yani bireyin hak ettiği şeyi garanti etmenin yanında bir şey gerektirmektedir. Yani faydacılığın bireysel adalet için zorunlu olduğu görüşünü belirtmektedir (Barry, 2000, s.154).

Eşitlik kavramı adaletle birlikte kullanılmaktadır ve iki kavram arasında karışık bir bağlantı bulunmaktadır. Beraber kullanımlarının olduğu gibi iki kavram arasında gerilimli durumlar da yer almaktadır. Örneğin adalet farklı hizmetler gören kişilerin eşit ödüller almaması gerektiğini belirtir. Geleneksel liberal düşünürlerine göre maddi eşitliğin eşit olmayan bireylere uygulanması durumunun hukuk üstünlüğüne zarar verdiği düşüncesi bulunmaktadır. Totaliterizm ve böylelikle de kişilere karşı adaletsiz durumların zorunlu olarak ortaya çıktığını belirtmektedirler (Barry, 2000, s.155).

Rawls'ın Bir Adalet Teorisi isimli kitabı azınlıklar (zenciler) üzerindeki eşit hak hareketleri üzerinde etkili düşünceler içermektedir. Karma ve kapitalist ekonomilerin toplumun istediği hizmet ve malların diğer üretim sistemlerinden daha etkili olduklarını sunmuşlardır. Buradaki ekonomilerin bunları kabul edilmeyecek biçimde güç, gelir ve zenginlik eşitsizlikleri doğrultusunda yaptıklarına dair şikayetler de bulunmaktadır. Siyasi radikaller birey ve azınlık hakları konusunda siyasi düzenleme yapılmasını adalet kavramına başvurarak istemektedirler. Bu kitabın yayınlanmasıyla haklar ve dağılımlar üzerinde felsefi teori ve siyaset tavsiyeleri arasında bir bağlantı kurulmuştur. Rawls toplumun birincil erdemi olarak adaleti görmektedir. Pek çok insanın da adaletsizliğin bulunduğu toplumun kınanması gerektiği düşüncesini de aktarmaktadır. Ona göre adaletin kurallarının başka ahlaki erdemlerin sahip olmadıkları bağlayıcı bir gücü barındırmaktadırlar. Adaletsiz olarak davranmak yanlış ve adil olarak hareket etmek ise doğrudur. İnsanların gelirlerinin büyük kısımlarını hayır işlerine ayırmaları ahlaki açıdan iyi olarak görülmektedir ancak yükümlülük olarak görülmediği için bunu yapmamak yanlış olarak da değerlendirilememektedir. Rawls hakkın iyiye öncelikli olduğunu belirtmiştir. Bazı radikal ve eşitlikçi adalet anlayışlarının adalet yükümlülüğü gerektiren eylemler arasında olan bağlantıyı zayıflattığından da söz etmektedir. Siyaset ve ahlak düşünürleri adaleti genel olarak

ahlaki olmaktan ayırmaktadırlar. Onlara göre adalet kavramı dağılımla ilgilidir. Kuralların hâkim olduğu durumda ceza ve ödüllerin bireylere dağılımı ve hakkaniyetle de yakın bağlantı içerisindedir. Çok eşlilik ve çocuk evlilikleri gibi durumları ahlak dışı olarak nitelendirebiliriz ancak adalet içermediklerinden ona göre bahsedemeyiz. Belirli politika ve kuralların keyfi olarak kadın ve siyahiler vb. gruplar üzerinde eşitsizlik oluşturmaları durumunda adalet içermediklerinden bahsedebiliriz. Toplum içerisinde bulunan iktisadi politika ve kurallar genel bir iyilik üretebilmektedirler. Ancak zenginlik ve gelir eşitsizlikleri ya da sivil halk üzerinde hakkaniyet içermeyen durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durum faydacılığa yöneltilen geleneksel itirazı göstermektedir. Adalet yalnızca bir kuralın adil uygulanması demek değildir. Birtakım kuralların adaletli şekilde uygulansalar dahi adalet ile ilgili düşüncelerimize aykırı olarak gelebilmektedirler. Ayrım durumunun olmadığı olmadığında bile adil olup olmadığından şüphe duyacağımız kurallar olabilmektedir. Lucas'a göre katı sorumluluk kurallarının ayrım yapmadıkları ve genel olduklarında dahi herkese hak ettiklerinin verilmediği için adaletin bir takım bilinen anlamları adaletsiz olabilmektedirler. Dolayısıyla adaletin kurallarına ahlaki olana bağlanmayan ve ödül, hak, ceza ve özgürlüklerin dağılımı arasında bağlantıyı koruyan bir görev verilebileceğinden bahsedilmektedir (Barry, 2000, s.156-157).

Adalet kavramının temel özelliklerinden biri Aristo'da eşitlere eşit, eşit olmayanlara farklı muamele ve eşit olmayanlara uygulanacak muamelenin de eşitsizlik durumuyla orantılı olması gerektiğidir. Bu düşünce de ahlak felsefesindeki evrensellik ölçütünde bulunmaktadır. Yani benzer şekilde olan olaylara benzer muamele gösterilmelidir. Dolayısıyla farklı muameleler bir nedene dayandırılmalıdırlar. Sağduyuya ya da sezgiye dayanan adalet anlayışı insanlara hangi durumlarda farklı muamele edileceğini göstermemektedir. Bu kural şekli olduğundan dolayı insanların en temelde eşit oldukları düşüncesine dayanmamaktadır. Siyasi ve ahlaki argümanın zorunlu özelliği olan tutarlılık tamamen yararsız olarak görülmemektedir. Yalnızca farklı muamele içermesi gereken durumların neler olabileceği düşünülmektedir. Örneğin siyasi ve sivil haklarının tanınması durumunda, spor takımlarının elenmesinde, akademik kurumlardaki eserlerin değerlendirilmesinde, personel atamalarında din, ırk ve cinsiyet gibi farklılıklar durumla ilgili olarak kabul edilememektedir. Benzer olan

durumlara benzer muamelenin yapıldığı eşitliğin sağlandığı durumlar eşitlik durumundan ayrılan her durumun gerekçelendirilmesi gerektiği maddi eşitlikçi adalet kuralıyla karıştırılmaması gerektiği belirtilmektedir. Rawls tüm sosyal değerlerin (özgürlük, zenginlik, gelir, fırsat...) eşitsiz dağılım durumunun herkesin yararına olmadığı müddetçe eşit dağıtılması gerektiğinden söz etmektedir. Dağılım ve üretim arasında bir ayrılık olduğunu söylemektedir. Eğer toplum içinde üretilen her şey iyi nedenler gösterilirse eşit olmayan şekilde dağıtılabilir. Dağılımdaki eşitsizlikler en kötü durumda olanların yararına olduğu müddetçe haklı olarak görülebilmektedir (Barry, 2000, s.157-158).

Adalet teorisinin kuralları tutarlı olarak görülen bir ilkedен fazlası olacak ise insani eşitlik fikrinin olması gerekli görülmektedir. Bazı teorisyenler adalet içerisinde bazı durumlar üzerinden insanlara eşit olarak muamele edilmesi gerektiği ancak maddi olarak sosyal eşitliğin arzulara dayandığı gerekçesiyle de çağdaş hâkim görüşü reddetmektedirler. Adalet kavramının içinde bulunan zayıf anlamda eşitlik kavramında belli amaçlar ile kişilere eşitmiş gibi muamele edilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Hukuki amaçlarda kimsenin zenginlik, cinsiyet, doğum, din ve ırk gibi özellikleri dolayısıyla bir muamele görmemeleri gerektiğinden söz edilmektedir. Zayıf anlamında kamu atamaları yapılırken bu gibi durumlardan dolayı ayrım yapılmaması gereklidir. Siyasi alandan baktığımızda bir göreve gelebilmek için başkaları üzerinden haklar olmayacağı ve eşit anayasal hakların olabileceğini göstermektedir. Adalet siyasal eşitliğe bağlılığı gerektirmemektedir. Adil kurallar sınırlı siyasal katılmaya izin veren rejimlerde tarafsız biçimde uygulanabilecekleri gibi, çoğunluk yönetimine dayanan demokrasilerde ise kişiler ve azınlıklar üzerinde keyfi muameleler de ortaya çıkabilecektir. Eşitlik asgari olarak tüm insanların eşit saygı hakkı olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Kişilerin yetenekleri doğrultusundaki farklılıkları ne olursa olsun devlet ve hukukun belirli amaçları için bunları görmezden gelmesi anlamına gelmektedir. Kant bu düşünceye tasdik olarak insanlara araç olarak değil amaç olarak muamele edilmesi gerektiği düşüncesini gösterebiliriz. Bu düşünceyle birlikte kölelik her zaman adaletsiz olarak görülmektedir. İhtiyaç ve hak edişleri bakımından farklı özellikleri olan insanlara eşit muamelede bulunmak adaletsizlik olarak aktarılmaktadır. Hak ediş farklı muamele için sebep teşkil

etmektedir. İhtiyaç durumu eşitlik ilkesinin bir yönü olarak görülmekte ve insanların devlet faaliyetleri çerçevesinde belirli temel ihtiyaçlara sahip olmaları gerektiği belirtilmektedir. Farklı bir düşüncede ise insanların bu temel ihtiyaçlar bakımından farklı oldukları dolayısıyla farklı muamele görmeleri gerektiği belirtilmektedir. Hak ediş bir bireyin eylemlerinin özel muameleye değer olan özelliklerine işaret etmektedir. Bireyin ceza ya da ödül hak etmesi çaba, eylem ve sonuçlar bağlamında bireye muamele etmek olarak görülmektedir. Bireyin herhangi bir şeye ihtiyacı olduğunu söylemek ise iyi durumda olmak için tanımlanmış olan şeylerden (para, beslenme, giyecek vb.) bireyin mahrum olduğunu belirtmektir. Hak edişin dayanağı ihtiyaç olarak gösterilememektedir. Bu durum bireyin çaba ya da yaptıkları ile ilgili bir durum değildir. Birey çaba, eylem ve sonuçlar dahilinde hak etmediği durumlarda dahi birtakım şeylere ihtiyaç duyabilmektedir. İhtiyaç durumlarını hak ediş unsuru olarak düşünme gibi durumlar da olmuştur. Örneğin bir bireyin kendi kusuru olmadan zor bir hale düşmesinde ihtiyaç duyacağı değil onu hak edeceği belirtilmiştir. Böylelikle refah bir hak ediş meselesi olabilecektir. Burada hak edişe dayalı olan adalet geçmişe dönül olarak görülmektedir. Bireyin geçmişte yaptığı şeylerde kendine yapılacak olan muameleyi belirlediğinden bahsedilmektedir. Faydacı düşünce içerisinde ceza alınması için kişinin geçmişte yaptığı eylemler ya da ahlaki kusurluluğu ile ilgilenilmemektedir. Ceza yalnızca caydırıcı etkisiyle haklılaşmaktadır. Hak ediş yalnızca çabalar ile ilişkilendirilmekten ziyade bireylerin çabaları olsa dahi üretilenden soyutlanarak ödüllendirilemeyecekleri belirtilmektedir. Hak ediş üretilen ürünün değeriyle ilgili olmalıdır. Ürünün değeri ise sosyal ilke ve uygulamalara bağlı olarak değişkenlik gösterebilecektir. Kişiler az çaba sarf ederek değerli bir şey üretebilirler ve burada ödülü hak etmediği söylenememektedir. Bazı düşünürler yüksek değere sahip ödüllerin meşru yollardan kazanılmış olsalar dahi hak edilmediklerini öne sürmektedirler. Örneğin popüler sanatçılar ve finansçılar gibi gruplar. Modern ekonomi ile bu durum ilişkilendirilmiş olup en az emek sarf edenlerin yüksek ücretli mesleklere sahip oldukları belirtilmiştir. Geleneksel liberal hak ediş düşüncesinde bu durumu ahlaki hak edişten ayırarak açıklamaktadır. Liberal olan piyasa toplumunda bireyin hak ettiği şey onun ürettiği her ne ise onun değerinin bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır ve bu değer ise kişilerin değiş tokuş tercihleri bağlamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kişinin çabalarının ahlaki nitelikle alakası bulunmamaktadır. Hak ediş üzerindeki bu düşünce devletin kişilerin

ihtiyaçlarını karşılamaması gerektiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla devletin kişilere karşı az miktarda haklı talebinin bulunduğunu belirtir. Hak ediş kavramına ahlaki çerçeveden bakanlar piyasa toplumunun üretmiş olduğu sonuçlar dahilinde özel becerilerin geliştirilmesinden çok şans ve beceri odaklı olduklarında bunları düzeltme işini devlete bırakmak istemektedirler. Liberal düşünce içerisinde bireylerin eylemleri sosyal bir nedensellik sonucu değil, bireyci olarak görölmektedir. Cezalandırma durumlarında hak ediş kavramı suçun tedavi edilmesi görüşüne karşıdır dolayısıyla bu görüşün bireysel sorumluluğu istemediği düşünölebilmektedir. Suçlu kişiyi hak ettiği yönde cezalandırmamak, birey olarak onu aşağılayarak sosyal politikaların nesnesi gibi muamele etmek olarak görölmektedir. Kıtlık durumlarında sosyal adalet meseleleri daha çok ön plana çıktığı gibi bolluk durumlarında ise kimin neyi neden aldığı sorunu ortaya çıkmamaktadır (Rawls, 2000, s.158-163).

Usulî adalete baktığımızıa belirli kurallara uyulursa adalet taleplerinin karşılanacağı belirtilmektedir. Usullerin sonuçları bağlamında adaletle ilgili yorumlama yapılmamaktadır. Adalet yalnızca kurallar çerçevesindeki bireysel davranışın bir özelliği olarak görölmektedir ve toplumun özelliği olmamaktadır. Adalet ise usulî adaleten farklı olarak sosyal durumların bir özelliği olarak görölmektedir. Toplum gelir dağılımını karşılıyorsa eğer adil olarak değerlendirilebilir ve devlet bunu gerçekleştirmek için gücünü kullanabilmektedir. Miller'a göre eylemlerin adilliğinden adil durumları önceden tanımlamadan bahsedilememektedir. Usuli adalet yalnızca kişilerin eylemlerini hakkaniyet ve adalet açısından ahlaki bir değerlendirmeye alabilmektedir. Toplumda oluşan sosyal süreçleri ya da gelir dağılımı gibi durumları onaylamak saçma olarak nitelendirilmektedir. Eylemler mülkiyet haklarını korumak, sözleşme yapımında sahtekarlık olmamasını sağlamamak gibi genel kurallara uyma durumunda adil olarak görölmektedirler. Usul adaletine örnek olarak yarışmalar gösterilebilir. Adil yarış aldatmanın olmadığı, silah kullanılmadığı ya da hap içilmediği yani haksız avantajların olmadığı yarıştır. Usul adaleti düşünürleri dağıtım ve üretim ayırımına karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre soyut dağıtım ilkeleri bağlamında bölüştürebilecek bir sosyal pasta bulunmamaktadır. Bireysel hak edişleri esas almaktadırlar. Kanunlar ile bunlara müdahale ise adaletsiz olarak nitelendirilmiştir. Usul adaleti düşünürleri bütün tüm piyasa dışı özelliklerinin sübjektif ve sıkı disiplinli,

illeberal ve baskıcı bir toplumda işleyebilecek olduğundan söz etmektedirler. Bu düşünürler refah endişesi taşıyarak piyasa içerisinde uygun gelir edemeyen kişiler için devletin sorumluluk alması gerektiğinden bahsederler ve bunu adalete bağlamazlar. Hayek fakir kişilere piyasa dışında ödeme yapılması gerekliliğinden söz etmektedir. Hayek'e göre adalet, mülkiyetin kazanılması, rıza yolu ile transfer edilmesi ve sözleşmelerin kurallarının ihlal edilmemesi yönündeki kurallar olarak görülmektedir. Devletin rolü ise bu kuralları uygulamaktan ibaret olarak görülmektedir. Adaletsiz fiiller ise özel olarak kişilere yapılmış olan yanlışlar olarak değerlendirilmektedirler. Gelir dağılımı konusunu adaletli ve adaletsiz gibi değerlendirmenin iki yanlış nedeni görülmektedir. Bunlardan ilki piyasaların öngörülemiyor oluşudur. Belirli bir zaman aralığı içerisinde çok değer verilen ürüne başka bir zamanda daha az değer verilebilmektedir. Dolayısıyla devletin adil gelir tespit ederek uygulamaya koyması da zor bir durum olabilecektir. İkinci ise sosyal adalet teorilerinin ihtiyaç ve hak ediş gibi kavramlar üzerinden fazlaca bilgiye sahip olmaları dolayısıyla dağıtım ile ilgili karar verebilecek otorite sahibi bir dağıtıcının varlığını öngörmektedirler. İhtiyaç ve hak ediş özünde subjektiftir ve Hayek'in sosyal adalet üzerindeki düşüncesinde bunlar üzerinde tutarlı anlam bulunmamaktadır. Piyasa tarafından belirlenmiş olan gelir, anonim ve adem-i merkezi aktörün düşüncelerinin plansız sonucu olarak görülmektedir. Hayek'e göre piyasa değerle ilgili olup adaletle ilgili değildir. Hayek eşitlikçi ücret durumlarının emeğe karşı olan arzı azalttığı yönünde bir düşünce ortaya atmıştır. Bu durumun gelirlerin keyfi emirler ile tespit edilen merkezi bir planlamaya dayanan ekonomiler ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Kapitalist özelliğe sahip olan piyasa toplumlarında ödüllerin belli bir kısmı şans eseri olarak ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla hak edişe dayanmayan kazanımların olabileceği bir durum bulunmaktadır. İnsanlar ahlaki olarak liyakate dayanan hak ediş durumu olmadan herhangi bir şey üzerinde hak iddia edebilmektedirler. Aynı zamanda birinin kural neticesinde ödüle hakkı olduğunu söylemek buradaki kuralın adil olduğunu söylemek demek değildir. Hayek piyasaların kurallara ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Ona göre adalet usul kurallarına uymak anlamına gelebilir. Örneğin miras ve tesadüf eseri bulunan buluşlar gibi kazançlar girişimcilerin elde etmiş olduklarından ahlaki olarak farklı görülmemektedirler (Barry, 2000, s.163-167).

Nozick ayrıntılı bir ahlaki teori düşüncesi geliştirmiştir. Onun teorisinde adaletin tarihsel ilkeleri ve amaç-durum ilkeleri arasında ayrım bulunmaktadır. Tarihsel ilkeler içerisinde kişilerin geçmişte yaptıkları eylemlerin farklı kazanışlarla beraber farklı hak edişler yaratabileceklerinden bahsetmektedir. Amaç-durum ilkeleri içerisinde dağıtımın belirli ama. Ve hedeflere uyması gerektiğinden bahsetmektedir. Ona göre adaletin kalıplı ve kalıpsız ilkeleri bulunmaktadır. Kalıplı adalet ilkesinde doğal bir boyuta göre dağıtım yapılmaktadır. İnsanlar ihtiyaçlarına göre ödüllendirilmelidirler. Tüm kalıplı adalet ilkeleri amaç-durum içermemektedir. Kişilerin hak edişleri doğrultusunda ödüllendirilmeleri gerektiğini belirten ifade geçmişe vurgu yaptığı için tarihsel olarak nitelendirilmektedir. Nozick'in adalet teorisi de kalıplı değil tarihseldir. Bireysel mülklerin dağılımında transfer ve adil kazanım sonucunda olursa adil hak ediş olduğundan bahsetmektedir. Üretim ile dağıtım arasındaki ayrımı eleştirmektedir. Ona göre mallar dünyaya yokluktan gelmemekle birlikte bireysel mülkler sayesinde üretildiklerinden bahseder. Dolayısıyla ona göre mülklerin dağılımı kişilerin mal varlıklarını mübadele etmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ona göre zenginliğin sahibi ilk aşamada onu istediği kişiye devredebilmektedir. Daha sonraki kuşakların ise bu mirasa vergilendirilmiş olarak sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Herhangi bir şey adil yolla kazanılmışsa mübadele ya da transferle de adil olarak sahip olunabilmektedir. Lucas'a göre serbest mübadele zorunlu olarak adil mübadele değildir. Nozick yine de kendi adalet kurallarının ertelenmesi durumunu ortaya çıkarabilen felaketler olabileceğinden de söz etmektedir (Barry, 2000, s.167-171).

Kişiler arası mübadele durumlarının harici ahlaki ilkeler bağlamında kontrol edilmelerini önermeleri bakımından tüm sosyal adalet teorileri amaç-duruma bağlı ve kalıplı olarak nitelendirilmektedirler. Sosyal adalet kişilerin eylemlerinin değil toplumun adaletsizliği ya da adaleti anlamında değerlendirilmelidir. Sosyal adalet teorilerinin çoğu sosyalist ve eşitlikçi olarak görülmektedirler. İstisnaları olarak ise muhafazakarlık içerisinde dine dayalı toplum düşüncelerinde sosyal felsefeler düzen, birlik, hiyerarşi oluşturabilen ideal bir toplumdan bahsedilmektedir. Dolayısıyla sosyalist mantığında ele alınabilmektedirler. Eşitlik ve sosyal adalet arasındaki analitik ayrımı korumak bazı sosyal adalet düşünürleri tarafından birtakım eşitsizliklerin haklı

olduklarını göstermeleri bakımından önemli görülmektedir. Radikal sosyal adalet teorilerinin diğerlerinden farklı olan özelliği eşitlikten yana olmalarıdır. İstek-tatminin belirli şekilde dağıtıldığı toplum adil olarak nitelendirilmektedir. Malların ve hizmetlerin kişilerin tercihlerine göre üretilmeleri liberal teorinin çoğulculuk ve bireycilik düşüncesine göre tutarlı görülmektedir. Piyasa yalnızca isteklerle ilgili olmayan ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Bazı piyasa düşünürleri istek ve ihtiyaçlar arasında ayırım yapılamayacağı yani barınma, yiyecek ve giyim gibi objektif olarak görünen ihtiyaçların şekil değiştirmiş istekler olduklarından bahsetmektedirler. İstekler özel olarak kişinin psikolojisine bağlı görülmektedirler. Bir şeyin istenmesi hayati olarak zorunlu olup olmadığı hakkında bilgi vermemektedir. Aynı zamanda bir birey ihtiyaç duyduğu bir şeyin farkında olmayabilir de. Örneğin kişinin haberdar olmadığı acil tedavi gerektiren tıbbi bir durum gibi. Plant'a göre bir bireyin ihtiyaç duyduğu şey nesnenin gerçek karakterinin fonksiyonu olmaktadır aksine inançların değil. Hayek' e göre iktisadi değişimden kaynaklanan zor durumlara sebebiyet vermekle bir birey suçlanamaz. Plant' a göre bu durum ilk olarak değişimin bir kısmının öngörülebilir ve toplum da durumla ilgili planlar yapabilir. İkinci olarak ise kötü durumlardan kimse doğrudan doğruya sorumlu değildir ve kişinin bu durumdan kurtarılmadı görevi de ortadan kalkmamıştır. Plant adaletin bu durumlara nasıl karşılık vereceğimiz ile ilgili olduğundan bahsetmektedir. Düzeltici hareketler yalnızca istek ve tatmine bağlı olarak değil de bireylerin bilinçli eylemlerinden bağımsız olarak ortaya çıkan ihtiyaçlarına yönelik olmaktadır. Hayek toplum içerisinde gelirlerin genel dağılımlarının piyasanın hükmüne aldırış etmeden merkezi otorite tarafından belirlenmesi gerektiği düşüncesine karşı çıkmaktadır. Temel ihtiyaçların karşılanması refah talebi olmakla beraber refah devletinin kurulmasıyla bir tutulmamaktadır. Refahın sağlanması bazen isteklerle ilgili bir durumdur. Usuli adalet teorileri kişilerin adil kurallar içerisinde sahip oldukları hakların yalnızca insan olunmasından kaynaklandıklarını belirtmektedirler. Toplumcu teoriler ise adalet taleplerini usuli adalet teorilerinin aksine belirli sosyal değerlere dayandırmaktadırlar. Liberal düşünce içerisindekiler adil kuralların objektif olduklarından bahsetmektedirler ancak tüm diğer değerler kişisel tercih meselelerinden oluşmaktadır. Walzer'e göre farklı insan topluluklarının oluşturduğu etkinlikler farklı adalet ilkeleri ile yürütülmelidir. Yani ona göre adalet belirli etkinliklerle ilişkilidir. Örneğin sağlık hizmeti yalnızca ihtiyaç doğrultusunda dağıtılmalıdır. Diğer hizmet ve mallar ise farklı ölçütler ile

dağıtılmalıdırlar. Walzer adaletin anlamını belirli kültürlerle sınırlamaktadır. Ona göre toplumdaki sosyal anlamların hiyerarşik ve bütünleştirici olması adaletin eşitsizliğe hizmet edeceğini göstermektedir (Barry, 2000, s.171-175).

Dworkin' de farazi eşitlikçi toplumda başarıma tutkusuna duyarlı ve doğuştan yeteneklere duyarlı eşitsizlikler arasındaki farklılıklar üzerinde durulmaktadır. Doğuştan yeteneklere dayalı eşitsizliklerde kaynakların keyfi dağıtımından doğan avantajlar mevcuttur. Bu durumda bireylerin başarı, tercih ve çabalarıyla ilgisiz olarak görülmektedir. Başarma tutkusuna duyarlı olanlar ise bireylerin kendi başarılarına bağlı olup şans unsuru barındırmamaktadırlar. Ayrımı yapmak adına hak ediş kavramı üzerinden ilerlemektedir. Her bireyin eşit saygı ve ilgi çerçevesinde bunları hak ettiğini belirtir ve insanlara bu duruma uygun kaynakları vermek gerektiğini aktarır. Her bireyin bir nesne ile yapmak istediği bir diğerinden farklı olacaktır ona göre. Doğal olan yeteneklerin dağılımının kötü olmasıyla oluşan eşitsizlik durumları tercih sonucu değildir. Bireylerin kendi yeteneklerinden faydalanmalarında bir sakınca bulunmamaktadır. Her birey doğuştan gelen yeteneklerini sigorta piyasası kavramıyla birlikte yeniden satın alacaklardır. Doktor, avukat, muhasebeci gibi fazla kazanan meslekler doğuştan getirmiş olduğu yetenekleriyle bu mesleklere yönelmiş olsalar da bir bedel ödemek durumunda kalabileceklerdir. Teoriden bağımsız gerçek dünya bağlamında baktığımızda bu durum fazla kazanan bireylerin ödemiş oldukları yüksek vergiler sahip oldukları yetenekler için ödemek zorunda oldukları ücret olarak algılanabilmektedir. Bu da hazır ve kaba bir dengeyi göstermektedir. Ancak doğru olarak düzenlenmiş olan refah ve vergilendirme sistemleri ile yapılan neticeler sonucunda, düzenlemelerin tutku ve çabaya duyarlı olmaları ile yetenekli bireylerin yüksek prim ödemelerine rağmen yine de daha iyi durumda olabilecekleri belirtilmektedir. Farklı bir açıdan bakıldığında da böylesi yeteneklere sahip olmak bir yük olarak görülebilmektedir. Fazla yetenekli bireyler yüksek miktarda ücret ödeyerek yeteneklerini satın almak durumunda kalabileceklerdir. Dolayısıyla sosyal politikaların amaçları i insanlar arasındaki maddi eşitliği sağlamak değil, bazı bireyleri düşük refah seviyesine mahkum etmeyecek biçimde koşulların değiştirilmesini sağlamak olmalıdır. Eşitlikçi düşüncede olanlar bu durumun yalnızca başarılı olan

bireylerin mallarının ve mülklerinin ellerinden alınarak iktisadi yeniden dağıtım sayesinde mümkün olabileceğinden bahsetmektedirler (Barry, 2000, s.204-209).

Sokrates, Aristoteles ve Platon'un düşünceleri bağlamında adalet kavramına baktığımızda bu düşünürlere göre adalet bireysel bir erdemdir. Eğer ki toplumun huzuru sağlanacaksa bu erdemli insanların var oluşuyla birlikte mümkün olabilmektedir. Bir toplumda adaletin var olması isteniyorsa da toplumda bulunan bireylerin büyük çoğunluğunun erdemli insanlar olması gereklidir (Karagöz, 2002, ss. 270'den akt. Bakkal, 2018, s.4). Ahlaki anlamda doğru olanın yapılması ve yanlıştan uzak durmak anlamına gelen erdem kavramı adaletli bir toplumda bulunan bireylerin sahip olması gereken özellikler olarak gösterilmiştir. Erdemli birey yalnızca kendini düşünerek doğru ya da yanlış hareketlerde bulunmaksızın toplumun farklı kesimlerinde bulunan bireyler ve gruplar içinde ayırt etmeden ahlaki bakımdan doğru olanı yapabilecek nitelikte bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla erdemli bireylerin az olduğu toplumlar hakkında birbirinin hakkına giren, maddi-manevi anlamda güçsüz bireylerin ezildiği, cinsiyet eşitsizliklerinin bulunduğu, tabakalaşmanın üst katmanlarında bulunan bireylerin ihtiyaçları bağlamında toplumsal kararlar alınan toplumlar olduklarını söyleyebiliriz. Erdem özelliği bulunmayan bireylerin çoğunlukta olduğu toplumlar ahlaki değerlerin zayıf olduğu ve dolayısıyla empati becerisinin de çok düşük seviyelerde seyrettiğini belirtebiliriz. Erdemli olmayan bir bireyin kendinden farklı değerlere sahip olan bir bireye ya da gruba göstermiş olduğu davranış ve tutumlar, erdemli bireyin göstermiş olduğu tavır ve davranışlardan ahlaki düzeyde oldukça düşük seviyelerde seyredecektir.

Modern dönemlere doğru baktığımızda toplumun adalet temelli düzenlenmesinde Rawls her birey için diğer bireylerin benzer olan özgürlükleriyle uyuşan en temel ve geniş özgürlükler bağlamında hakları bulunması gerektiğini belirtmiştir. Eşitsizlikler en kötü durumda olanların yararına olacak şekilde düzenlenmeli ve fırsat eşitliği gözetilerek toplum içerisindeki mevkiler her bireye eşit biçimde açık tutulmalıdır (Şeker, 2017, s.290). Rawls'ın adalet kavramı çevresinde yaptığı açıklamada aynı şekilde bir eşitliğin değil dengenin sağlandığı ölçüde sosyal adaletin sağlanabileceğini söyleyebiliriz.

Refah içerisinde olan ÷lkelerde sosyal adalet unsurunun işlermesi yoksulluğun önlenabiliyor olması, fırsat eşitliğinin eğitimde sağlanabiliyor olması, iş imkanları fazla olması, sosyal yardım ve güvenlik hizmetlerinin işliyor olması, gelir, vergi ve kaynak dağıtımının adil olmasıyla belirlenmektedir (Çoban, 2017, s.257).

3.3.2. Sosyalizm ve Sosyal Adalet

Sosyalizm karşımıza politik ekonomi teorisi olarak çıkmaktadır. Temelinde savunduğu argüman özel mülkiyetin kaldırılmasıdır. Böylelikle üretim araçlarındaki özel mülkiyette ortadan kalkacak ve devlet müdahaleli bir ekonomik sistem ortaya çıkacaktır. Sosyalizm bir nevi diktatörlük olarak gör÷lmektedir ve gerçek diktatörlük ve özgürlük yokluğu kapitalist ÷lkelerden ziyade sosyalist ÷lkelerde kalıcı olarak ortaya çıkmıştır. Sosyalist ÷lkelerde diktatörlüğün ortaya çıkma sebebi Karl Marx' da dahil olmak üzere diğer sosyalistlerinde savunduğu gibi insanın kendi menfaatini düşünen kısmını yok saymalarıdır. Menfaat ise genel olarak maddi bağlamda ele alınmaktadır. Eşitlik ideali peşinde koşan sosyalizm içerisinde insanların maddi koşulları, yaşam standartları gibi mali ve maddi alanda bir eşitlikten söz edilmektedir. İnsanlar arasında eşitliğin hakim olduğu gözlenebilir ve ölçülebilir bir toplum yaratıldığında dahi bazı insanların çalışmayı sevmemesi, zaman disiplini olmaması, tutumlu yada tutumsuz insanların bulunması ve yavaş ya da hızlı öğrenmek gibi farklı sebeplerden dolayı eşitliği bozucu mekanizmalar ortaya çıkacaktır. Eşit bir toplumun yaratılmasıyla olayın çöz÷lmediği gibi bu eşitliğin devamlı muhafaza edilmesi gereklidir. Dolayısıyla da ekonomik hayatın devlet kontrolüne bırakılması bir diktatörlük yaratmaktadır (Yayla, 2017, s.73-76). İnsanların birbirinden farklı yaratılmış olmalarından dolayı eşitlikçi bir toplum düzeni içerisinde elbette çok ya da az çalışmayı seven, istikrar bakımından farklılıkları bulunan bireyler olacaktır. Bu bireyler arasındaki eşitlikteki denge durumunu sağlamak ise sosyalizm düşüncesine göre devlete düşmektedir.

Toplum düzenini oluştururken üretim araçlarının özel mülkiyet mi yoksa kamusal sahipliği altında mı olması gerektiği konusuna sosyalizmin, üretim araçlarını kamuya bağlayarak bir dağıtım eşitliği sağlama düşüncesi üzerinden ilerlemekte olduğu görölmektedir. Bu durumun siyasi bir sorun olduğu belirtilmektedir (Mises, 2006, s.46).

Özel mülkiyete düşünce tarihinde karşı çıkan kişilerden en bilineni Karl Marx' tır. Sosyalistler ve Karl Marx insanın doğasında bulunan kendi menfaatini düşünme özelliğini reddetmişlerdir. Onlara göre insanlar maddi menfaatler peşinde koşan varlıklar değillerdir. Yalnızca insanların içinde yaşadıkları ortam, coğrafya ve kültür gibi etkenler insanları buna sürüklemiştir. Ancak bu durum kaçınılmaz olarak görölmemektedir. Sosyalist düşünce içerisindekiler eşitlik ideali içerisinde insanların maddi şartlar, yaşam standartları, mali ve maddi varlıklardan söz etmektedirler. Eşit toplumu yaratınca işin bitmediği bu eşitliğin koruması için sürekli bir müdahalenin gerekli olduğu ve bu müdahaleyi de devletin siyasi diktatörlük kullanarak yapacağı düşünülmektedir. Ekonomik kararlar ileride bahsedeceğimiz üzere liberalizm' de bireyler ve birey birlikleri tarafından alınmaktadır. Ancak böylesi bir durumda üretim araçları kamusal sahiplik altında olduğu ve insanların karar alma gücü ellerinden alındığı için ekonomik plan örgütünün tüm kararları alması beklenecektir. Yalnızca üretimin planlanması değil tüketimin de planlanması gerekeceği düşünülmektedir (Yayla, 2017, s.73-76).

Kemal Tahir' e göre sosyalizm ekonomik zorunluluk sonucunda meydana gelen ve önüne geçilemez bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Ona göre sosyalist düşünceler memleketlere göre değişkenlik gösterebilecektir. Türk toplum yapısının Batı toplumlarından farklı olduğunu söyleyerek o toplumları iyileştirme yönündeki politikaların burada işe yaramayacağından söz etmektedir. Ona göre Marksist görüşün sorunlar karşısında sunduğu çözüm önerileri Anadolu'nun geçirmiş olduğu tarihsel geç geçmişe toplumsal özelliklere uygunluk göstermemektedir. Devlet ana kitabında yer verdiği Kerim Devlet kavramıyla beraber Osmanlı devletindeki özel mülkiyetin olmamasına dikkat çekmek istemiştir. Osmanlı devletindeki özel mülkiyetin olmamasının sebebini ise toprakların geniş olmasından kaynaklı olarak tarımsal

Üretim sağlanabilmesi için ve halkın hayatını idame ettirebilmesi için gerekli görülmesi olarak düşünmüştür. Ona göre Marksizm içerisinde yer alan işçi grubun ayaklanarak devleti ele geçirme sonucu oluşan bir değişiklik Türkiye’de mümkün görünmemektedir. Burada sosyalizm yukarıdan yani devletten gelebilecektir. Ona göre yalnızca dünya üzerindeki sosyalist hareketlerden kendi toplumumuza uygun dersler çıkararak sosyalizmden yararlanabiliriz (Akdağ Sarı, 2015, s.678-684).

3.3.3. Liberalizm ve Sosyal Adalet

Liberalizme Hayek erevesinden baktığımızda liberalizmi ideoloji ve genel ilkeler sistemi olarak belirttiğini görebiliriz. O muhafazakarlık, sosyalizm ve liberalizmi üçgenin üç ayrı kutbu olarak görmektedir. Liberalizmin doğru ya da yanlışlığı değil, toplumdaki çoğunluğun liberal ilkeler bağlamında hareket ettiklerinde ortaya çıkacak sistem bireyler üzerinde kendi amaçları doğrultusunda en elverişli sistem olup olmadığı kanıtlanabilecektir. En temel liberal ilke ise devlet hizmet sunan bir organizasyon olduğu müddetçe uygulama gösterdiği alanlar ne olursa olsun bazı yasalar ile onun sınırlandırılması gereklidir. Hayek hukuk ve iktisat bilimi arasındaki kopukluğun giderilmesine de odaklanmıştır. Burada bahsettiğimiz gibi yasaların egemen olduğu bir hal mevcuttur. Yasaların egemenliği temel ilkesinde bireysel özgürlüklerin korunuyor olduğu siyasal düzen içerisindeki kişilerin farklı ve değişik amaçlarını hayata geçirme olanaklarının en yüksek olduğu düzen olarak liberalizm görülmektedir. Belirtiğimiz düzenin sağlanması için gerekli olan yasalar genel, adillik ve soyutluk temellerinde oluşturulabilecektir. Yasaların egemenliği ilkesini korumak için kuvvetler ayırımı ve yazılı anayasalar olmak üzere iki araç geliştirilmiştir. Buradaki amaç yasaları koyanların özgül koşullar içerisinde davranışlarını şekillendirmeleri ve belirli yaptırımlarda bulunma ihtimallerini önlemektir (Yayla, 1993, s.109-113).

Toplumlar genel olarak içerisinde yaşayan kişiler tarafından bazen bilinçli bazen ise bilinçsiz şekilde uyuyor oldukları kurallar etrafında oluşmaktadırlar. Soyut olan bu kurallar bireylerin somut davranış şekillerini belirleyen etkenlerden birisidir. Bireyler soyut olarak ortaya çıkan davranış kurallarına başlarda bilinçsiz şekilde uyarlarken

daha sonralardan bu kurallar dile getirilerek kurumsallaşmaya başlamaktadır. Dolayısıyla bu kurallara yasalar olarak baktığımızda yasaların her zaman bilinçli şekilde ortaya çıkmadıklarını söyleyebiliriz. Uzun süreler sonunda keşfedilme sürecinin ardından ortaya çıkan bazı yasalar doğrultusunda liberalizm, siyasi bir yaptırım gücü olanların koymuş oldukları tüm kuralları yasa olarak onaylayan görüşe karşı çıkmaktadır. Evrimsel bir süreç olan soyut davranış kuralları sürecinde bazı kurallar daha etkin görev gördükleri tespit edildiğinde artık etki görmeyenin yerini alarak daha çok benimsenmeye başlamaktadır (Yayla, 1993, s.111).

Hayek'e göre özgür olan toplumu özgür olmayandan ayıran en temel unsur, her bireyin kamu alanından bariz bir şekilde ayrılan benimsenmiş, meşruiyet kazanmış ve tanımı net olan özel bir alana sahip olmasıdır. John Locke'a göre bu alan mülkiyet olarak tanımlanmaktadır. Ona göre mülkiyet insanın hayatı, mülkü ve özgürlüğü anlamına gelmektedir. Yaptırım gücünü elinde tutan devletin görevi ise bireylerin bu tanımlamada bulunan özgürlük alanlarını herkese eşit ve toplumsal anlamda genel bir biçimde uygulamış olduğu yasalarla korumaktır. Devlet yaptırım gücünü yalnızca veriyor olduğu hizmetleri finanse ederken ve bunlar için kaynak toplarken kullanabilmektedir. Yoksa devletin yaptırım gücü ya da bir tekeli bulunmamalıdır. Tüm bunlar genel ve herkese uygun şekilde hayata geçirilen yasalar bağlamında gerçekleşebilmektedir (Yayla, 1993, s.111-112).

Liberal yasa kuramını açıklarken iki tür düzenin ayırt edilmesinden bahsedilmektedir. Bunlar organizasyonlar ve spontane şekilde kendiliğinden zaten oluşabilme özelliğine sahip olan düzenlerdir. Spontane düzen içerisinde herkese eşit, genel ve soyut olarak uygulanmakta olan ve fazla çeşitli ve farklı amaçlara hizmet eden amaçsız olarak tanımlanan yasalar geçerliliğini korumaktadırlar. İkinci düzen olan organizasyonlara baktığımızda bu türün belirli amaçlara hizmet ederek somut durumlar üzerinde emir gibi yasaları içermekte olduklarını görürüz. Bu iki düzen bağlamında piyasa düzenine baktığımızda ise soyut nitelikleriyle kavranarak somut amaca yönelik olmayan spontane düzenden oluştuğu belirtilmektedir (Yayla, 1993, s.112).

Hayek piyasa içerisindeki rekabeti keşif işlemi olarak görmektedir. Bu süreç bilgi alım ve aktarımını hızlandırarak gerçekleşmesi imkansız olarak görülen tam anlamıyla

rekabeti uygulamak değil de rekabetin önlenmesine engel olmak olarak görülmektedir. Liberal toplumdaki tek ortak amaç ise toplum içerisinde rastgele bir şekilde seçilmiş bireyin kendine ait olan bilgiyi kendi amaçları için kullanma şansını en üst düzeye çıkaran soyut düzenin korunmasıdır. Liberalizm düşüncesine sahip bir bireyin düşüncesine göre bu cümleyi açıklayacak olursak, bireylerin kendi belirledikleri yollarda ilerlemeleri doğrultusunda özgür bırakıldıklarında diğer toplum üyeleri içinde ortalama şekilde herkese en faydalı şekilde hizmet edeceğini belirtmektedir. Ona verilecek olan emirlerin aynı sonucu vermeyeceği de eklenmektedir (Yayla, 1993, s.115-116). Ortak amaçlar doğrultusunda birleşmenin sunduğu arzuyu ilkel toplumların özelliği olarak gören Hayek'e göre piyasa düzeni de ortak amaçlara hizmet etmemektedir. Somut amaçlar belli insanlara yöneliktir. Dolayısıyla siyaset temelli baktığımızda bireylerin özgür iradeleri başat rol oynayacak şekilde ortak iktisadi ve sosyal amaçlar doğrultusunda kuruluşların ortaya çıkmasının liberalizme katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özgür iradenin uygulamaya geçirilmesi ise liberalizm içerisinde fırsat eşitliğinin sağlanması ile gerçekleşebilmektedir.

Fırsat eşitliği ve özgürlük gibi sosyal değerlerin Rawls' a göre mutlak eşitlik ilkesi benimsenerek dağıtımını sağlanmalıdır. Bireylerin öz saygılarının pekişmesi açısından özgürlük ve fırsat eşitliği gibi değerler önem taşımaktadır. Temel olarak alınan bazı sosyal değerlerin başkalarıyla alışverişi yapılamamaktadır. Dolayısıyla kişilerde sosyal kazanımlar ve ekonomik kazanımlar için temel özgürlüklerinden feragat etmemelidirler. Uygulamaya koyulan eşitsizlik konulu uygulamalar sosyal sınıflar içerisinde en zayıf olanların refahını artırıyor ve fırsat eşitliği sağlıyor ise sosyal adaleti de sağlıyor demektir (Sunal, 2011, s.291-292).

3.3.4. İslam ve Sosyal Adalet

İslam toplumsal birlik ve beraberliğin refah içerisinde sürdürülmesi gayesiyle sosyal adaletin sağlanması için çeşitli ilkeler sunmuştur. Bu ilkeler çerçevesinde hareket edebilen bireyler ve toplumlar refah, barış ve huzur içerisinde yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Sosyal adaletin sağlanması yönünde bazı kavramlar dini bir inanış şekli olan İslam ve toplum için önem taşımaktadır.

Kavramların en temelinde yatan ana unsur insandır. İnsan yaşamda olup biten tüm olay ve olguların ana karakteridir. Kabileler, medeniyetler, uluslar ve devletler gibi birçok oluşum insanın sosyal alanda yaşama gerekliliği ile ortaya çıkmıştır. İnsanların sosyal bir varlık olmalarından doğan birlikte yaşama eğilimiyle beraber çıkarlarının karşılanması da sağlanmıştır. Besin, barınma ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların giderilmesi gruptaki insan sayısının az olduğu durumlarda çokta büyük bir güç sağlayamayacaktır. Gruplar ne kadar büyürse tüm bu yaşamın temelini oluşturan çıkarların karşılanması daha kolay ve sağlam hale gelebilecektir.

İnsan kavramı, insan türü olarak tanımlanan ve Arapça bir sözcük olan “ins” kelimesinden türemiştir. Alimlerin bir kısmına göre ise “unutmak, alışmak ve uyum sağlamak” gibi Arapça karşılığı olan kavramlarla ilişkilidir. Bu kelimelerin ana çıkış sebebi olarak baktığımızda insanın Allah’a verdiği sözü unuttuğu ve sosyal bir varlık olması maksadıyla bu şekilde anlamlandırıldığını görebiliriz (Temel İslam Ansiklopedisi, 1, 2019, s.344). İnsanın beşeri bir varlık olması bu kelimelerin anlamlarına da yansımıştır. İnsanın uyum sağlama ve alışma süreçleri toplum oluşturmadaki evreleri de ifade etmektedir. İnsan ilk önce karşısındaki farklı bir bireye ya da farklı bir gruba alışmaktadır. Bu alışmayla birlikte uyum sağlama da gelmektedir.

İslam düşüncesinde insanın mahiyetine baktığımızda İbn-i Sina ve Farabi’nin insanın ruh ve beden bütünlüğünden oluştuğunu ve asıl olanın ise ruh olduğunu belirterek manevi yönünü ön plana aldıklarını görebiliriz. Bu düşünceye göre idrak ve akleden öz, insanın ruh/nefsi olarak belirtilmiştir. Bedende bu özün kalıbıdır, içeride yayılır ya da yalnızca kalpte yer etmektedir (Temel İslam Ansiklopedisi, 1, 2019, s.348). İnsanın sahip olduğu ruh çevresinde olup biteni idrak etmekte ve aklıyla iyi-kötü arasındaki ayrımı görebilmektedir. İnsanın aklediyor oluşu toplumsal yaşam içerisindeki düzenin sağlanması açısından önemlidir. İyi ve kötü arasındaki farkı ayırt edebilen insan çevresinde bulunan diğer bireylere karşı ahlaklı davranışlar sergileyebilir. Bu durum toplumsal düzenin sağlıklı şekilde işlemesine yardımcı olacaktır.

İnsanlar ırk, milliyet, cinsiyet dil, sosyal statü ve dinine bakılmaksızın yalnızca insan olduğu için doğuştan gelen çeşitli haklara sahiptirler. Temelinde siyasi bir kavram olan insan hakları, doğuştan gelen hakların devlet tarafından tanınması ve güvence altına alınması gerektiğini göstermektedir. Belirli bir hakkın insan hakları kategorisinde yer alması için yalnızca insan olduğu için bu hakkı edinmiş olması, evrensel bağlamda tüm insanlara eşit biçimde tanınması, devlet ve insan arasındaki ilişkiyi düzenlemesi, vatandaş olarak kamu otoritesinin sınırını çizmesi ve hukuki bağlamda güvence altına alınıp aykırı tutumların devlet tarafından cezalandırılması gibi özellikleri barındırması gereklidir (Temel İslam Ansiklopedisi, 1, 2019, s.350). İnsanın yalnızca insan olduğu için doğuştan sahip olduğu haklar devlet tarafından tanınması bu hakların korunması için önem taşımaktadır. Devletlerin tanımadığı haklar bağlamında işlenecek suçlar cezalandırma işlemine kayıtsız kalacaklardır.

İnsan haklarına İslam açısından baktığımızda ilahi temelli bir yaklaşım görebiliriz. Bu ilahi yaklaşıma örnek olarak Kuran’da geçen şu ayeti gösterebiliriz; “Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık; sonra da (övünmek için değil) birbirinizi tanıyasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katından en değerliniz en müttaki olanınızdır. Allah ise her şeyi bilir, her şeyden haberdardır”. İnsanların farklı millet, ırk, dil ya da cinsiyetlerde yaratılmış olmaları birbirlerinden üstün olmaları değil yalnızca toplumsal bağlamda iletişim kurabilmek olduğunun belirtildiğini görebiliriz. Dolayısıyla her insanın İslam düşüncesinde doğuştan sahip olduğu hakları eşittir. İslam’dan önceki medeniyetlerin herhangi bir tanesinde bulunmayan insan hakları, İslam hukukunda ayrıntılı ve geniş biçimde hukuk sisteminin bir parçası olarak kabul edilmiştir. 1981 yılında Dünya İslam Konseyi’nin yayınladığı İslam’da İnsan Hakları Beyannamesi, İslam’ın insan haklarına bakışındaki öz ve sınırları belirli hak ve hürriyetleri düzenleyerek açıklamıştır. Bunlar yaşama hakkı, özgürlük hakkı, eşitlik hakkı, hak arama hakkı, adil yargı hakkı, cezaların şahsi oluşu, işkence ve yüksek otorite zulmünden korunma hakkı, namus koruma hakkı, sığınma hakkı, azınlık hakları, fikir, inanç ve din hürriyeti, mülkiyet hakkı, aile kurma hakkı, karı ve koca arasındaki haklar, seyahat ve ikamet özgürlüğü olarak sıralanabilir (el-Hucurat, 49/13’den akt. Temel İslam Ansiklopedisi, 4, 2019, s.356-357). İslam düşüncesinde toplum içerisindeki fertlerin huzur ve refahını sağlamak için gerekli olan tüm ilkelerin düşünüldüğünü görülmektedir. Yalnızca fertleri ilgilendiren değil, fertlerin yanı sıra

karı ve koca ilişkileri, bireylerin devletle olan ilişkileri ve yine bireylerin diğer toplumla olan ilişkilerini düzenleyici haklar bulunmaktadır.

İnsan haklarının yanında evreni canlı ve cansız varlıklarla beraber bir bütün olarak gören İslam dini Kuran'ı Kerimde evrenin bir düzen ve denge içerisinde yaratılarak bu düzeni koruma yolundaki tutum ve davranışlar salah/ıslah olarak, bozulması ise fesat/ıfsat olarak geçmektedir. Bu durumdan ilki teşvik edilirken ikincisi ise yasaklanmıştır. Kuran'ı Kerimde bu düzenle ilgili olarak “Yeryüzü düzene konduktan sonra orada fitne fesat çıkarıp huzuru bozmayın” ayeti geçtiği görülmektedir (el-A'raf, 7/56'den akt. Temel İslam Ansiklopedisi, 2, 2019, s.136-137). Yeryüzünün yaratılmış olan eksiksiz düzeninde insanların bu düzeni bozacak kötü olaylar yapmamaları istenmiştir. Kötü olaylar arasında toplumun huzurunu ve düzenini bozacak olan tutum ve davranışlarda düşünülebilir. Nitekim var olan düzeni bozmak Kuran'da yer alan bu ayet neticesinde yapılmaması gereken bir davranıştır. Dolayısıyla İslam düşüncesinde toplumun ve yeryüzünün düzenini bozacak hareketlerde bulunmak yasaklanmıştır.

Toplumlar oluşmaya başladıkları noktalarda kendilerine has belirli davranışları nesiller boyunca edinmişlerdir. Edinilen davranışlar yaşayış biçimi, yemek yeme biçimleri, giyiniş tarzları, barınma şekilleri, hayatını idame etmek için yapmış oldukları işler gibi çevre ve ortam şartlarından etkilenerek zaman içerisinde şekillenmiştir. Bu davranış biçimleri büyük bir yüzeye yayıldığında ismi örf ve adetler olarak adlandırılmaktadır. Örfler toplu alışkanlıklardan meydana gelerek sosyal hayatın düzene oturtulmasını ve fertlerin birbirleriyle daha kolay iletişim kurmasını sağlamaktadırlar. Yazılı hukuki ya da dini kural bulunmadığı vakitlerde bireyler ve toplumlar toplumsal düzeni sağlamak için örfler ve adetlerden yararlanmaktadırlar. İslam düşüncesine bakıldığında örf ve adetler için akıl ve vahiy süzgecinden geçirildikten sonra uygun olmayanların terk edilmesi önerilmektedir. İslam hukukunu niteleyen fıkıhta hüküm kaynakları arasında örf ve adetler yer almamaktadırlar. Ancak hakkında hüküm verilecek olan sözler, uygulamalar ve fiiller olduğunda örf ve adetler dikkate alınmaktadır (Temel İslam Ansiklopedisi, 6, 2019, s.450-451). İnsanlığın eski tarihine doğru baktığımızda toplumu düzenleyecek herhangi bir hukuk sisteminin kurulmamış olduğunu görmek oldukça doğaldır. Hukuk sistemi olmayan toplumlarda düzeni sağlayacak olan ilkelerin belirlenmesi ve onlara uyulması gereklidir. Düzeni

sağlayacak ilkelerin bulunmadığı toplumlar ya başka bir toplumun yönetimi altına girecek ya da dağılıp gidecektir. Dolayısıyla toplumun düzenini sağlayacak olan ilkeler örf ve adetler neticesinde belirlenmektedir. Örf ve adetler kişilerin yapacak oldukları olumsuz ve toplumun düzenini bozacak davranışların önüne geçmeyi amaçlamıştır.

İslam düşüncesi içerisinde Kur'an-ı Kerim'de ticaret, miras, borçlanma, zekat ve sadaka gibi kavramlara yer verilmesi dolayısıyla özel mülkiyetin benimsendiğini görebiliriz. İnsanlar sahip oldukları malları kendine tanınmış olan sınırlar dahilinde saklayabilir, tüketebilir, miras bırakabilir ve toplum hizmetine verebilir. Kur'an içerisinde Allah mülkün ve kudretin sahibi olarak geçmektedir ve mülkleri istediği kişilere vererek istediği kişilerden alabileceğini dolayısıyla insanların mülklerinin geçici olduğu konusu yer almaktadır. Toplum içerisinde emek sarf ederek sanat ve ziraat gibi çeşitli yollarla ve alışveriş ile elde edilen gelir insanlar arası ilişkiler dolayısıyla önemli yer tutmaktadır. İnsanların tüm bu faaliyetleri çalışmaya dayanmaktadır. Kur'an içerisinde Necm suresi 39. Ayette “insana çalışmasından başka bir şey yoktur” ifadesi yer almaktadır. Dilenmek ve tembellik gibi davranışlar İslam düşüncesi içerisinde kötü karşılanmaktadır. İnsanlara çalışmalarını bağlamında arttırılacak olan malları bakımından herkese fırsat verilmiştir. Bu fırsat eşitliği sayesinde insanların emekleri değerlendirilmektedir. Herkese hakkı olanı vermek ve her şeyi mantık ve akıl ölçüsü bağlamında değerlendirmek adalet olarak nitelendirilmektedir. Akrabaya yardım, adalet ve ihsan sosyal dayanışmayı gerçekleştiren davranışlardır. Yalnızca kendini düşünen insanların olduğu toplum içerisinde barış ve huzur temini mümkün değildir. Sosyal dayanışma olmadan adaleti gerçekleştirme durumunun yeterli olamayacağından bahsedilmektedir. İslam'a göre sosyal dayanışmayı engelleyen davranışlara baktığımızda kan davası ve adam öldürmek, kıskançlık, çekememezlik gibi haset duygular beslemek, israf ve cimrilik iftira atmak, yalan söylemek, dedikodu yapmak, fuhuş, zina, hırsızlık ve gasp, karaborsacılık, kumar ve içki, rüşvet ve faiz olarak sıralayabiliriz (Şeker, 1987, s.21-73). Tüm bu davranışlar toplum içerisinde kargaşaya sebep olarak sosyal dayanışmanın sağlanmaması dolayısıyla adaletin de uygulanamamasının önünü açabilecektir.

İslam dünyasında sosyal adalet kavramına baktığımızda İbn Rüşd'ü görebiliriz. Ona göre adalet izahı gerekli olan bir erdemdir. Bu da devletin yönetimi ile ilgili olarak ele alınmaktadır. Devletin düzenin sağlanması ve ayakta kalması adalet erdemine bağlanmaktadır. Her birey adalet temelinde yalnızca kendi doğasına uygun olan bir mesleği yapabilmektedir. Böylelikle devletin yetkin olmasının temel sebebi hizmetçiler, kadınlar, çocuklar ve yöneticiler gibi tüm grupların ve sınıfların kendi doğasına uygun işler yaparak doğası dışına taşmamasıdır. İbn Rüşd'e göre devletin içerisinde adil insanların bulunması o devletinde adaletli olduğunu göstermektedir. Çünkü ona göre ancak adaletli bireylerin olduğu devletler adil olabilir ya da tam tersi olarak adil devletlerde adaletli insanlar bulunabilir. Devleti de adalet bağlamında insana benzeten İbn Rüşd'e göre devlette de egemen olan akıl gücüdür ve nefsin farklı güçlerinden daha etkili konumda bulunmaktadır (Çakır, 2017, s.292).

Ali Şeriatî'nin Dine Karşı Din kitabında adalet bölümüne baktığımızda Şia düşüncesinde Allah'ın adil olduğunu ve kainatı adalet temelinde kurduğunu belirttiğini görebiliriz. Ona göre insanın hayatı adil olan Allah'ın iradesinin tecellisine de uygun olmalıdır ve adalet temeline dayanmayan bir toplum ise din dışı, yoldan çıkmış, yok olmaya mahkum ve kainatta hastalıklı bir toplum olarak nitelendirilmektedir. Adalet ilahi bir özelliktir ve bir sistemin tevhidi ve dini olabilmesi için adil olması gereklidir (Şeriatî, 2018, s.116). Toplumlar adaleti barındırmadıkları ya da adalet yolundan çıkmış oldukları sürece zamanla yok olacaklardır ve ayrıca bu toplumlar din de barındırmamaktadırlar. Böylesi toplumların bulunduğu sistemler sağlıklı değildir. Kainatın adalet temeline kurulduğu düşüncesinden yola çıkarsak adaleti temel almayan her düşünce ve yönetim sistemi sağlıklı olmadığından zamanla yok olmaya da mahkum olacaktır.

Ali Şeriatî Ebuzer'in, halkı sömürge ve yağmalamadan, açlıktan, yoksulluktan, sınıfsal yapı kayırmacılığından kurtarmak İslam'ın sömürü ve fakirliğe teşvik eden bir din olmadığı sınıflaşmayı da reddettiği görüşünü savunmuştur (Şeriatî, 2018, s.119). Tüm belirtilen olguların temeline inildiğinde toplumda adaletsizliklerin sonucunda doğan olumsuzluklar olduklarını görebiliriz. Allah'ın adil olması ve kainatı da adalet temeli üzerine inşa etmesi düşüncesinden yola çıkarak bu düşünceye bakacak olursak,

adaletin bulunduğu hiçbir alanda kayırmacılık, sömürü ve dolayısıyla sınıflaşma ve fakirliğin barınamayacağını da belirtebiliriz.

Seyyid Kutub'a göre sosyal adalet, İslam'ı oluşturan parçalardan bir tanesidir. Ona göre sosyal adaleti anlamamanın yolu hayat, insan ve kainat hakkındaki fikirlere Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflere odaklanmaktan geçmektedir (Kutub, 1968, s.31-32). Kutub yaratıcının dünyayı yaratmaktaki gayesinden ve sonucundan, tüm dünyevi kuvvetlerin insana dost ve yardımcı olmak için yaratıldığını ve insanın dostluğu kazanması için ise düşünmesi ve birbiri ile yardımlaşması gerektiğini belirtmiştir (Kutub, 1968, s.35). Bu düzen içerisinde ise İslam'ın ortaya koymuş olduğu ana mesele; insanlığın bir bütün olduğu ve her bir parçanın birleşerek aykırılıkların ortadan kalkması gerektiğidir. Farklı öğretilerin birbirlerine yardımcı olarak güvenlik ve iyileşme için doğa kuvvetlerinden beraber yararlanmak mümkün kılınabilmelidir (Kutub, 1968, s.36). Kutub'un İslam üzerinden sosyal adalet kavramını açıklarken bize söylemek istediği aslında mezhep, grup, farklı düşünceler, ırk... vb. ayrışmaların bırakılarak herkesin yararına olacak düşünceler etrafında bir dostluk ve yardımlaşma alanının tesis edilmesidir. Senin fikrin ve ırkın yanlış düşünüyor gibi kökten yanlışlayıcı ithaflar insanlık için bize verilen doğal nimetlerin kullanılması konusunda fırsat eşitliğinin önüne bir set çekebilmektedir. Irk ve düşünce dışlamalarının büyük gruplar arasında doğması doğal ihtiyaçlara erişimi kısıtlayıcı birer unsur olabileceklerdir. Her düşüncenin kendi çıkış noktasına göre işe yarayan bir doğruluk noktası bulunmaktadır ve buradan hareketle de birlik beraberliğe önem verilip bu öğretinin içerisinde ilerlemek tüm insanlığın yararına olacaktır.

Kutub'a göre İslam da sosyal adaletin ele almış olduğu değerler sadece iktisadi ve maddi değerler değildir. Maddi değerler ile manevi değerleri kaynaştırıp sentez yaparak ortaya sunmuştur (Kutub, 1968, s.42). Günümüz Hristiyanlığına baktığında sadece ruhani ilerlediğini, komünizmin ise sadece maddeye değindiğini belirtmektedir. İslam ise insanı ruhani arzularının maddeyle ilgili olan unsurlarından ayırmadan birlik halinde ortaya koyduğu görülmektedir. Maddi ve manevi ihtiyaçlar birbirinden ayrılmadan paralel olarak ilerlerler. İslam çerçevesinde adalet insani denklik olarak alınmaktadır. Bu adalet iktisadi değerler ile diğer tüm değerlerin denklik sağlanması ile mümkün kılınacaktır. Ona göre İslamsal değerler birbirlerine bağlı olduklarından

adalet sağlanması kolaydır. İktisadi eşitliğe yer verilmez çünkü yüksek ve güzel yeteneklerin gelişmesine engel olmaktadır. Yüksek zeka sahipleri ile diğerlerinin bir tutulmasının hem kendilerine olan hem de topluma olan hizmetlerinin eksikleşeceğini belirtmektedir. Doğuştan gelen karakteristik özelliklerin farklılığı bu eşitliğin bozulmasına sebebiyet vermektedir. Tek bir makinadan çıkan aynı özellikteki robotlar olunmadığı sürece de insanlar arasındaki eşitlik mümkün olmayacaktır (Kutub, 1968, s. 42-45). Ona göre mutlak adalet rızıkların değişik olmasını gerekli kılmaktadır. İnsani adaletin gerçekleşmesi için bazı insanların diğerlerine nazaran tercih edilmesi lazımdır. Çalışma gücünü kişilerin ırk gibi çeşitli unsurları önlememektedir. İslam'a göre hayat sadece paradan ve şehvetli arzulardan ibaret değildir. Sadece ihtiyaçlarının giderilmesi için daha fazlasını kazanılmasını ister. İnsanlar arasındaki sınıf farklılıklarını meydana getiren tüm sebepler haram kılınmıştır. İslam toplumun iyileşmesi ve kişiler arasındaki dengenin sağlanması için, zengin malında fakirler için belirli haklar tanımıştır (Kutub, 1968, s.46). Bu haklar kurban ve zekat gibi ibadetler içerisinde yer almaktadırlar.

Kutub'a göre sosyal adalet kavramı İslam görüşlerini insan hayatına çevirince insani bir adalet haline gelmiştir. İslam bütünü kapsayan bir gayenin tüm insanlık için gerçekleşmesine odaklanmaktadır. İslam'ın birleştirici düşünceleri kişilerde beden ve ruh birlikteliği, hayatta maneviyat ve maddiyat birlikteliği, kişiler ve toplum arasında hedef birlikteliğini, toplum arasında toplumun ortak menfaat birlikteliğini ve nesiller arasında ise bağ birlikteliğini esas almaktadır. Adaletin dayandığı esaslar ise mutlak bir vicdan özgürlüğü, insanlar arasında tam eşitlik ve sağlam bir sosyal yardımlaşmadır (Kutub, 1968, s.47-49). Bu esaslardan yola çıkacak olursak kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar çalışması iyi sayılmıştır. İyi sayılan bu eylemi durdurmak failer için İslam'ın ruhuna uygun düşmemektedir. Kutub'a göre Fransız ihtilali ile ortaya atılan kuramsal fikir olan hürriyet düşüncesi asırlar önce İslam ile birlikte zaten ortaya atılmıştır. İnsanoğlunun yaradılış olarak toprak ve sudan gelmesinden sebep birbirinden üstün bir durumu bulunmamaktadır. Bu üstün bulunmama durumu ırk, millet ve aklımıza ne geliyorsa onları içermektedir. Milletler ve kabileler ona göre birbirleri ile kaynaşmak için yaratılmışlardır. Birbirlerine üstünlükleri sadece günden kaçınmalarıyla ilgilidir. Bu eşitliğin ise din ile alakası olmayıp bütüncül bir insanlık görüşüne dayanmaktadır. Bütüncül insanlık görüşü doğrultusunda İslam dini her iki

cinsi yani kadın ve erkeği de birbirine eşit haklar bağlamında uygunluk görmüştür. İslam'a ve Kutub'un aktarımına göre kadın evlendiğinde kocasına bakma gibi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Kadın'a dinde mülk sahibi olmada, kazançta ve evlilikte erkekle eşit haklar tanıyarak evlilikte kadının da rızasının alınmasını şartlanmıştır (Kutub, 1968, s.50-78). Şu an yaşadığımız topluma baktığımızda kadınların rızaları dışında para karşılığı satılarak evlendirilmeleri az da olsa görülmektedir. Üstelik bunlar İslamiyet'in indiği topraklarda daha yaygın olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ülkemizde ise yine Arap kültürüne daha benzer olarak doğu kesimlerde bu eylemlere daha sık rastlanmaktadır. Bu da demektir ki Kur'an'ı okumak anlamak demek değildir. Onun tefsirini de hadisleri de iyi anlamak gerekir. Kur'an'ın emrettiği kadının rızası şartı burada nerededir ki bir de sosyal adaletten bahsedelim? Cinsiyet adaleti bir insanlık adaletine dönüşmediği sürece sosyal adaletten de bahsedemeyeceğimiz apaçık görülmektedir. Evrensel bir sosyal adaletten bahsederken Dünya'da sömürü altında olan Afrika gibi insanların yaşamla, açlıkla, susuzlukla savaştığı ülkeler de göz önüne alındığında sosyal adaletin evrenselliği perde arkasında kaldığı bellidir. Sosyal adaletin sağlayıcısı olarak doğru İslam anlayışları ve Kur'an önderliği ile ırk, mezhep, inanış, cinsiyet gibi tüm ayrımlardan kaçınarak bir fırsat eşitliğinin sağlanması insaniyet hakkıdır. Fıtrat olarak yaratılış farklılıklarını da bu konuda göz ardı etmemek gereklidir lakin yönetme kabiliyeti olan bir kişinin eline de tüm serveti bırakıp halkın üzerinden tüm umut, inanç ve maddiyat gibi materyalleri çekmemek gerekir. Burada tekelciliği de ortadan kaldırmak gereklidir. Bu yüzdendir ki eşitlik değil adaletten bahsedilmektedir.

İslam ve sosyal adalet konusunda İslam ekonomisini 3 temel unsur altında inceleyecek olursak ilki çeşitli statülere sahip bir mülkiyet fikri ve bu mülkiyetin ışığında bir dağıtım sisteminin belirlenmesidir. İkincisi ise tüketim, üretim ve mübadele alanlarında İslami değerlerle sınırlandırılmış bir özgürlüktür. Üçüncü unsur ise temeli denge ve dayanışmaya dayanan ve toplumun mutluluğunu garanti eden bir sosyal adalettir. Bu unsurlar temelinde gerçekçilik ve ahlakilik önem taşımaktadır. Örneğin yoksulların doyurulması için zenginlerden zorla vergi almak yoksulların karnının doyurulması bakımından gerçekçi ancak zenginlerin gönlündeki ahlaki faktörler doğrultusunda yoksun görülmektedir. Dolayısıyla bu gibi meseleler İslam içerisinde

zekat gibi ibadetler ile karşılık bulmuştur. Böylelikle hem bireyler bu ibadetleri Allah'ın rızasını kazanmak için iyi bir kalple hem de İslam'da ki ekonomik amaçları gerçekleştirmek için yapmış olurlar (Es-Sadr, 1993, s.295-298).

3.4. İslam'da Sosyal Adaletin Toplum İçerisinde Tesis Edilmesine Yardımcı Kavramlar

Belirli bir toplumun üyesi olarak yaşamakta olan bireyler yaşamları boyunca hem maddi hem de manevi anlamda bazı alanlarda yardıma ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaçların diğer toplum üyeleri tarafından içtenlikle karşılanmasıyla toplum dayanışması ortaya çıkarak bağlar kuvvetlenmektedir. Bu da genellikle geleneksel özellik taşıyan kırsal toplumlarda görülebilen bir özelliktir. Modern topluma geçilme sürecinde ise kent hayatıyla beraber daha çok bireyselleşme başladığı için kişilerin ihtiyaç duydukları maddi ve manevi unsurlar diğer toplum üyeleri tarafından karşılanmamakta ya da bu konuya çekimser yaklaşan bireyler toplum içerisinde bulunmaktadır. Kuvvetli bağların bulunduğu toplumlar savaş, kıtlık ve salgın hastalık gibi büyük kitleleri etkileyebilecek sosyal problemler karşısında bağlılıklarını kullanarak sağlıklı bir şekilde atlatabilirler. Böylesi sosyal problemlerin giderilmesi için toplum içerisindeki diğerlerinden mal varlığı ya da zenginlik konusunda üstün kişilerin yardımları bir kurtuluş olarak görülebilmektedir. Bu gruba mensup kişilerin yapacakları sosyal yardımlar ile çeşitli durumların üstesinden sıkıntısız ya da çok az sıkıntıya sebep olacak şekilde gelinebilir. Yardımların topluma adil şekilde dağıtılmasında devlette çeşitli kuruluşlar aracılığıyla yardım edebilir. Bu yardımların dini boyutlarına bakacak olursak İslam içerisinde sadaka, zekat, fitre, kurban eti dağıtımı ve fidye olarak geçmekte olduklarını görebiliriz.

3.4.1. Sadaka

İslam içerisinde sadaka gönüllülük şartı taşıyarak yapılan, dini sorumluluğu yerine getirme amacı güden ve ihtiyaç sahipleri doğrultusunda gerçekleştirilen maddi yardımlar olarak geçmektedir. Toplum içerisindeki farklı gelir grubuna mensup bireylerin bulunabileceğini belirten İslam dini yine toplum içerisinde hasta, yaşlı, çalışamayacak durumdaki engelli bireyler, aşırı fakirler ve felaketler sebebiyle muhtaç durumda olan kişiler olabileceğini belirtmiştir. Allah'ın hoşnutluğunu kazanıp bir yandan da toplum içerisindeki ihtiyaç sahiplerine yardım etme eylemi “tasadduk” olarak da adlandırılmaktadır. Sadaka devlet tarafından zorunlu olarak alınmakta olan vergilerin yanında ekstra bir yardımlaşma unsurudur. Sadaka amaç olarak cimrilik, nefis terbiyesi, arzu ve tutkularının esiri olmaktan ayrılmak gibi kötü huyların önüne geçerek daha iyi bir insan olmanın önünü açmak istemektedir (Temel İslam Ansiklopedisi 7, 2019, s.80-81). Toplum içerisindeki diğer insanlara yardım ederek aslında insanlar arası bağların da kuvvetlenmesinin önü açılmaktadır.

Kur'an'da sadaka birkaç yerde geçmekle birlikte, Bakara Suresinin 177. ayetinde “İyilik yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Asıl iyilik; Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere inanmanız; o çok sevdiğiniz servetlerinizden akrabalar, öksüzler, ihtiyaç sahipleri, yolda kalmışlar, düşmüşler ve kölelikten kurtulmak isteyenler için infak etmeniz; canı gönülden namaz kılmanız, zekat vermeniz, sözünüzün eri olmanız, zorluklara ve sıkıntılara göğüs germenizdir. İşte bunlardır sözü namus bilenler! İşte bunlardır sakınanlar!” olarak geçmektedir (Eliçik, 2011, s.793). Yardıma ihtiyacı olan insanlara yardımcı olmak için kişilerin servetlerini kullanmaları İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ı Kerim'de de belirtilmiştir.

Sadaka, “sıdk” kökünden türeyerek meydana gelen doğruluk ve gerçek anlamları taşıyan ve dini bir mahiyet yüklenerek toplumsal yardımlaşmanın gönüllü olmasını içeren bir kavram olarak karşımıza gelmektedir. İslam dini içerisinde sadakanın 5 türü bulunmaktadır. Bunlar adak, fitre, zekat, fidye ve gönüllü bağıştır. Yoksulluk ile mücadele etme yolu İslam içerisinde bu şekilde bulunmaktadır. Osmanlı ve önceki Türk devletleri de bu durumu hayata geçirebilmek için çeşitli vakıflar kurmuşlardır. Toplumsal yardımlaşma amacı güden sadaka vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Türk-

İslam düşüncesine bakıldığında diğer devletler gibi sosyal devlet olma amacı güttüğünü görebiliriz. Burada önemli unsurlar olarak ilk başta halk ve daha sonra ise adil devlet gelmektedir. Halk içerisinde yapılmak istenen bağış ve sadakaların adil ve hakkaniyetli şekilde yapılması istenmiştir. Padişahlığın mürüvveti olarak görülen ve halk için yapılan adaletli tutumlar, cömertlik, insaf ve iyilik gibi durumlar siyasetnameler içerisinde yer almaktadır. Böylelikle toplum içerisindeki itibar ve görünürlükleri de artmaktadır (Hazırbulan, 2020, s.91-92). Sadaka kavramının dinsel bağlantıları sebebiyle bireyler hem dini bir görevi yerine getirmenin hem de topluma yardım etmiş olmanın huzurunu taşıyabilmektedirler. Sadakanın dini açıdan topluma yardım amacı güdülerek yapılmasının istenmesi toplum içerisindeki adil dağılımı da teşvik edici özellikte olabilecektir. Bu yardımlaşma sayesinde kişiler yeni sosyal ağlar kurarak toplumun birbirine bağlılığını arttıracak durumlar da ortaya çıkarabileceklerdir.

Eski dönemlerden sadaka kavramına bakacak olursak Uygurların sahip olduğu Gök Tanrı inancında Manihaizm ve Budizm düşünce tarzlarını benimsedikleri görülebilmektedir. Manihaizm içerisinde amaç olarak ruhun beden ve yeryüzünden kurtulması için öze zarar verecek davranışlardan uzak durmak yer almaktadır. Doğruluk, dini davranış, canlı olana zararının dokunmaması, ağız saflığı, kutsal fakirlik, eline, beline ve diline hakim olmak gibi din adamlarının uymakta zorunlu oldukları kurallar bulunmaktadır. Bu grup dışında dinleyiciler bulunmaktadır. Dinleyiciler sivil halktır ve din görevlilerinin bulunduğu gruba yiyecek hazırlamak, aile kurmak, sadaka verirken cömert ve nazik olmak gibi özellikleri bulunmaktadır. Budizm'e baktığımızda ise sahip olunan manevi ve maddi değeri olan zenginlikleri diğer canlılar için onların kurtuluşları yolunda harcamaları olarak sadaka kavramını görebiliriz. Bu inanç içerisinde 3 tür sadaka bulunmaktadır. Bunlardan ilki dünyevi şeylerin sadakasıdır. Bireylerin sahip oldukları her şeyi canlı olanlara sunmasını içerir. Bu sadaka insan vücudunun devamlılığını sağlayacak olan maddi yardım olarak görülmektedir. İkinci sadaka türü öğreti sadakasıdır. Ev yaşamını terk ederek önemli konuların samgha'ya sorulması ve sapkın olan düşüncüler üzerinde doğru karar verilmesi olarak geçmektedir. Diğer sadaka türlerine nazaran bu türün daha çok iyilik getireceğine inanılmaktadır. Üçüncü tür olarak korkusuzluk sadakası bulunur.

Doğumdan ölüme kadar korku içerisinde yaşayan insanların en çok bilinen korkuları yiyecek temin etme korkusu, hastalık korkusu, işsizlik korkusudur. Bunlardan uzak olmak için verilebilmektedir. Bu inanış içerisinde sadaka vermenin amacı yeniden doğuş olarak düşünülmektedir. Cemaate yardım ve cömertlik, koşulsuzluk gibi unsurlarla iyi bir karma yaratarak olumsuzlukları giderdiklerini ve kendilerini motive ettiklerini düşünmektedirler (İsi, 2021, s.141-145). Uygur devleti içerisinde yer alan iki farklı inanış içerisinde de topluma yardım uygulamalarının sadaka kavramı çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Sadaka vermenin dini bir inanış içerisinde hem mana alemine hem de maddi aleme fayda sağladığı seneler öncesinden düşünülmüştür. Toplum içerisinde bulunan fakirlere yardımın yanı sıra elindeki zenginlikleri diğer canlılarla paylaşmayı içeren bu kültür içerisinde yalnızca insanların değil onlarla birlikte yaşayan diğer canlı türlerinin de iyi bir yaşam sürebilmeleri için yardımda bulunulmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı zamanında hayata geçirilmiş olan sadaka taşı unsuru alan el ve veren el durumuna girmek istemeyenler için geliştirilmiş bir yardımlaşma pratiği olarak görülmektedir. Bu durum bireylerin onurlarını kırmadan, onları incitmeden yardım yapabilmek adına oluşturulmuştur. Mekan olarak bir ya da iki sokağın bulunduğu birleşim köşelerinde, sosyal yardım kurumları, tekke, zaviye, cami, mezarlık ve türbe gibi yapılara yakın olarak konumlandırılmışlardır. Tanzimat dönemine kadar neredeyse bu uygulamanın sürdüğü belirtilmektedir. Nakdi ve ayni yardımların bulunduğu sadaka taşlarında, paraların kaybolmaması için genellikle madeni paralar kağıt paralar yerine tercih edilmektedirler. Yalnızca ihtiyacı olan miktarı alan kişiler diğerleri için sadaka taşında para bırakmaktadırlar. Sadaka taşı uygulaması gibi askıda ekmek uygulaması da aynı yardım içeren bir yardımlaşma unsurudur. Fırınlarda uygulanmakta olan bu uygulama sayesinde iki ekmek alan bir kişinin birisi askıda demesi suretiyle kişiye bir ekmek verilir ve iki ekmek ücreti öder. Fırın sahibi ise bir tane askıda ekmek olduğunu not ederek ihtiyaç sahibi birisinin gelip askıda ekmek almak istemesiyle kişiye ayni yardım yapılmış olur (Özönder, 2000, s.155-16., akt.: Çetin, 2014, ss. 5-7). Bu sayede yine alan el veren eli görmediği için çekinme ya da böbürlenme gibi davranışlar ortaya çıkmamaktadır.

3.4.2. Fitre

Sözlük anlamı olarak ayırmak, icat etmek ve yarmak gibi anlamlar taşıyan Arapça’da fitra olarak geçen kelimenin Türkçesidir. Ramazan ayının mükafatlarından faydalanmak gibi anlamlar da taşımaktadır. Fitre fitr sadakası olarak da geçmektedir. Fitre Ramazan bayramı içerisindeki her Müslüman kişinin temel ihtiyaçlarını karşılayabildikten sonra eğer sahip olduğu mal varsa, bireyin kendisi ve baktığı kişiler için bu ay içerisinde vermesi gerektiği bir sadaka türüdür. Belli bir miktar olarak ise Hanefî mezhebine göre nisab, üç mezhep ise bunu bayram gecesini ve gün içerisindeki bir kişinin ihtiyaç miktarı olarak belirlenmiştir. Bu durum refah seviyesi düşük bölgelere göre İslam’ın sosyal adalet prensibi çerçevesinde düşünülmüş ve o şekilde hayata geçirilmiştir. Refah seviyesinin toplum içerisinde yükselmesiyle beraber bu durum değişerek zamanla nisab miktarına ulaşabilecektir. Miktarı ile ilgili net bilginin Kur’an’da yer almadığı belirtilmiştir. İslam düşünürleri tarafından bir kişinin günlük besin miktarının ölçü olarak alınması üstüne düşünceler mevcuttur. Oruç tutamayan kişilerin verecekleri fidye Kur’an içerisindeki Bakara suresinin 184. Ayetinde geçen *“bir yoksulu doyuracak kadar”* ibaresinden hareket edilerek, günlük iki öğün şeklinde hesaplanması bazılarına göre uygun görülmektedir. Fitre aynı zamanda birey üzerinden gerçekleşen bir ibadet türü olarak tanımlanmakta ve ruhu temizlediğine inanılmaktadır (Maçin, 2013, s.212-221). Bu düşünceler bağlamında oruç tutamayan kimselerin toplum içerisinde bulunan yardıma ihtiyacı olan, düşkün kişilere günlük iki öğün yemeğini karşılayacak kadar maddi yardım sağlamasıdır. Maddi yardımın sağlanması bazı toplumlarda değişkenlik gösterebilmektedir. Refah seviyesinin düşük olduğu toplumlar bu kıstası karşılayamayacak durumda olacaktır. Dolayısıyla toplumların refah seviyesine göre miktarın belirlenmesi sosyal adaletin sağlanabilmesi için de yerinde bir uygulama olabilecektir.

3.4.3. Zekat

Zekatın sözlük anlamına baktığımızda arıtma, bereket ve temiz olma gibi anlamlara geldiğini görmekteyiz. Zekat İslam’ın beş şartı arasında yer almaktadır. Zengin olan Müslüman kişilerin Kur’an içerisinde belirtilmiş olan kişilere mallarının belirli bir

kısmı üzerinden pay vermesi zekatın yerine getirilmesi olarak karşımıza gelmektedir. Örneğin tarım ürünleri üzerinden alınmış olan onda bir oranında mahsûluş olarak adlandırılmıştır. Zekat kavramı Kur'an içerisinde otuz ayette geçmektedir. Sadaka kavramıyla eşdeğer kullanıldığı da görülmüştür. Zekat ve sadaka ayırımına baktığımızda ise sadakanın bir gönüllülük esası taşıdığı zekatın ise farz olarak görüldüğü düşünceler mevcuttur. Zekatın yalnızca Allah'a olan bir kulluk göstergesi olarak değil toplum içerisinde ahlaki değerleri yükselten, ekonomik yaşamı harekete geçiren, sosyal bağları güçlendiren özellikleri de bulunmaktadır. Zengin olan kişilerin cimrilik ve çok fazla mal sahibi olma hırsı gibi karakteristik özelliklerden de alıkoymaktadır (Temel İslam Ansiklopedisi 8, 2019, s.463). Maddi olarak sahip olunanlar üzerinden yapılacak olan bu ibadetin hem insanların ahlakları üzerinde hem de toplum içerisinde sosyal adaleti sağlama konusunda yardımcı olabileceği görülmektedir. Zekat ibadetinin farz kılınması üzerine düşüncelerin bulunması da aslında İslam dininin toplumun iyiliği, refahı ve sosyal adaletin sağlanabilmesi için insanların çeşitli kesimlerine böylesi yükümlülükleri verebileceğini düşünebiliriz.

Zekatın şartlarına bakarsak yükümlülük ve geçerlilik şartları olduğunu görebiliriz. Yükümlülük şartları içerisinde mükellefte bulunması gereken ve mal içerisinde bulunması gereken şartlar vardır. Mükellefte bulunması gereken şartlar içerisinde ilk olarak Müslüman olmak daha sonra özgür olmak en son ise akıl ve baliğ olmak bulunmaktadır. Mal içerisinde bulunması gereken şartlarda ise tam mülkiyet, malın artma özelliği olması, temel ihtiyaçların dışında olması, nisap miktarı özelliğini taşıması, eldeki sahip olunan malın üstünden bir yıl geçmiş olması, nisap miktarını ortadan kaldırıcı surette borç bulunmaması gibi unsurlar yer almaktadır. Geçerlilik şartlarında niyet ve temlik yani mal sahibinin mülkünün üzerinde olması gereklidir. Zekat verilmesini gerektirecek olan mallara ise altın, gümüş, ticaret malları, hayvanlar, tarım ürünleri, madenler, rikaz (gömü olarak bulunan ziynet eşyaları), sanayi sektörü, hisse senetleri, gelir sağlayan binalar ve maaşlar örnek verilebilir. Helal kazanç içerisinde zekat verilmesi gereklidir. Zekatın toplum içinde verilebileceği kişilere baktığımızda amiller (devlet içerisinde zekatı dağıtan memurlar), müellefe-yikulub (Müslüman ve gayrimüslim olarak adlandırılan kalpleri İslam'a ısındırılması amaçlanan kişiler), köle ve cariyeler, borçlular, yolcular örnek verilebilir. Zekat anne,

baba, eş, çocuk, gayri müslim, zengin ve Hz. Muhammed soyundan gelen kişilere verilememektedir (Temel İslam Ansiklopedisi 8, 2019, s.464-477).

Siyasal, sosyal ve ekonomik dengesizliklerin yaratmış olduğu toplumsal tabakalar neredeyse dünyanın her yerinde mevcuttur. Bu durum zengin, fakir, işçi, burjuva, köylü ve asil gibi ayrılıkları daha çok ortaya çıkarmıştır. Ayrılıkların ortaya çıkmasındaki en büyük etken olarak gelir dağılımındaki adaletsizlik görülmektedir. Bu unsur sosyal dışlanma sebebi olarak da görülmektedir. İslam içerisinde sosyal adaletin sağlanabilmesi için gelirin adil şekilde dağılımının yapılması gerektiği belirtilmektedir. Gelirin adil şekilde dağıtılması devlet eliyle yapılabilir ve bu da İslam dininin düşünceleri içerisinde devletin ekonomi üzerinde bir müdahale yapabileceği kanısına ulaşmamızı sağlar. Adil dağıtımda zekat unsurunun etkili bir araç olabileceği düşünülmektedir. Zengin ve fakir kesim arasındaki nefret ve kin gibi kötü duyguları en aza indirmeye çalışan zekatın yeteri derecede toplumda uygulanabilmesi durumunda refahı artırıcı etkileri olabilecektir. Zekatın toplumsal anlamda bir anlaşma sağlayabilmesi için köprü olma, asayiş sağlama, cömertliğin önünü açma ve sosyal güvenliği sağlama gibi fonksiyonları bulunmaktadır (Aydın, 2019, s.369-378). Bireysel olarak maneviyata etki eden zekat ibadeti, toplumunda adil dağıtımın sağlanabilmesi açısından da önemli bir unsurdur. Bu sayede farklı hayat şartlarına sahip kişiler arasında toplumsal olarak bağlayıcı olumlu ilişkiler kurulmasının önü açılacaktır. Birbirine bağlı toplumların çeşitli toplumsal felaketlere (savaş ve doğal afet gibi) karşı dirençleri daha kuvvetli olabilecektir. Böylelikle zorlukların üstesinden kolaylıkla gelebileceklerdir.

Kur'an içerisinde zekatın geçtiği ayetlere baktığımızda;

- *Fakat içlerinden ilimle derinleşmiş olanlar ve müminleri sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükafat vereceğiz (Nisa 4/162. Ayet).*
- *O kimseler, namazı kılarlar, zekatı verirler; onlar ahirette de kesin olarak iman ederler (Lokman 31/4. ayet).*

- *Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir (Maun 107/1-3).*

zekat konusunun çeşitli yönlerinden ele alındığı görülmektedir. Zekatın hem dini ibadet olarak hem de devlet için vergi verilmesi anlamında toplumsal önemi bulunmaktadır. Zekat sorumluluğunu yerine getirmeyen kişiler yalnızca devlet bağlamında yükümlülükleri yerine getirmemekle değil, uhrevi boyutta da yapılması gerekeni yapmadığı için zekat verilmemesinin anlamı çok boyutludur. Vergilerin de aslında sahip olunan mallar üzerinden alınan ücretler olduklarını düşünürsek devlet bağlamında baktığımızda da vergi kaçakçılığının zekat ibadeti ile önüne geçilebileceğini bizlere göstermektedir. İslam'da ki kesin emir ve kanun niteliğinde kararlar olarak bilinen naslar doğrultusunda çok kazanıp/tüketen insan değil; zengin olsa dahi nimetleri ihtiyacı olan diğer kullarla paylaşan ve israf etmeyen insanların toplum içerisinde olması gerektiği belirtilmektedir (Yılmaz ve Sırım, 2017, s.79-84).

3.4.4. Kurban

Allah ile yakınlığı arttırmak amacıyla şartlarının ve zamanının belli olduğu tarihlerde kesilen hayvanlar kurban adı altında geçmektedir. Kurban hac ve umre sırasında, yeni doğan çocuk arkasından, adak olarak ve kurban bayramında kesilebilmektedir. Kurban etinin yakın akraba, komşu ve ihtiyacı olan kişilere dağıtılmasıyla sosyal fayda sağlarken aynı zamanda Müslümanlar için dini bir görevi yerine getirmenin ruhani tatminini de yaşatmaktadır. Kur'an içerisinde;

Biz kurbanlık sığır ve develeri sizin için Allah'ın dininin işaretlerinden kıldık. Onlarda sizin için pek çok hayır vardır. Onları usulüne uygun şekilde kurban ederken de Allah'ın adını anın. Usulüne uygun olarak kesildiğinde etlerinden hem siz yiyin, hem kanaat gösterip istemeyene, hem de isteyen fakire yedin. İşte böylece şükredesiniz diye biz bunları sizin hizmetinize verdik. O kurbanların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Allah'a yalnız sizin takvanız ulaşır... (el-Hac 22/36-37).

Kurban ibadetinin geçmekte olduğu yerlerden bu ayet örnek verilebilir. Toplum içerisinde dayanışma ve yardımlaşma gibi unsurlar kurban ibadeti sayesinde sağlanabilmektedir. Maddi durumu iyi olan kişiler üzerinde bu ibadet mallarını paylaşmak, yardımlaşmak ve cimriliğin azaltılması gibi etkilerinin yanında maddi durumu iyi olmayan kişiler için ise dünyada bulunan nimetlerin adil şekilde

dağıtıldığına karşı Allah'a olan şükür ve inançlarını arttırmaktadır. Hayvan üreticilerinin ekonomik olarak kurban ibadeti sayesinde faydalandıkları da bilinmektedir. İslam içerisinde kurban kesecek olan kişinin Müslüman olması, ergenlik dönemine ulaşmış ve akıllı olması, özgür olması, yolcu olmaması, belirli bir maddi kuvvete sahip olması (kişilerin temel ihtiyaç ve borçları haricinde 85 gr. altın, para ya da mala sahip olması) gerekli olarak görülmüştür. Kurban ibadetinin yapılacağı zamanda hayvan için aranan şartlar ise; koyun, keçi, sığır, deve gibi hayvanlardan olması, kusuru bulunmaması, yaşının uygun olması, kişinin sahipliği altında bulunması, niyet olarak ibadet esas alınması ve vakti içerisinde kesilmesi şeklindedir (Temel İslam Ansiklopedisi 5, 2019, s.255-259).

Kurban etinden kurban kesen kişi yiyebilmekte ve onu daha sonra tüketmek için muhafaza da edebilmektedir. İslam içerisinde kurban etinin üçte birlik kısmının fakir kesime verilmesi, üçte birinin kendi ailesi tarafından yenilebilmesi ve kalan üçte birinin ise muhafaza etmesi uygun görülmüştür. Kurban kesen kişinin maddi durumu çok iyi değilse yalnızca kendi yemesi de caiz olarak görülmüştür (Demiroğlu, 2022, s.160).

Kurban kesimi dönemsel olarak zamanında kesildiğinde ekonomik ve ticari etkilerinin olduğu görülebilmektedir. Kurbanlık yetiştiriciliği yapan kişiler ekonomik anlamda bulunduğu ülkeyi etkilemektedir. Yalnızca hayvan yetiştiricileri değil bu dönemde işinde iyi olan kasaplarda hayvan kesimlerinden belirli ücretler alarak gelir sağlamaktadırlar (Boran, 2020, s.78).

Kurban çok eski tarihlerden itibaren insanların yapmış oldukları bir eylemdir. İslam dininde kurban ibadetinin yeri büyüktür. Kurban kesimi daha çok kurban bayramında yapılan dini önemi çoğu Müslümanlar için büyük olan bir ibadettir. Bu ibadet sırasında Allah'a bir şükran olarak sunulan belirli nitelikteki hayvanların kanını niyet olarak akıtmak esas alınmıştır. Kurban belirli zaman aralığında kesildikten sonra belirli bir kısmını kesen kişi ve ailesinin yemesinin ardından üçte birlik kısmını maddi imkânı olmayan kişilere dağıtarak yardımda bulunulması istenmiştir. Bu yardımlar sayesinde

toplum içerisindeki maddi anlamda düşük kesim yapılan yardımlar ile kendi ve ailesinin et ürünlerinden faydalanması sağlanmaktadır. Gelir dağılımı farklılıkları bu ibadet ile dönemsel olarak da olsa bir nebze dengelenebilmektedir.

3.4.5. Oruç

İslam dini içerisinde yer alan ibadetlerden birisi olan oruç sabah ezanı okunduğu vakitten akşam ezanı okunduğu vakte kadar kişilerin kendilerini yeme-içme, cinsel münasebet ve kalp kırıcı söz ve davranışlardan kendilerini sakınmasıyla yerine getirilmektedir. Allah'ın rızasını kazanmanın yanında bireylerin nefslerini terbiye etmesini sağlayan bu ibadet, toplumun belirli kesimlerinde darlık içerisinde yaşayanları anlayabilmek alt anlamı da taşımaktadır. Ramazan ayı boyunca Müslüman çoğunluk olan toplumlarda orucun beraber şekilde tutulması toplumsal birlik bağlarının kuvvetlenmesini sağlayabilmektedir. Kur'an içerisinde oruç ile ilgili "Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten korunasınız diye, size de farz kılındı". Ramazan bayramında tutulan oruç dışında kişiler isteğe bağlı olarak nafil oruç tutabilmektedirler. Oruç tutabilmek için Müslüman olmak, özgür olmak, ergenlik çağına ulaşmış ve aklı yerinde olmak, yolcu olmamak ve sağlıklı olmak gibi şartlar bulunmaktadır. Hamile olmak, bebek emzirmek, yaşlılık gibi kişilerin oruç tutmasını engelleyen durumlar olabilmektedir. Oruçlu olduğu vakit içerisinde yeme-içme ve cinsel ilişki eylemlerinde bulunulursa oruç bozulmuş sayılmaktadır. İsteyerek orucun bozulması durumlarında kaza ve kefarete orucunun tutulmasının gerekli olduğundan bahsedilmiştir. Kefaret olarak köle azad etmek, iki ay oruç tutmak ya da altmış fakir kişiyi bir gün doyurmak gösterilmiştir (Bakara, 2/183., akt.: Temel İslam Ansiklopedisi 6, 2019, s 406-411).

Oruç bireylerinin nefslerinin yarattıkları arzulara karşı gelebilme, fedakarlık duygusu, maddi menfaati ortadan kaldırma, gurur duygusunu ortadan kaldırma, açlığı ve susuzluğa dayanma gücü sağlama, mide ve diğer organların yılda bir kez dinlendirme, zengin ve fakiri birleştirme gibi kazanımlar edinilmesini sağlamaktadır (Çelikkaya, 1969, s.12).

Yapılan bir araştırmaya göre örneklem içerisindeki oruç tutan kişilerin %94'ü fakir ve yoksul insanlara karşı merhametli ve yardımsever oldukları ortaya çıkmıştır. Aynı araştırmada katılımcıların oruçlu iken daha az asabi ve sinirli olmalarının yüzde %61,8'lik kısmından evet her zaman seçeneği işaretlendiği görülmüştür ve böylelikle yarından fazlasının oruç sayesinde öfke kontrolü yapabildikleri de belirtilebilir (Kımtır, 2015, s.16).

Oruç ibadeti Allah'a yakınlaştırma gibi manevi görevin yanı sıra toplum içerisinde bulunan gelir düzeyi farklı kesimler arasında da birbirlerini anlama ve yardımlaşma gibi toplumsal hedefler de sunmaktadır. Ramazan ayı içerisinde oruç tutamayan kişilerin yardıma ihtiyacı olan kesimlere verdikleri fitre gibi maddi yardımlar ve ramazan kolisi dağıtımı gibi unsurlar toplum içerisinde dayanışma bağını güçlendirecek etkiler sunabilecektir. Durumu iyi olan kişilerin gündelik yaşamın getirmiş olduğu yoğunluk ve kendi hayatına odaklanma gibi durumlar yardıma ihtiyacı olan diğer kesimlerin zaman zaman unutulmasına sebebiyet verebilir. Ramazan ayı ve kurban bayramı gibi yardımlaşmayı temelinde barındıran günlerin ihtiyacı olan insanlara el uzatılabilmesi için vesile olması ve en azından yılda birkaç kere olsun hatıra gelmeleri de onların zengin kesime karşı oluşabilecek olumsuz duygularını törpüleme, adaletin işliyor oluşunun verdiği güven gibi durumları ortaya çıkarabilecektir.

4. BULGULAR

Tablo 4.1: Cinsiyet

Değişken	Sayı	Yüzde
Kadın	175	49,6
Erkek	178	50,4
Toplam	353	100,0

Katılımcıların %49,6'sı kadınlardan, %50,4'ü' i ise erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 4.2: Yaş

Değişken	Sayı	Yüzde
1.18-24	143	40,5
2.25-35	87	24,6
3.36-45	67	19,0
4.46 ve üzeri	56	15,9
Toplam	353	100,0

Katılımcıların %40,5'i 18-24 yaş aralığında, %24,6'sı 25-35 yaş aralığında, %19,0'u 36-45 yaş aralığında, %15,9'u ise 46 ve üzeri yaş aralığındadır.

Tablo 4.3: Medeni Durum

Değişken	Sayı	Yüzde
Evli	130	36,8
Bekâr	202	57,2
Eşinden Ayrılmış	12	3,4
Eşi Ölmüş	9	2,5
Toplam	353	100,0

Katılımcıların %36,8'i evli, %57,2'si bekâr, %3,4'ü eşinden ayrılmış ve %2,5'de eşi ölmüşlerden oluşmaktadır.

Tablo 4.4: Eğitim

Değişken	Sayı	Yüzde
İlkokul ve altı	7	2,0
Ortaokul	18	5,1
Lise	76	21,5
Üniversite ve üzeri	252	71,4
Toplam	353	100,0

Katılımcıların %2'si ilkokul, %5,1'i ortaokul, %21,5'i lise ve %71,4'ü üniversite ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir.

Tablo 4.5: Meslek

Değişken	Sayı	Yüzde
İşçi	39	11,0
Memur	29	8,2
Esnaf	26	7,4
Serbest Meslek	35	9,9
Emekli	10	2,8
Ev Hanımı	27	7,6
Öğretmen	47	13,3
İşsiz	15	4,2
Öğrenci	96	27,2
Diğer	29	8,2
Toplam	353	100,0

Katılımcıların %11'i işçi, %7,4'ü memur, %7,4'ü esnaf, %9,9'u serbest meslek, %2,8'i emekli, %7,6'sı ev hanımı, %13,3'ü öğretmen, %4,2'si işsiz, %27,2'i öğrenci ve %8,2'i diğer meslek gruplarından oluşmaktadır.

Tablo 4.6: Aylık Kazanç

Değişken	Sayı	Yüzde
1.5000tl ve altı	32	9,1
2.5001-7000TL	22	6,2
3.7001-10000TL	60	17,0
4.10001-15000TL	71	20,1
5.15001-20000TL	41	11,6
6.20001-30000TL	17	4,8
7.30001TL ve üzeri	11	3,1
8.Düzenli kazancı yok	99	28,0
Toplam	353	100,0

Katılımcıların %9,1'i 5000 tl ve altı, %6,2'i 5001-7000 tl aralığı, %17,0'si 7001-10000 tl aralığı, %20,1'i 10001-15000 tl aralığı, %11,6'ı 15001-20000 tl aralığı, %4,8'i 20001-30000 tl aralığı, %3,1'i 30001 tl ve üzeri ve %28,0'i ise düzenli bir kazancı olmayan gelir düzeyine sahiptir.

4.1. Kişisel Özellikler

4.1.1. Cinsiyet

Tablo 4.7: Cinsiyet' e göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (T-Test)

Yardımlaşma	N	$\bar{X}$	S	t	Sd	p
Kadın	175	4,56	0,71	1,865	351	0,63
Erkek	178	4,41	0,85			

Toplam	353
---------------	------------

Cinsiyete göre yardımlaşmaya yönelik tutum puanlarına bakıldığında kadınların 4,56, erkeklerin ise 4,41 puan ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Kadın ve erkeklerin puan ortalamaları arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,806$).

Tablo 4.8: Cinsiyet' e göre devletin rolü puanlarının karşılaştırılması. (T-Test)

Devletin Rolü	N	$\bar{X}$	S	t	Sd	p
Kadın	175	4,64	0,50	-,923	351	0,357
Erkek	178	4,69	0,50			
Toplam	353					

Cinsiyete göre devletin rolüne yönelik tutum puanlarına bakıldığında kadınların 4,64, erkeklerin ise 4,69 puan ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Kadın ve erkeklerin puan ortalamaları arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,357$).

Tablo 4.9: Cinsiyet' e göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (T-Test)

İnsani eşitlik	N	$\bar{X}$	S	t	Sd	p
Kadın	175	4,73	0,56	2,041	351	0,041
Erkek	178	4,56	0,89			
Toplam	353					

Cinsiyete göre insani eşitliğe yönelik tutum puanlarına bakıldığında kadınların 4,73, erkeklerin ise 4,56 puan ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Fark istatistiksel olarak kadınların lehine anlamlı derecede yüksektir($p<0,041$).

Tablo 4.10: Cinsiyet' e göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (T-Test)

Adil Ücret	N	$\bar{X}$	S	t	Sd	p
Kadın	175	4,58	0,58	-,329	351	0,743
Erkek	178	4,60	0,58			
Toplam	353					

Cinsiyete göre adil ücret yönelik tutum puanlarına bakıldığında kadınların 4,58, erkeklerin ise 4,60 puan ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Kadın ve erkeklerin puan ortalamaları arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>,743$).

4.1.2. Yaş

Tablo 4.11: Yaşa göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Yardımlaşma	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.18-24	143	4,46	0,77	,514	3	0,673
2.25-35	87	4,55	0,73			
3.36-45	67	4,41	0,94			
4.46 ve üzeri	56	4,53	0,76			
Toplam	353	4,48	0,79			

Yaşa göre yardımlaşmaya yönelik puan ortalamaları karşılaştırıldığında puan ortalamaları 18-24 yaş için 4,46, 25-35 yaş için 4,55, 36-45 yaş için 4,41, 46 ve üzeri yaş için 4,53 olduğu görülmektedir. Yaş grupları arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>,673$).

Tablo 4.12: Yaşa göre devletin rolü puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Devletin Rolü	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p	İkili KarşılaştırmaP*
1.18-24	143	4,54	0,57	4,564	3	0,004	2,3
2.25-35	87	4,72	0,40				1
3.36-45	67	4,77	0,27				1
4.46 ve üzeri	56	4,75	0,62				
Toplam	353	4,66	0,50				

* Varyanslar farklı olduğu için Games-Howel ikili karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Yaşa göre devletin rolüne yönelik puan ortalamaları karşılaştırıldığında 18-24 yaş için 4,54, 25-35 yaş için 4,72, 36-45 yaş için 4,77, 46 ve üzeri yaş için 4,75 olduğu görülmektedir. Fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,004$). Gruplar arası farkı görmek için yapılan Post Hoc testi sonucunda 18-24 yaş grubu ile 25-35 ve 36-45 yaş gruplarının farklılaştığı görülmüştür. 25-35 ve 36-45 yaş gruplarının devletin rolüne yönelik tutum puanları 18-24 yaş grubundan anlamlı derecede yüksektir.

Tablo 4.13: Yaşa göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

İnsani eşitlik	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p	İkili KarşılaştırmaP*
1.18-24	143	4,51	0,91	3,032	3	0,032	3
2.25-35	87	4,67	0,64				
3.36-45	67	4,81	0,48				1
4.46 ve üzeri	56	4,74	0,66				
Toplam	353	4,64	0,75				

* Varyanslar farklı olduğu için Games-Howel ikili karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Yaşa göre insani eşitliğe yönelik puan ortalamaları karşılaştırıldığında puan ortalamaları 18-24 yaş için 4,51, 25-35 yaş için 4,67, 36-45 yaş için 4,81, 46 ve üzeri

yaş için 4,74 olduğu görülmektedir. Fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,032$). Gruplar arası farkı görmek için yapılan Post Hoc testi sonucunda 18-24 yaş grubu ile 36-45 yaş gruplarının farklılaştığı görülmüştür. 36-45 yaş grubunun yardımlaşmaya yönelik tutum puanları 18-24 yaş grubundan anlamlı derecede yüksektir.

Tablo 4.14: Yaşa göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Adil ücret	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.18-24	143	4,50	0,68	2,258	3	0,081
2.25-35	87	4,68	0,47			
3.36-45	67	4,68	0,39			
4.46 ve üzeri	56	4,58	0,62			
Toplam	353	4,59	0,58			

Yaşa göre adil ücrete yönelik puan ortalamaları karşılaştırıldığında puan ortalamaları 18-24 yaş için 4,50, 25-35 yaş için 4,68, 36-45 yaş için 4,68, 46 ve üzeri yaş için 4,58 olduğu görülmektedir. Yaş grupları arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p > 0,081$).

4.1.3. Medeni Durum

Tablo 4.15: Medeni durumlarına göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Yardımlaşma	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p	İkili Karşılaştırma [*]
1.Evli	130	4,58	0,70	3,056	3	0,028	4
2.Bekâr	202	4,45	0,82				
3.Eşinden Ayrılmış	12	4,57	0,72				
4.Eşi Ölmüş	9	3,80	1,17				1
Toplam	353	4,48	0,79				

* Tukeyikili karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Medeni duruma göre yardımlaşmaya yönelik tutum puanlarına bakıldığında evli 4,58, bekâr 4,45, eşinden ayrılmış 4,57, eşi ölmüş, 3,80 olduğu görülmektedir. Fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,028$). Gruplar arası farkı görmek için yapılan Post Hoc testi sonucunda evlilerle eşi ölmüşlerin evlilerin lehine farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 4.16: Medeni durumlarına göre devletin rolü tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Devletin rolü	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p	İkili KarşılaştırmaP*
1.Evli	130	4,75	0,47	2,807	3	0,040	1
2.Bekâr	202	4,59	0,53				2
3.Eşinden Ayrılmış	12	4,75	0,29				
4.Eşi Ölmüş	9	4,70	0,27				
Toplam	353	4,66	0,50				

* Tukey ikili karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Medeni duruma göre devletin rolüne yönelik tutum puanlarına bakıldığında evli 4,75, bekar, 4,59, eşinden ayrılmış 4,75, eşi ölmüş 4,70 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,040$). Yapılan ikili karşılaştırma (ANOVA) sonucunda; evli olanlarla bekarların evli olanların lehine farklılaştığı görülmüştür.

Tablo 4.17: Medeni durumlarına göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

İnsani Eşitlik	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p	İkili KarşılaştırmaP*
1.Evli	130	4,82	0,46	5,367	3	0,001	2
2.Bekâr	202	4,53	0,86				1,3
3.Eşinden Ayrılmış	12	4,91	0,28				1
4.Eşi Ölmüş	9	4,22	1,07				

Toplam	353	4,64	0,75
---------------	------------	------	------

Medeni duruma göre insani eşitlik tutum puanlarına bakıldığında evli 4,83, bekâr 4,53, eşinden ayrılmış 4,91, eşi ölmüş 4,22 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,001$). Yapılan ikili karşılaştırma (ANOVA) sonucunda; evlilerle bekârların evlilerin lehine farklılaştığı, bekârların eşinden ayrılmışlarla eşinden ayrılmışların lehine farklılaştığı sonucu çıkmıştır. Farklı bir ifade ile evli ve eşinden ayrılmış olanların insani eşitliğe yönelik tutum puanları bekârlardan anlamlı derece de yüksektir.

Tablo 4.18: Medeni durumlarına göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Adil ücret	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p	İkili KarşılaştırmaP*
1.Evli	130	4,71	0,46	4,276	3	0,006	2,4
2.Bekâr	202	4,53	0,64				1
3.Eşinden Ayrılmış	12	4,58	0,45				
4.Eşi Ölmüş	9	4,15	0,50				1
Toplam	353	4,59	0,58				

Medeni duruma göre adil ücret tutum puanlarına bakıldığında evli 4,71, bekâr 4,53, eşinden ayrılmış 4,58, eşi ölmüş 4,15 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,006$). Yapılan ikili karşılaştırma (ANOVA) sonucunda; evlilerle bekârların ve eşi ölmüşlerin evlilerin lehine farklılaştığı, sonucu çıkmıştır. Farklı bir ifade ile evlilerin adil ücrete yönelik tutum puanları bekâr ve eşi ölmüşlerden anlamlı derecede yüksektir.

4.1.4. Eğitim Durumu

Tablo 4.19: Eğitim durumlarına göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Yardımlaşma	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.İlkokul ve altı	7	4,67	0,47	1,690	3	,169
2.Ortaokul	18	4,73	0,60			
3.Lise	76	4,60	0,67			
4.Üniversite ve üzeri	252	4,43	0,84			
Toplam	353	4,48	0,79			

Eğitim durumlarına göre yardımlaşma tutum puanlarına bakıldığında ilkokul ve altı 4,67, ortaokul 4,73, lise 4,60, üniversite ve üzeri 4,43 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,169$).

Tablo 4.20: Eğitim durumlarına göre devletin rolü tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Devletin rolü	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.İlkokul ve altı	7	4,71	0,39	,757	3	,519
2.Ortaokul	18	4,58	0,83			
3.Lise	76	4,73	0,43			
4.Üniversite ve üzeri	252	4,64	0,49			
Toplam	353	4,66	0,50			

Eğitim durumlarına göre devletin rolü tutum puanlarına bakıldığında ilkokul ve altı 4,71, ortaokul 4,58, lise 4,73, üniversite ve üzeri 4,64 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,519$).

Tablo 4.21: Eğitim durumlarına göre insani eşitlik tutum puanlarının parçlaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

İnsani Eşitlik	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.İlkokul ve altı	7	4,89	0,28	2,237	3	0,084
2.Ortaokul	18	4,77	0,52			
3.Lise	76	4,80	0,50			
4.Üniversite ve üzeri	252	4,58	0,82			
Toplam	353	4,64	0,75			

Eğitim durumlarına göre insani eşitlik tutum puanlarına bakıldığında ilkokul ve altı 4,89, ortaokul 4,77, lise 4,80, üniversite ve üzeri 4,58 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,084$).

Tablo 4.22: Eğitim durumlarına göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Adil Ücret	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.İlkokul ve altı	7	4,51	0,62	0,263	3	0,852
2.Ortaokul	18	4,62	0,56			
3.Lise	76	4,64	0,54			
4.Üniversite ve üzeri	252	4,58	0,59			
Toplam	353	4,59	0,58			

Eğitim durumlarına göre adil ücret tutum puanlarına bakıldığında ilkokul ve altı 4,51, ortaokul 4,62, lise 4,64, üniversite ve üzeri 4,58 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,852$).

4.1.5. Meslek

Tablo 4.23: Mesleğe göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Yardımlaşma	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p	İkili karşılaştırma p*
1.İşçi	39	4,41	0,91	2,310	9	0,016	
2.Memur	29	4,45	0,81				
3.Esnaf	26	4,65	0,47				
4.Serbest Meslek	35	4,73	0,53				
5.Emekli	10	3,95	01,18				
6.Ev Hanımı	27	4,86	0,25				7,9
7.Öğretmen	47	4,25	0,97				6
8.İşsiz	15	4,38	0,98				
9.Öğrenci	96	4,44	0,78				6
10.Diğer	29	4,57	0,71				
Toplam	353	4,48	0,79				

* Varyanslar farklı olduğu için Games-Howel ikili karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Mesleğe göre yardımlaşma tutum puanlarına bakıldığında işçi 4,41, memur 4,45, esnaf 4,65, serbest meslek 4,73, emekli 3,95, ev hanımı 4,86, öğretmen 4,25, işsiz 4,38, öğrenci 4,44, diğer 4,57 olduğu görülmektedir.

Fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,016$). Gruplar arası farkı görmek için yapılan Post Hoc testi sonucunda ev hanımları ile öğretmen ve öğrenci meslek gruplarının ev hanımlarının lehine farklılaştığı görülmektedir. Farklı bir ifade ile ev hanımlarının yardımlaşmaya yönelik tutum puanları öğretmen ve öğrencilerden anlamlı derecede yüksektir.

Tablo 4.24: Mesleğe göre devletin rolü tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Devletin rolü	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.İşçi	39	4,71	0,66	1,473	9	0,156
2.Memur	29	4,77	0,32			
3.Esnaf	26	4,71	0,42			
4.Serbest Meslek	35	4,79	0,45			
5.Emekli	10	4,54	0,91			
6.Ev Hanımı	27	4,63	0,38			
7.Öğretmen	47	4,76	0,29			
8.İşsiz	15	4,68	0,43			
9.Öğrenci	96	4,53	0,56			
10.Diğer	29	4,63	0,51			
Toplam	353	4,66	0,50			

Mesleğe göre devletin rolü tutum puanlarına bakıldığında işçi 4,71, memur, 4,77, esnaf 4,71, serbest meslek 4,79, emekli 3,54, ev hanımı 4,63, öğretmen 4,76, işsiz 4,68, öğrenci 4,53, diğer 4,63 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,156$).

Tablo 4.25: Mesleğe göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

İnsani Eşitlik	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.İşçi	39	4,77	0,61	1,514	9	0,141
2.Memur	29	4,85	0,44			
3.Esnaf	26	4,77	0,39			
4.Serbest Meslek	35	4,75	0,59			
5.Emekli	10	4,40	01,26			
6.Ev Hanımı	27	4,83	0,32			
7.Öğretmen	47	4,61	0,68			
8.İşsiz	15	4,71	0,61			
9.Öğrenci	96	4,48	0,94			
10.Diğer	29	4,48	0,96			
Toplam	353	4,64	0,75			

Mesleğe göre insani eşitlik tutum puanlarına bakıldığında işçi 4,77, memur 4,85, esnaf 4,77, serbest meslek 4,75, emekli 4,40, ev hanımı 4,83, öğretmen 4,61, işsiz 4,71, öğrenci 4,48, diğer 4,48 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,141$).

Tablo 4.26: Mesleğe göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Adil ücret	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.İşçi	39	4,63	0,58	1,109	9	0,355
2.Memur	29	4,73	0,36			
3.Esnaf	26	4,61	0,69			
4.Serbest Meslek	35	4,75	0,45			
5.Emekli	10	4,24	0,95			
6.Ev Hanımı	27	4,62	0,53			
7.Öğretmen	47	4,57	0,46			
8.İşsiz	15	4,56	0,61			
9.Öğrenci	96	4,51	0,66			
10.Diğer	29	4,61	0,51			
Toplam	353	4,59	0,58			

Mesleğe göre adil ücret tutum puanlarına bakıldığında işçi 4,63, memur 4,73, esnaf 4,61, serbest meslek 4,75, emekli 4,24, ev hanımı 4,62, öğretmen 4,57, işsiz 4,56, öğrenci 4,51, diğer 4,61 olduğu görülmektedir. Bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,355$).

4.1.6. Aylık Kazanç

Tablo 4.27: Aylık kazanca göre yardımlaşma tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Yardımlaşma	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.5000tl ve altı	32	4,66	0,55	1,098	7	0,364
2.5001-7000TL	22	4,47	1,13			
3.7001-10000TL	60	4,60	0,66			
4.10001-15000TL	71	4,31	0,88			
5.15001-20000TL	41	4,47	0,79			
6.20001-30000TL	17	4,60	0,80			
7.30001TL ve üzeri	11	4,70	0,45			
8.Düzenli kazancı yok	99	4,45	0,80			
Toplam	353	4,48	0,79			

Tablo sonuçlarına bakıldığında 5000Tl ve altı 4,46, 5001-7000TL 4,47, 7001-10000TL 4,60, 10001-15000TL4,31, 15001-20000TL 4,47, 20001-30000TL 4,60, 30001TL ve üzeri 4,60 ve Düzenli kazancı yok 4,70 puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir. Gruplar arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p>0,364$).

Tablo 4.28: Aylık kazanca göre devletin rolü tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Devletin rolü	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.5000tl ve altı	32	4,61	0,47	1,607	7	0,132
2.5001-7000TL	22	4,64	0,68			
3.7001-10000TL	60	4,63	0,56			
4.10001-15000TL	71	4,72	0,44			
5.15001-20000TL	41	4,84	0,31			
6.20001-30000TL	17	4,72	0,51			
7.30001TL ve üzeri	11	4,79	0,45			
8.Düzenli kazancı yok	99	4,56	0,52			
Toplam	353	4,66	0,50			

Tablo sonuçlarına bakıldığında 5000Tl ve altı 4,61, 5001-7000TL 4,64, 7001-10000TL 4,63, 10001-15000TL 4,72, 15001-20000TL 4,84, 20001-30000TL 4,72, 30001TL ve üzeri 4,79 ve Düzenli kazancı yok 4,56 puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir. Gruplar arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır($p>0,132$).

Tablo 4.29: Aylık kazanca göre insani eşitlik tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

İnsani Eşitlik	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.5000tl ve altı	32	4,61	0,80			

2.5001-7000TL	22	4,37	01,26		0,088
3.7001-10000TL	60	4,71	0,57		
4.10001-15000TL	71	4,71	0,65		
5.15001-20000TL	41	4,80	0,38	1,791	7
6.20001-30000TL	17	4,75	0,73		
7.30001TL ve üzeri	11	4,09	01,37		
8.Düzenli kazancı yok	99	4,61	0,75		
Toplam	353	4,64	0,75		

Tablo sonuçlarına bakıldığında 5000Tl ve altı 4,61, 5001-7000TL 4,37, 7001-10000TL 4,71, 10001-15000TL 4,71, 15001-20000TL 4,80, 20001-30000TL 4,75, 30001TL ve üzeri 4,09 ve Düzenli kazancı yok 4,61 puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir. Gruplar arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır($p>0,088$).

Tablo 4.30: Aylık kazanca göre adil ücret tutum puanlarının karşılaştırılması. (Tek Yönlü ANOVA)

Adil Ücret	N	$\bar{X}$	S	F	Sd	p
1.5000tl ve altı	32	4,55	0,50	,756	7	0,624
2.5001-7000TL	22	4,66	0,67			
3.7001-10000TL	60	4,62	0,55			
4.10001-15000TL	71	4,63	0,53			
5.15001-20000TL	41	4,66	0,40			
6.20001-30000TL	17	4,56	0,81			
7.30001TL ve üzeri	11	4,81	0,36			
8.Düzenli kazancı yok	99	4,50	0,66			
Toplam	353	4,59	0,58			

Tablo sonuçlarına bakıldığında 5000Tl ve altı 4,55, 5001-7000TL 4,66, 7001-10000TL 4,62, 10001-15000TL 4,63, 15001-20000TL 4,66, 20001-30000TL 4,56, 30001TL ve üzeri 4,81 ve Düzenli kazancı yok 4,50 puan ortalamalarına sahip

oldukları görülmektedir. Gruplar arasında aritmetik olarak fark olmakla beraber bu fark istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır($p>0,624$).

5. REGRESYON

5.1. Yardımlaşma Tutumu

Tablo 5.1: Yardımlaşma tutumunun regresyon analizi

Model	Metrik katsayılar		Standartlaştırılm	t	Anlamlılı k
	b	Std. Error	ış katsayılar β		
Sabit	2,512	,271		9,255	,000
Kadın	-,061	,081	-,038	-,757	,450
Yaş	-,073	,059	-,096	-1,241	,216
Evli	-,093	,127	-,054	-,728	,467
Eşinden ayrılmış	-,093	,224	-,022	-,416	,678
Eşi ölmüş	-,404	,256	-,082	-1,576	,116
İlkokul ve altı	-,137	,265	-,025	-,518	,605
Ortaokul	,079	,199	,020	,398	,691
Lise	,009	,107	,004	,083	,934
İşçi	-,103	,148	-,041	-,691	,490
Memur	-,033	,149	-,011	-,218	,828
Esnaf	-,023	,176	-,007	-,129	,897
Serbest meslek	,098	,168	,031	,586	,559
Emekli	,053	,260	,011	,204	,839
Ev hanımı	,215	,190	,071	1,132	,258
Öğretmen	-,110	,148	-,048	-,742	,458
İşsiz	-,040	,183	-,010	-,218	,828
Diğer	,036	,146	,013	,247	,805
Aylık Kazanç	-,024	,017	-,073	-1,385	,167
Temel dini inanç (i1, i2, i3, i4, i5, i6, i7, i8, i9, i10)	,201	,060	,180	3,351	,001
Dini davranış (d1, d4, d5, d6, d7, d8)	,383	,042	,510	9,154	,000
R= 0,644 R Square=0,415					
F (20-310) =11,002 p=0,0001					

Referans grupları: cinsiyet: erkek, medeni durum: bekâr, eğitim düzeyi: üniversite ve üzeri, meslek: öğrenci

Yapılan regresyon analizi sonucunda etkisi olan değişkenler aşağıda verilmiştir. Temel dini inançların yardımlaşma tutumuna etkisi vardır. Temel dini inançlardaki bir birim

artış yardımlaşmaya yönelik tutumlarda,210 puan artmasına neden olmaktadır etki anlamlıdır (0,001). Dini davranışların yardımlaşmaya yönelik tutumlara etkisi vardır. Dini davranışlardaki bir birim artış yardımlaşmaya yönelik tutumların ,383 puan artmasına neden olmaktadır etki anlamlıdır (0,0001).

Standartlaştırılmış regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin *yardımlaşmaya* yönelik tutum üzerindeki göreceli önem sırası dini davranış ($\beta=0,510$), temel dini inanç ($\beta=0,180$)’dir. Diğer bağımsız değişkenlerin yordayıcı bir etkisi bulunmamaktadır. Tablo sonuçlarına göre katılımcıların yardımlaşmaya yönelik tutumlarında en fazla dini davranışların (ibadetlerin) etkili olduğunu ikinci derecede de temel dini inançların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

5.2. Devletin Rolü Tutumu

Tablo 5.2: Devletin rolü tutumunun regresyon analizi

Model	Metrik katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t	Anlamlılık
	b	Std. Error	β		
Sabit	3,548	,210		16,912	,000
Kadın	-,078	,062	-,075	-1,250	,212
Yaş	,038	,046	,077	,832	,406
Evli	-,042	,098	-,038	-,424	,671
Eşinden ayrılmış	-,005	,173	-,002	-,031	,975
Eşi ölmüş	,094	,198	,030	,473	,636
İlkokul ve altı	-,082	,205	-,023	-,401	,689
Ortaokul	-,261	,154	-,102	-1,702	,090
Lise	-,011	,082	-,008	-,131	,896
İşçi	,153	,115	,095	1,337	,182
Memur	,174	,116	,095	1,508	,133
Esnaf	-,021	,136	-,009	-,151	,880
Serbest meslek	,180	,130	,089	1,385	,167
Emekli	,004	,201	,001	,019	,985
Ev hanımı	,021	,147	,011	,144	,885
Öğretmen	,184	,114	,124	1,604	,110
İşsiz	,152	,142	,061	1,076	,283

Diğer	,089	,113	,048	,787	,432
Aylık Kazanç	,013	,013	,061	,972	,332
Dini inanc (i1, i2, i3, i4, i5, i6, i7, i8, i9, i10)	,112	,046	,157	2,425	,016
Dini davranış (d1, d4, d5, d6, d7, d8)	,118	,032	,243	3,636	,000
R= 0,399 R Square=0,159 F ₍₂₀₋₃₈₀₎ =2,929 p=0,0001					

Referans grupları: cinsiyet: erkek, medeni durum: bekâr, eğitim düzeyi: üniversite ve üzeri, meslek: öğrenci

Temel dini inançların *devletin rolüne* yönelik tutumlara etkisi vardır. Temel dini inançlardaki bir birim artış *devletin rolüne* yönelik tutumlarda ,112 puan artmasına neden olmaktadır etki anlamlıdır (0,016). Dini davranışların *devletin rolüne* yönelik tutumlara etkisi vardır. Dini davranışlardaki bir birim artış *devletin rolüne* yönelik tutumların ,118 puan artmasına neden olmaktadır etki anlamlıdır (0,0001).

Standartlaştırılmış regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin *Devletin Rolüne* yönelik tutum üzerindeki göreceli önem sırası dini davranış ($\beta=0,196$), temel dini inanç ($\beta=0,159$)’dur. Diğer bağımsız değişkenlerin yordayıcı bir etkisi bulunmamaktadır. Tablo sonuçlarına göre katılımcıların devletin rolüne yönelik tutumlarında en fazla dini davranışların (ibadetlerin) etkili olduğunu ikinci derecede de temel dini inançların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

5.3. İnsani Eşitlik Tutumu

Tablo 5.3: İnsani eşitlik tutumunun regresyon analizi

Model	Metrik katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t	Anlamlılık
	b	Std. Error	β		
Sabit	1,039	,221		4,702	,000
Kadın	,051	,066	,034	,772	,441
Yaş	,042	,048	,058	,866	,387
Evli	-,075	,104	-,047	-,727	,468
Eşinden ayrılmış	-,018	,183	-,004	-,097	,923
Eşi ölmüş	-,273	,208	-,059	-1,310	,191
İlkokul ve altı	-,036	,216	-,007	-,168	,867
Ortaokul	-,155	,162	-,041	-,956	,340
Lise	,022	,087	,011	,253	,800
İşçi	,126	,121	,053	1,043	,298
Memur	,163	,122	,061	1,337	,182
Esnaf	-,001	,143	,000	-,006	,996
Serbest meslek	,028	,137	,009	,202	,840
Emekli	,091	,211	,021	,432	,666
Ev hanımı	-,043	,155	-,015	-,280	,779
Öğretmen	,038	,120	,018	,318	,751
İşsiz	,176	,149	,049	1,181	,239
Diğer	-,125	,119	-,046	-1,054	,293
Aylık Kazanç	,012	,014	,039	,867	,387
Dini inanç (i1, i2, i3, i4, i5, i6, i7, i8, i9, i10)	,621	,049	,592	12,710	,000
Dini davranış (d1, d4, d5, d6, d7, d8)	,153	,034	,216	4,486	,000
R= 0,750 R Square=0,562					
F ₍₂₀₋₃₈₀₎ =19,915 p=0,0001					

Referans grupları: cinsiyet: erkek, medeni durum: bekâr, eğitim düzeyi: üniversite ve üzeri, meslek: öğrenci

Temel dini inançların insani eşitlik tutumuna etkisi vardır. Temel dini inançlardaki bir birim artış *insani eşitliğe* yönelik tutumların ,621 puan artmasına neden olmaktadır etki anlamlıdır (0,0001). Dini davranışların *insani eşitliğe* yönelik tutumlara etkisi

vardır. Dini davranışlardaki bir birim artış *insani eşitliğe* yönelik tutumların ,153 puan artmasına neden olmaktadır etki anlamlıdır (0,0001).

Standartlaştırılmış regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenlerin *insani eşitliğe* yönelik tutum üzerindeki göreceli önem sırası temel dini inanç ($\beta=0,592$), dini davranış ($\beta=0,216$)' dır. Diğer bağımsız değişkenlerin yordayıcı bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo sonuçlarına göre katılımcıların yardımlaşmaya yönelik tutumlarında en fazla temel dini inançların ikinci derecede de dini davranışların (ibadetlerin) etkili olduğunu söyleyebiliriz.

5.4. Adil Ücret Tutumu

Tablo 5.4: Adil ücret tutumunun regresyon analizi

Model	Metrik katsayılar		Standartlaştırılmış iş katsayılar	t	Anlamlılık
	b	Std. Error	β		
Sabit	3,991	,245		16,317	,000
Kadın	-,099	,073	-,083	-1,358	,176
Yaş	-,024	,053	-,043	-,459	,647
Evli	,139	,115	,110	1,216	,225
Eşinden ayrılmış	,003	,202	,001	,013	,990
Eşi ölmüş	-,195	,231	-,053	-,845	,399
İlkokul ve altı	-,239	,239	-,058	-1,000	,318
Ortaokul	-,124	,179	-,042	-,691	,490
Lise	-,059	,096	-,039	-,616	,539
İşçi	,053	,134	,028	,397	,691
Memur	,137	,135	,065	1,014	,311
Esnaf	-,155	,158	-,062	-,977	,330
Serbest meslek	,090	,151	,038	,594	,553
Emekli	-,169	,234	-,048	-,721	,472
Ev hanımı	-,012	,171	-,005	-,068	,946
Öğretmen	-,040	,133	-,023	-,298	,766
İşsiz	,058	,165	,020	,349	,727

Diğer	,052	,132	,024	,398	,691
Aylık Kazanç	-,010	,016	-,041	-,644	,520
Dini inanç (i1, i2, i3, i4, i5, i6, i7, i8, i9, i10)	,018	,054	,022	,333	,740
Dini davranış (d1, d4, d5, d6, d7, d8)	,175	,038	,313	4,636	,000
R= 0,379 R Square=0,144 F ₍₂₀₋₃₈₀₎ =2,597 p=0,0001					

Referans grupları: cinsiyet: erkek, medeni durum: bekâr, eğitim düzeyi: üniversite ve üzeri, meslek: öğrenci

Dini davranışların adil ücrete yönelik tutumlara etkisi vardır. Dini davranışlardaki bir birim artış yardımlaşmaya yönelik tutumların ,175 puan artmasına neden olmaktadır etki anlamlıdır (0,0001). Tablo sonuçlarına göre katılımcıların yardımlaşmaya yönelik tutumlarında en fazla dini davranışların (ibadetlerin) etkili olduğunu söyleyebiliriz.

6. SONUÇ

Adalet toplum içerisinde dengeyi sağlayabilecek olan tarihler boyu önemini yitirmemiş bir unsurdur. İnsanlar arasında eşitliğin sağlanmasından ziyade fırsat eşitliğinin sağlanması daha mühim olarak görülmektedir. Maddi anlamda daha fazla imkana sahip olan kişilerle bu imkanlardan daha azına sahip olan kişiler için eşit hakların sunulması adaletsizliğe yol açabilecektir. Vergilendirme gibi durumlar eşitlik kavramının değil, fırsat eşitliği ve adalet kavramlarının uygulamaya geçirilmesi gerektiğinin bir göstergesidir. İnsanların yaratılış olarak fitrat farklılıkları, emek unsuru, bedensel ve zihinsel problemler vb. durumlar toplum içerisinde eşitliğin her bireye aynı şekilde uygulanamayacağını gösteren bir unsurdur.

İslam dininde adaletin sağlanmasına yönelik ise şu unsurlar öne çıkmaktadır; sadaka, fitre, zekat, kurban ve oruç. Bunlar dini bir vazife gibi görünseler de temelinde toplum için fayda güden tutumlar olarak da ele alınabilmektedirler. Toplum içerisinde maddi anlamda fazla gücü olmayan kimselerin yardımına tüm bu unsurlar sayesinde koşulabilmektedir. İslam dininin toplumun sağlıklı idame ettirilmesi adına yapılmasını istediği sadaka, fitre ve zekat gibi uygulamalar sayesinde adaletli bölüşüm de sağlanabilmektedir. Bu dini ritüeller sayesinde zengin kesim ve fakir kesim arasında bir bağ oluşarak toplumda birlik olma güdüsünü de ortaya çıkarabildiklerini söyleyebiliriz.

Geleneksel toplumların gündelik hayat içerisinde tüm işlerini beraber halletmeleri sayesinde dışarıdan gelen olumsuz etkilere karşı rahatlıkla korunabildikleri görülmektedir. Toplumlar modernleşmeyle birlikte bireyselliğe doğru gittikçe bu bağın zayıflaması sonucunda olumsuz etkilere karşı birlik olma güdüsü de ortadan kaybolabilmektedir. İbn-i Haldun'un asabiye kavramında olduğu gibi asabiyesi güçlü olan toplumlar diğer toplumlara karşı daha kuvvetli ve dağılmayan toplumlar olmaktadır. Toplumlar asabiyelerini yani topluma bağlılıklarını zaman içerisinde kaybettikçe bu bağ da giderek zayıflayarak dışarıdan gelen olumsuz etkilere daha açık hale gelmektedirler. Olumsuz etkiler neticesinde toplumların bölünmeleri ve

parçalanmaları diğer toplumların boyunduruğu altına girerek özlerini kaybetmelerine yol açabilmektedir. Özlerini kaybeden toplumlar asabiyesi kuvvetli olan diğer toplum tarafından baskıya maruz kalarak gündelik hayat içerisinde adaletsizliklerle karşı karşıya kalabilirler. Dolayısıyla toplum içerisinde adaletin sağlanması için maddi anlamda kuvvetli olanların diğer düşkün kesime İslam çerçevesinde belirlenmiş olan dini ritüeller ile yardımda bulunarak hem dini görevlerini yerine getirmiş olurlar hem de toplumun birbirine olan bağlılığını kuvvetlendirerek dışarıdan gelebilecek olan olumsuz etkilere karşı kuvvetli ve sarsılmaz bir duruş sergileyebilirler.

Bu çalışmada tez danışmanı Şahin DOĞAN tarafından hazırlanan “ dini inanç ölçeği”, “dini davranış ölçeği” ve “İslam’da sosyal adalet ölçeği” olmak üzere üç ölçek kullanılmıştır. Bu araştırma için hazırlanan “İslam’da Sosyal Adalet ölçeği” dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek alt boyutları *yardımlaşma, devletin rolü, insani eşitlik* ve *adil ücret* olarak adlandırılmıştır. Araştırma neticesinde demografik değişkenlerin (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ekonomik düzey ve meslek) bu boyutlara etkilerinin olup olmadığına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Yapılan t-test analiz sonuçlarına göre kadınların *insani eşitliğe* yönelik tutumları erkeklerden anlamlı derecede yüksek çıkmıştır. Diğer üç faktörde aritmetik olarak görece farklar olmakla beraber istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılaşma olmadığı görülmüştür.

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçlarına göre yaş ilerledikçe devletin rolüne yönelik tutumlarda 18-24 ve 25-35, 36- 45 arasında farklılık olduğu görülmüştür. 25-35 yaş ve 36-45 yaş aralıklarının *devletin rolüne* yönelik tutumları 18-24 yaş aralığına göre anlamlı derecede yüksektir. 36-45 yaş aralığının *insani eşitliğe* yönelik tutum puanları 18-24 yaş grubuna göre anlamlı derecede yüksektir.

Yapılan tek yönlü ANOVA analiz sonuçlarına göre medeni durum bağlamında baktığımızda evlilerin yardımlaşmaya yönelik tutum puanları *eşi ölmüşlerden* anlamlı derecede yüksek olduğu görülmektedir. Evlilerin *Devletin rolüne* yönelik tutum puanları *bekârlardan* anlamlı derecede yüksektir. Evlilerin *insani eşitliğe*

yönelik tutum puanları bekâr ve eşinden ayrılmışlara göre anlamlı derecede yüksektir. *Adil ücrete* yönelik tutumlarda ise evlilerin tutum puanları bekâr ve eşi ölmüşlerden anlamlı derecede yüksektir. Eğitim durumu, meslek ve aylık kazanç değişkenlerinin *yardımlaşma*, *devletin rolü*, *insani eşitlik* ve *adil ücret* tutumlarında anlamlı düzeyde bir farklılaşma olmadığı sonucu çıkmıştır.

Temel dini inançlar açısından bakıldığında yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre yardımlaşma tutumuna etkisinin olduğu görülmüştür. Temel dini inançlardaki bir birim artış yardımlaşmaya yönelik tutumlarda ,210 puan artmasına neden olmaktadır. Bu sonuçlara göre “*Temel dini inançların yardımlaşma tutumuna etkisi vardır*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmaktadır.

Dini davranışların yardımlaşmaya yönelik tutumlara etkisine baktığımızda yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre dini davranışlardaki bir birim artış yardımlaşmaya yönelik tutumlarda ,383 puan artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla dini davranışların yardımlaşmaya yönelik tutumlara etkisi bulunmaktadır. “*Dini davranışların yardımlaşmaya yönelik tutumlara etkisi vardır*” hipotezimiz doğrulanmaktadır.

Temel dini inançlar bağlamında bakıldığında yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre insani eşitlik tutumuna etkisi olduğu görülmüştür. Temel dini inançlardaki bir birim artış yardımlaşmaya yönelik tutumlarda ,621 puan artmasına neden olmaktadır. Bu sonuca göre “*Temel dini inançların insani eşitlik tutumuna etkisi vardır*” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmaktadır.

Dini davranışlar bağlamında insani eşitlik çoklu regresyon analiz sonuçlarına bakıldığında anlamlı derecede etkisinin olduğu görülmüştür. Dini davranışlardaki bir birim artış insani eşitliğe yönelik tutumların ,153 puan artmasına neden olmaktadır. Sonuçlara göre “*Dini davranışların insani eşitliğe yönelik tutumlara etkisi vardır*” hipotezimiz doğrulanmaktadır.

Özetle katılımcıların İslam’da sosyal adalete yönelik tutumlarını etkileyen temel nedenlerin dini inançlar ve dini davranışlar olduğu sonucu çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Aster, E. V. (2005). *İlkçağ ve Ortaçağ felsefe tarihi*. İstanbul: İm Yayın Tasarım.
- Aydın, M. (2019). Sosyal tabakalaşmayı önlemesi açısından zekat müessesesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 368-381.
- Bakkal, A. (2018). Adalet kavramının çeşitli tezahürleri. *Katre*, (5), 1-8.
- Barry, N. (2003). *Modern siyaset teorisi* (Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Baycar, A. (2019). Dini ve sosyolojik boyutlarıyla dayanışma-yardımlaşma olgusu. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(39), 200-225.
- Boran, M. (2020). Kurban ibadetinde maddi durumun etkisi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (39), 143-164.
- Ceren, A. ve Erdem, T. (2019). Türkiye’de yoksulluk ve sosyal yardım uygulamaları. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 6-24.
- Çakır, M. (2017). Social justice: From past to present. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(2), 560-572.
- Çelikkaya, H. (1969). Ramazan ve oruç. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2(24), 11-14.
- Çetin, E. (2014). Bir sosyal yardımlaşma pratiği olarak askıda kahve ve sadaka taşı. *Akademik Bakış Dergisi*, (41), 1-12.
- Çoban, R. (2017). Sosyal adalet, eşitlik ve sosyal hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 252-260.
- Daşlı, Y. (2018). Yoksullukla mücadele aracı olarak sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 525-542.
- Demiroğlu, K. (2022). Kurban ibadetinde maddî durumun etkisi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (39), 143-164.
- Denek, M. N. (2010). *İslam, eşitlik ve sosyal adalet*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Deniz, G. (2006). Müslümanların bir değeri İbn Haldun. *Eskiye*, 2(4), 104-108.

- Doğan, Ş. (2007). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin dini tutumları Ankara örneği*. (Doktora Tezi). Yök tez kataloğu veri tabanından erişildi.
- Doğan Ş. (2016). Dindarlık-muhafazakâr aile değerleri ilişkisi. *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 159-188.
- Eliaçık, İ. (2011). *Yaşayan Kur'an*. İstanbul: İnşa Yayınları.
- Es-Sadr, B. M. (1993). *İslam ekonomi sistemi*. 1. Cilt. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Güngör, N. (2019). İslam'ın ilk yıllarında liyakat ilkesi. *Ombudsman Akademik*, 6(11), 113-130.
- Güngör, N. ve Acar, A. (2020). İslam toplumsal sözleşmesi üzerine diyalektik bir yaklaşım. *İslam Medeniyet Dergisi*, 6 (46), 107-145.
- Hazırbulan, T. (2020). Sadaka-i Sultani defterine göre Havass-ı Refia'da mahalleler ve fakirleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(1), 89-117.
- İsi, H. (2021). Bireysel bir kurtuluş aracı olarak eski uygurlarda “sadaka” kavramı. *Milli Folklor*, 17, 141-150.
- Akdağ Sarı, K. (2015). Kemal Tahir'de sosyalizm ve batılılaşma eleştirisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 674-685.
- Karaman, H. *Adalet-fıkıh*. DİA, I, 343.
- Karagöz, Y. (2002). Liberal öğretilerde adalet, hak ve özgürlük. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 267-295.
- Karagül, M. (2016). İbn-i Haldun'da asabiyet ile devlet ve mülk ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 47-59.
- Kımtır, N. (2015). Oruç ve öfke kontrolü arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(7), 7-54.
- Kutub, S. (1968). *İslamda sosyal adalet* (Yaşar Tunagür ve M. Adnan Mansur, Çev.). İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1962.
- Mises, L. V. (2006). Sosyalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, (33), 41-48.
- Maçın, H. (2013). Güncel fıtr sadakası (fitre) miktarının tespitine dair bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 211-229.

Mutlu, K. (2011). İslam ve toplum ilişkisi. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (26), 39-42.

Özönder, H. (2000). Türk mahallelerinde sadaka taşlarının yeri ve önemi. Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 2, Ankara.

Öztürk, N. ve Öztürk, Y. (2010). *Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Sarıçam, İ. (2002). *Hız. Muhammed ve evrensel mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Sunal, O. (2011). Sosyal politika: Sosyal adalet açısından kuramsal bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 66(3), 283-305.

Şeker, A. (2017). Adalet olgusu ve sosyal refahın gelişimine yönelik sosyolojik ve tarihsel bir çözümleme. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 282-301.

Şeker, M. (1987). *İslamda sosyal dayanışma müesseseleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Şeriatı, A. (2018). *Dine karşı din*. Ankara: Fecr Yayınları.

TDK

TDV. (2019). (Tuncay Başoğlu, Ed.). Temel İslam ansiklopedisi 1. Cilt.

TDV. (2019). (Tuncay Başoğlu, Ed.). Temel İslam ansiklopedisi 2. Cilt.

TDV. (2019). (Tuncay Başoğlu, Ed.). Temel İslam ansiklopedisi 3. Cilt.

TDV. (2019). (Tuncay Başoğlu, Ed.). Temel İslam ansiklopedisi 4. Cilt.

TDV. (2019). (Tuncay Başoğlu, Ed.). Temel İslam ansiklopedisi 5. Cilt.

TDV. (2019). (Tuncay Başoğlu, Ed.). Temel İslam ansiklopedisi 6. Cilt.

TDV. (2019). (Tuncay Başoğlu, Ed.). Temel İslam ansiklopedisi 7. Cilt.

TDV. (2019). (Tuncay Başoğlu, Ed.). Temel İslam ansiklopedisi 8. Cilt.

Ünal, M. E. (2019). İbn Haldun'da devlet ve sosyal düzenin zorunluluğu. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 131-141.

Yayla, A. (1993). *Sosyal ve siyasal teori seçme yazılar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yayla, A. (2017). Sosyalizm ve sosyalistler üzerine düşünceler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (88), 69-85.

Yılmaz, H. (2021). Medine sözleşmesi bağlamında birlikte yaşama kültürü. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(1), 239-258.

Yıldız, M. (2010). İbn-i Haldun'un tarihselci devlet kuramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 25-55.

Yılmaz, Ö. ve Sırım, V. (2017). Zekat-sosyal adalet ilişkisi: Gelir dağılımındaki adaletsizliklere ilişkin teorik yaklaşımlarla mukayeseli bir inceleme. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1), 76-85.

EKLER

EK-1: BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU

LÜTFEN BU DÖKÜMANI DİKKATLİCE OKUMAK İÇİN ZAMAN AYIRINIZ

Sizi Habibe Hayat BAĞBAKAN tarafından yürütülen “İslam’da Sosyal Adaletle Yönelik Tutumlar” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmaya katılıp katılmama kararını vermeden önce, araştırmanın neden ve nasıl yapılacağını bilmeniz gerekmektedir. Bu nedenle bu formun okunup anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Eğer anlayamadığınız ve sizin için açık olmayan şeyler varsa, ya da daha fazla bilgi isterseniz bize sorunuz.

Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkına sahipsiniz. Çalışmayı yanıtlamanız, araştırmaya katılım için onam verdiğiniz biçiminde yorumlanacaktır. Size verilen formlardaki soruları yanıtlarken kimsenin baskısı veya telkini altında olmayınız. Bu formlardan elde edilecek kişisel bilgiler tamamen gizli tutulacak ve yalnızca araştırma amacı ile kullanılacaktır.

Habibe Hayat BAĞBAKAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans

1.Cinsiyetiniz?

1. Kadın () 2.() Erkek

2. Yaşınız?

1.() 18-24 2. ()25-30 3. () 31-35 4.() 36-40 5. () 41-45 6.()46-50 7.() 51 ve üzeri

3. Medeni Durumunuz

1. () Evli 2. () Bekâr 3) Eşinden ayrılmış 4) Eşi ölmüş

4. Eğitim Durumunuz?

1. () İlkokul mezunu ve altı 2. () Ortaokul 3. () Lise 4 () Üniversite ve üzeri

5. Mesleğiniz?

1. () İşçi 2. () Memur 3. () Esnaf 4. () Serbest meslek 5. () Emekli 6. () Ev hanımı 7. () Öğretmen
8. () Çiftçi 9. () İşsiz 10. () Öğrenci 11. () Diğer.....

6. Aylık kazancınız?

1. () 5000 TL ve altı 2. () 5001-7000 TL 3. () 7001-10000 TL 4. () 10001-15000 TL
5. () 15001-20000 TL 6. () 20001-30000 TL 7. () 30001 TL ve üzeri 8. () Düzenli kazancı yok (ev hanımı, öğrenci, işsiz gibi)

7. Hangi şehirde ikamet ediyorsunuz? Lütfen yazınız.....

Sayın katılımcı lütfen aşağıdaki ifadelere ne kadar katıldığınızı çarpı (X) işareti koyarak belirtiniz.

1. Allah vardır ve birdir.

Kesinlikle Katılıyorum () Katılıyorum () Kararsızım () Katılmıyorum () Kesinlikle Katılmıyorum ()

2. Ölümden sonra dirilme gerçektir ve ahiret hayatı vardır.

Kesinlikle Katılıyorum () Katılıyorum () Kararsızım () Katılmıyorum () Kesinlikle Katılmıyorum ()

3. Kur'an Allah tarafından gönderilmiştir.

Kesinlikle Katılıyorum () Katılıyorum () Kararsızım () Katılmıyorum () Kesinlikle Katılmıyorum ()

4. Cennet ve cehennem diye bir şey vardır.

Kesinlikle Katılıyorum () Katılıyorum () Kararsızım () Katılmıyorum () Kesinlikle Katılmıyorum ()

5. Kur'an'ın bildirdiği her şey doğrudur.

Kesinlikle Katılıyorum () Katılıyorum () Kararsızım () Katılmıyorum () Kesinlikle Katılmıyorum ()

6. Allah'a inanıp iyi işler yapanlar cennete, Allah'a inanmayıp kötü davranışta bulunanlar cehenneme gidecektir.

Kesinlikle Katılıyorum () Katılıyorum () Kararsızım () Katılmıyorum () Kesinlikle Katılmıyorum ()

7. Her şeyi yaratan ve idare eden Allah'tır. Fakat insan kendisi iyi veya kötü yönü seçer ve bundan da ahirette sorumlu olur.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum()

8. Allah insanlara kendi emirlerini bildirmek üzere peygamberleri aracılığı ile ilahi kitaplar göndermiştir

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum()

9. Yaptığımız iyi ve kötü davranışlar melekler tarafından yazılmaktadır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum()

10. Kader veya alın yazısı diye bir şey vardır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum()

Aşağıdaki ifadelerden sizin ibadet durumunuza en uygun olanını çarpı (X) işareti koyarak belirtiniz.

11. Günde beş vakit namaz kılarım.

Her zaman() Sıklıkla() Ara Sıra() Nadiren() Hiç()

12. Cuma namazı kılarım.

Her zaman() Sıklıkla() Ara Sıra() Nadiren() Hiç()

13. Bayram namazı kılarım.

Her zaman() Sıklıkla() Ara Sıra() Nadiren() Hiç()

14. Teravih namazı kılarım.

Her zaman() Sıklıkla() Ara Sıra() Nadiren() Hiç()

15. Ramazan orucunu tutarım.

Her zaman() Sıklıkla() Ara Sıra() Nadiren() Hiç()

16. Dua ederim

Her zaman() Sıklıkla() Ara Sıra() Nadiren() Hiç()

17.Tövbe istiğfar ederim.

Her zaman() Sıklıkla() Ara Sıra() Nadiren() Hiç()

18.Kandil gecelerinde ibadet ederim.

Her zaman() Sıklıkla() Ara Sıra() Nadiren() Hiç()

Sayın katılımcı lütfen aşağıdaki ifadelere ne kadar katıldığınızı çarpı (X) işareti koyarak belirtiniz.

1.Allah katında makam bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah’a kulluktur.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

2.Allah katında zenginlik bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah’a kulluktur.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

3.Allah katında ırk, ten rengi(beyaz, zenci gibi) bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/ Allah’a kulluktur.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

4. Allah katında erkek veya kadın olmak bir üstünlük sebebi değildir, üstünlük ancak takvadır/Allah’a kulluktur.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

5. Maddî durumu iyi olan her Müslüman zekât vermelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

6. Maddî durumu iyi olan her Müslüman fitre vermelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

7. Maddî durumu iyi olan her Müslüman sadaka vermelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

8. Maddî durumu iyi olan her Müslüman kurban etinden fakirlere dağıtmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

9. Maddî durumu iyi olan her Müslüman komşularına yardım etmelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

10. Maddi durumu iyi olan her Müslüman akrabalarına yardım etmelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

11. Maddî durumu iyi olan her Müslüman dünyanın diğer coğrafyalarında yaşan ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

12. Her insan çalışarak kazanmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

13. Çok çalışanın çok kazanması onun hakkıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

14. Çok çalışan ile az çalışanın aynı ücreti alması adalet değildir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

15. Sosyal adalet herkese hak ettiğinin verilmesidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

16.Çalışmadan başkalarının sırtından geçinmek doğru değildir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

17. Ücreteler herkese âdil dağıtılmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

18. Herkes insan olarak hukuk önünde eşit olmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

19. Her insana fırsat eşitliği sağlanmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

20. İşe alınırken herkese âdil davranılmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

21. Aynı işyerinde eşit iş üretmeyenlerin eşit ücret alması adalet değildir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

22.Çalışmadan ücret almak çalışanların hakkını gasp etmektir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

23. Çalışamayacak durumda olanlara devlet yardım etmelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

24. Her insan vergi borcunu ödemelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

25. Herkesten kazancı oranında âdil şekilde vergi alınmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

26. Devlet fahiş (çok yüksek) fiyat uygulayan iş yerlerine toplumun menfaati için müdahale etmelidir.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

27.Her insan kanunlara uymalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

28.Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip olmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

29.Devlet ekonomide hakem görevi yapmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

30. Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip olabilmeli ama ana kurumlar (adalet, emniyet, savunma) devletin elinde olmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

31. Herkes özel teşebbüs hürriyetine sahip alabilmeli ama devlet eğitim, sağlık gibi hizmetleri sunmalı isteyen devlet hizmetini, isteyen de özel sektör hizmetini tercih etme hakkına sahip olmalıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

32. Herkes yetenek olarak birbirinden farklıdır.

Kesinlikle Katılıyorum() Katılıyorum() Kararsızım() Katılmıyorum() Kesinlikle Katılmıyorum ()

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Habibe Hayat BAĞBAKAN
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Sosyoloji

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Sosyoloji

KATILDIĞI

Sertifikalar	Girişimcilik sertifikası (İleri Düzey) Girişimcilik sertifikası (orta düzey) Usta Öğretici Oryantasyon Sertifikası Eğiticinin Eğitimi Sertifikası
Kurslar	

İLETİŞİM

Adres	
E-mail	

